

UNIVERZA V LJUBLJANI
PEDAGOŠKA FAKULTETA

MARIJA PERDIH
**PRIPOVEDOVANJE IN USTVARJANJE
ZGODB V LIKOVNI TERAPIJI Z
ODRASLIMI**
SPECIALISTIČNO DELO

Mentorica:
izredna profesorica dr. Milena Mileva Blažić

Somentor:
redni profesor mag. Tomaž Gorjup

Ljubljana, 2012

ZAHVALA

Zahvaljujem se mentorici izredni profesorici dr. Mileni Milevi Blažić za nasvete, usmerjanje in pomoč pri nastajanju specialističnega dela. Somentorju rednemu profesorju mag. Tomažu Gorjupu se zahvaljujem za nasvete, usmerjanje in pomoč pri nastajanju likovnega vidika specialističnega dela. Zahvaljujem se tudi profesorju dr. Janezu Vogrincu za nasvete pri metodološkem delu. Zahvaljujem se udeleženkam likovno terapevtskega procesa, ki so prostovoljno in aktivno sodelovale pri izvedbi terapevtskih srečanj.

Hvala bratu Andreju za lektoriranje in bratu Branislavu za veliko pomoč pri prevajanju. Mojima najdražjima se zahvaljujem za zanimanje in skupno ustvarjanje – besedno in likovno, ki mi je bistrilo zamisel za raziskavo, ter za podporo pri uresničevanju in doseganju zadanega cilja.

Izvleček

Ob življenjskih krizah in prelomnicah si odrasli ponovno oblikuje predstave o sebi in odnos med njim in njegovim okoljem. Na oblikovanje identitete vpliva tudi posameznikovo samoumeščanje v družbo, v kateri živi. Pripovedovanje in ustvarjanje zgodb je metoda, ki vpliva na posameznikovo razmišljanje in ustvarjalnost ter omogoča posamezniku, da si prizadeva za svoja stališča in jih tudi zagovarja. Likovna terapija je pomembna pri raziskovanju občutkov in misli posameznika. Proces likovnega izdelovanja omogoča posamezniku vključevanje notranje resničnosti, samoraziskovanje in oblikovanje identitete. Skozi likovni in besedni ustvarjalni proces posameznik prepozna različne možnosti, si dopušča postopno spreminjanje stališč in prepričanj, predvsem pa razvija lastno ustvarjalnost.

Namen raziskave je prikazati, kako osebe doživljajo likovnoterapevtski proces z metodo pripovedovanja in ustvarjanja zgodb. V kvalitativno raziskavo z deskriptivno metodo pedagoškega raziskovanja so vključene tri ženske med 25. in 42. letom, njihova udeležba je prostovoljna. Raziskava obsega 12 likovnoterapevtskih delavnic. Posamezno srečanje traja 90 minut in se izvaja enkrat tedensko. Pred začetkom obravnave so podatki o motivih za udeležbo v raziskavi in njihovih pričakovanjih, o pomenu ustvarjalnih dejavnosti in odnosu do pripovednih besedil zbrani z intervjuji. Na osnovi teoretičnega gradiva in praktičnih izkušenj je oblikovan likovnoterapevtski program. Zbiranje podatkov z intervjuji poteka tudi med peto in šesto likovnoterapevtsko delavnico ter ob zaključku likovnoterapevtskega procesa. Preverja se uresničitev pričakovanj, vpliv na počutje ob ustvarjanju pripovednih besedil ter doživljanje povezave med literarnim in likovnim ustvarjanjem. Preverja se vtise, uvajanje pomembnih sprememb v vsakdanje življenje, spremembe v odnosu do likovnega ustvarjanja in spremembe v odnosu do pripovednih besedil.

Izkazalo se je, da osebe v procesu likovne terapije zaznavajo spremembe v počutju. Zavedajo se svojih stališč in prepričanj o lastnem likovnem ustvarjanju. Zaznavajo vpliv

likovnoterapevtskega procesa na sprejemanje svojega likovnega ustvarjanja. Deloma potrjujejo spodbudo k samostojnemu likovnemu ustvarjanju v prostem času.

Ključne besede: odrasli, identiteta, pripovedovanje zgodb, spodbujanje k ustvarjanju, likovna terapija, likovno izražanje.

Abstract

Adults reshape their self-image and relations with environment when they face critical situations and turning points in life. Identity shaping is also influenced by individual's position in the society. Storytelling and storymaking is a method that influences individual's thinking process and creativity, and allows him to strive for his own point of view and to defend it. Art therapy is very important in research of individual's feelings and ideas. Process of art making allows for involvement of inner reality, self-exploration and identity shaping. It is through artistic and literary creative process that an individual can recognize various possibilities, allows himself gradual changes in perspective and beliefs, and above all develops his own creativity.

The goal of this research is to show how the art therapy process that employs storytelling and storymaking method is experienced by individuals. There were three female volunteers between 25 and 42 years of age involved in the qualitative research done by descriptive method of pedagogic research. Research is done by 12 art therapy sessions. Each session is 90 minutes long and is done once a week. Before the therapy began interviews were conducted to discover clients' reasons for participation, their expectations, how important are creative activities to them and on what terms are they with narratives. Art therapy programme is prepared based on theoretical materials and practical experience. Interviews are done again between the fifth and sixth therapy session and finally at the end of art therapy process. Realizations of expectations influence of storymaking on feelings, and experiences of connection between literary and artistic creativity are examined. Impressions, implementations of changes in real life, changes in relations to artistic creativity, and changes in clients' terms with narratives are examined, too.

It was shown that individuals do sense a change in feelings when they are involved in the art therapy process. They are aware of their own standpoints and beliefs about their artistic creativity. They do sense an impact of art therapy process on accepting their own

artistic creativity. They have partially confirmed stimulus of independent art creativity during their own free time.

Keywords: adults, identity, storytelling, stimulation of creativity, art therapy, artistic expression.

VSEBINA

UVOD	13
TEORETIČNI DEL	15
ODRASLI IN IDENTITETA	16
Definicija odraslosti	16
Pojem identitete	20
Identitetna pripoved	22
PRIPOVEDOVANJE IN USTVARJANJE ZGODB	26
Opredelitev pripovednih besedil	26
Različni koncepti in primeri ustvarjanja pripovednih besedil	29
Psihoanalitsko proučevanje pripovednih besedil	37
LIKOVNA TERAPIJA	40
Pripoved v sliki	40
Pomen likovne terapije	43
Likovna terapija pri delu z odraslimi	49
EMPIRIČNI DEL	59
UTEMELJITEV TEME RAZISKAVE	59
OPREDELITEV CILJA IN RAZISKOVALNIH PROBLEMOMV	59
RAZISKOVALNA VPRAŠANJA	60
METODE DELA	61
Kvalitativno raziskovanje	61
Vzorec oseb.....	61
Merski pripomočki.....	61
Postopek zbiranja podatkov	62
POTEK RAZISKAVE	62
Načrt raziskave	62

Struktura in opis posameznih delavnic.....	63
Prva delavnica	64
Druga delavnica.....	68
Tretja delavnica	74
Četrta delavnica.....	80
Peta delavnica.....	84
Šesta delavnica	89
Sedma delavnica.....	93
Osma delavnica	97
Deveta delavnica	106
Deseta delavnica.....	111
Enajsta delavnica.....	116
Dvanajsta delavnica.....	122
REZULTATI IN INTERPRETACIJA.....	127
Postopek obdelave podatkov	127
Intervjuji	127
Interpretacija dela v skupini	148
Primeri likovnih izdelkov.....	152
SKLEPNE UGOTOVITVE IN DISKUSIJA.....	160
Odgovor na prvo raziskovalno vprašanje.....	160
Odgovor na drugo raziskovalno vprašanje.....	161
Odgovor na tretje raziskovalno vprašanje.....	162
Zaključek.....	164
VIRI IN LITERATURA.....	167
PRILOGI PRIPOVEDNIH BESEDIL.....	172
Dragotin Kette: <i>O šivilji in škarjicah</i>	172
Lojze Zupanc: <i>Najdražji zaklad</i>	175

SEZNAM SLIK

Slika 1: <i>Mapa</i> – Špelin izdelek	65
Slika 2: <i>Mapa</i> – Nežin izdelek	65
Slika 3: <i>Mapa</i> – Tjašin izdelek	66
Slika 4: <i>Deklica in balon</i> – Špelin izdelek	68
Slika 5: <i>Sonce in veter</i> – Nežin izdelek	69
Slika 6: <i>Polžek</i> – Tjašin izdelek	69
Slika 7: <i>Balon</i> – Špelin izdelek	71
Slika 8: <i>Krogi</i> – Nežin izdelek	71
Slika 9: <i>Štiri usta</i> – Tjašin izdelek	72
Slika 10: <i>Vznemirjenje</i> – Nežin izdelek	76
Slika 11: <i>Priložnost</i> – Tjašin izdelek	76
Slika 12: <i>Obžalovanje</i> – Špelin izdelek	77
Slika 13: <i>Sožitje</i> – Špelin izdelek	81
Slika 14: <i>Grajski vrt</i> – Nežin izdelek	82
Slika 15: <i>Televizija</i> – Tjašin izdelek	82
Slika 16: <i>Brez naslova</i> – Špelin izdelek	86
Slika 17: <i>Medved v čevlju</i> – Tjašin izdelek	86
Slika 18: <i>Lisica na kuhalnici</i> – Nežin izdelek	87
Slika 19: <i>Kuhano vino za zdravje</i> – Nežin izdelek	90
Slika 20: <i>Limona za želvo</i> – Tjašin izdelek	91
Slika 21: <i>Brez naslova</i> – Špelin izdelek	91
Slika 22: <i>Mačka</i> – Špelin izdelek	94
Slika 23: <i>Rdeča nit</i> – Nežin izdelek	95
Slika 24: <i>Širjenje</i> – Tjašin izdelek	95
Slika 25: <i>Bermudski trikotnik, prva zgodba</i> – Špelin izdelek	100
Slika 26: <i>Bermudski trikotnik, prva zgodba</i> – Nežin izdelek	101
Slika 27: <i>Bermudski trikotnik, prva in druga zgodba</i> – Tjašin izdelek	101
Slika 28: <i>Bermudski trikotnik, druga zgodba</i> – Špelin izdelek	102
Slika 29: <i>Bermudski trikotnik, druga zgodba</i> – Nežin izdelek	102

Slika 30: <i>Skupinska slika</i>	106
Slika 31: <i>Iz slike v besedilo</i> – Nežin izdelek	108
Slika 32: <i>Iz slike v besedilo</i> – Špelin izdelek	108
Slika 33: <i>Iz slike v besedilo</i> – Tjašin izdelek.....	109
Slika 34: <i>Orel</i> – Špelin izdelek	113
Slika 35: <i>Indijanci</i> – Nežin izdelek	113
Slika 36: <i>Veselo</i> – Tjašin izdelek	114
Slika 37: <i>Bližina</i> – Špelin izdelek	118
Slika 38: <i>Preblisk</i> – Nežin izdelek	118
Slika 39: <i>Jama</i> – Tjašin izdelek	119
Slika 40: <i>Skupinska slika</i>	122
Slika 41: <i>Barve</i> – Špelin izdelek	124
Slika 42: <i>Želva</i> – Nežin izdelek.....	124
Slika 43: <i>Baloni</i> – Tjašin izdelek	125

SEZNAM TABEL

Tabela 1: <i>Uvodni intervju</i> – kodiranje.....	127
Tabela 2: <i>Drugi intervju</i> – kodiranje.....	131
Tabela 3: <i>Zaključni intervju</i> – kodiranje	133
Tabela 4: <i>Oblikovanje kategorij</i>	137

UVOD

Likovna terapija je sredstvo, s katerim lahko posameznik poveže svojo notranjost, svoje zaznave in občutke z življenjskimi izkušnjami in resničnostjo življenja. V likovnoterapevtskem procesu se uporablja likovni jezik in likovne materiale, s katerimi posameznik izrazi zavedne in nezavedne podobe. Posameznik lahko izrazi podobe tudi z besedno govorico v pripovednih besedilih in pogosto sta v likovnih izdelkih združena oba načina ustvarjanja. Pripovedna besedila in likovni izdelki, združeni v terapevtskem procesu, ponujajo spodbudo posameznikovi ustvarjalnosti, skrbi za osebnostno rast in splošno dobro počutje posameznika.

Na delavnici *Pripovedovanje zgodb v umetnostni terapiji*, 5. maja 2007, na Pedagoški fakulteti v Ljubljani je Jack Zipes predstavil možnosti, kako omogočiti posamezniku razvijanje lastnih sposobnosti pripovedovanja zgodb. S pripovedovanjem zgodb je prikazal način, kako otrokom omogočiti vpogled v poseben svet, v katerem lahko raziskujejo svoje možnosti in svet, v katerem živijo, na drugačen, ustvarjalen način.

Omogočiti odraslim podobno izkušnjo predstavlja izziv za oblikovanje likovnoterapevtskega modela, v katerem sta združena literarno in likovno ustvarjanje. Likovno izražanje pozitivno vpliva na osebnostno rast in splošno dobro počutje. Ljudje spoznavajo, da se ob ustvarjanju sproščajo in razbremenijo. Doživijo lahko sprostitve močnih in bolečih čustev, nekaterim lahko uspe skozi ustvarjanje preboleti težke izkušnje. Z oblikovanjem uporabne, prilagodljive in učinkovite likovnoterapevtske metode bi omogočili odraslim način dela, ki bi jih spodbujal k ustvarjanju na področju besednega in likovnega izražanja. Ob spodbudi k ustvarjanju bi bila odraslim omogočena osebnostna rast in boljše splošno počutje v vsakdanjem življenju.

Z oblikovanjem novih metod dela bi se dopolnila ponudba kvalitetnih programov, namenjenih pomoči odraslim osebam, hkrati bi se omogočilo nadgraditev strokovnih znanj na področju likovne terapije ter področju pripovedovanja in ustvarjanja zgodb z odraslimi.

TEORETIČNI DEL

Na osnovi strokovne literature, ki obravnava odrasle, identiteto, pripovedovanje zgodb in likovno terapijo, so oblikovani trije teoretični koncepti, na katere se navezuje specialistično delo. V prvem delu sta z razmišljanji različnih teorij opredeljena pojem odraslosti in značilnosti tega obdobja v življenju posameznika ter pojem identitete, kaj opredeljuje identiteto odraslega in zakaj pride do krize identitete pri odraslem človeku ter kakšno vlogo ima pri tem pripoved.

Drugi del je namenjen pripovedovanju in ustvarjanju zgodb. V njem so predstavljena razmišljanja in metode za spodbujanje ustvarjalnosti in razvijanje posameznikovih načinov reševanja težav ter psihoanalitična stališča o pripovednih besedilih.

V tretjem delu je opredeljen pomen likovne terapije pri raziskovanju čustev in misli. Opisana je povezava med besednim in likovnim izražanjem, nato pa še opredelitev, zakaj je likovnost pomembna v terapevtskem procesu ter na katerih področjih dela z odraslimi se uporablja likovno terapijo po svetu in pri nas.

ODRASLI IN IDENTITETA

Anton Trstenjak (2010) je razmišljal, da je pomembno sprejeti življenje takšno, kot je, in ustvariti možnosti preoblikovanja lastne osebnosti. Zagovarjal je stališče, da je življenje posameznika in njegova osebna rast odvisna od volje, s katero sprejema življenje, ga preusmerja in osebno oblikuje. S tem si posameznik ustvarja izhodišča za oblikovanje identitete. Na naslednjih straneh je predstavljeno pojmovanje odraslosti, prevzemanje vloge z novimi odgovornostmi in pričakovanji ter oblikovanje in ohranjanje identitete odraslega.

Definicija odraslosti

Človek je bitje, ki se zaveda svojega doživljanja in nase gleda kot na zavestno in inteligentno bitje. Sposoben je oblikovati instinktivno vedenje na podlagi preteklih izkušenj, prepoznava skupne elemente v situacijah, ki na prvi pogled nimajo nič skupnega in uporabi takšna spoznanja v nadaljnjih doživetjih. Inteligenca in samozavedanje človeku omogočata, da se izpopolnjuje in razvija skozi vse svoje življenje (Russell 1993).

Daniela Brečko (1998) navaja, da je veliko raziskav namenjenih razvoju otroka in mladostnika, na področju odraslih pa se šele od leta 1995 naprej pojavljajo izobraževalne oblike, kjer se posameznik lahko nauči spoznavati sebe v vlogi odraslega in načine, kako obvladovati dve tretjini svojega življenja.

Osebnostni razvoj je vseživljenjski proces, v katerem spreminjamo in prilagajamo svoje vedenjske vzorce, zato odraslosti ne moremo obravnavati kot podaljšano obdobje predvidljivih in stalnih dogodkov, niti kot ponavljajoči se proces fizičnega dozorevanja

in staranja. Biti odrasel pomeni prehajanje skozi različna psihološka obdobja, ki se odražajo v načinu mišljenja, vedenja, zaznavanja in delovanja v družbi.

Biti odrasla oseba ali prestopiti prag odraslosti se za posameznika zgodi takrat, ko prevzame nove družbene vloge z novimi odgovornostmi in pričakovanji, ki se razlikujejo od odgovornosti in vloge otroka. Prevezemanje družbenih vlog, sprejemanje odgovornosti in pričakovanj socialnega okolja so elementi, ki razlikujejo odraslega od otroka. S tem, ko oseba sprejme nove vloge v življenju, se osebnostno spreminja. Hkrati spreminja tudi svoj sistem vrednot in prepričanj.

Erik H. Erikson v kontinuiranem in stopenjskem razvoju osebnosti poudarja pomembnost zaporednosti vsakega obdobja, ki se kakovostno in vsebinsko razlikuje od predhodne stopnje oziroma obdobja. Kriza, ki ločuje posamezna obdobja, je kritično odločanje o nadaljnjem življenju. Način, kako posameznik razreši krizo predhodnega obdobja, nakazuje sposobnosti razreševanja konfliktov v naslednjem obdobju. Velik vpliv na reševanje krize ima tudi družba in družbene norme, zaradi katerih se pričakuje določeno vedenje posameznika.

Obdobje odraslosti opredeljuje sedma stopnja, ki zajema obdobje od 25. do 65. leta starosti človeka. Erikson jo označuje kot obdobje ustvarjalnosti/stagnacije. To je obdobje, v katerem posameznik dosega zastavljene cilje v zakonskem življenju, vidi odraščanje svojih otrok ter uspeva v svojem poklicnem življenju. V tem obdobju je posameznik lahko produktiven in skrben za svoje potrebe, pa tudi skrben do potreb drugih oseb v skupnosti. Lahko pa, nasprotno, postaja osredotočen le nase, se dolgočasi in popušča v svojih prizadevanjih ter postaja nesposoben prispevati k blaginji skupnosti. V tem življenjskem obdobju se posameznik lahko srečuje z življenjskimi krizami in prelomnicami, ki so vezane na opravljanje in izpolnjevanje različnih življenjskih nalog.

Odrasli oblikuje predstavo o sebi predvsem pod vplivom socialnega okolja. Oblikovati jo začne že v zgodnji mladosti, vendar se razlikuje od otroške predstave o sebi, ki je zelo spremenljiva in zgrajena le na osnovi reakcij drugih ljudi. Odrasli oblikuje predstavo o sebi na osnovi odnosov z drugimi ljudmi ter na osnovi dosežkov, pridobljenih z lastnim delom, ki mu vlivajo samozavest in pogum. Vendar tudi pri odraslem predstava o sebi ni konstantna, ampak se spreminja ob pomembnih

življenjskih dogodkih in odnosih z drugimi ljudmi. Človekova predstava o sebi se zelo hitro poruši, če okolje posameznika ne sprejme ali zelo negativno reagira nanj. Posameznik takrat prične izgubljati samozavest in motivacijo, svoje aktivnosti v okolju zelo zmanjša. Družbena vloga, ki jo posameznik sprejme v svojem življenju, s seboj prinese določena pravila, norme in obnašanja. Predstave o sebi se zelo razlikujejo med moškimi in ženskami (Brečko 1998).

Pogosto posameznik prevzame delo, ki mu ne ustreza, v vsako delo je potrebno vložiti določeno koncentracijo in pozornost, hkrati pa potlačiti določena čustva in občutke, ki bi zavirala izvrševanje nalog. Ženska mora v sebi in svoji okolici razvijati določena čustva, kot so vdanost, ljubezen, nežnost, subtilnost in taktnost. Moški pa mora prepoznavati naloge, kalkulirati in načrtovati. Ker ima ženska sposobnost prepoznavanja in izražanja čustev, ima pogosto takšno vlogo v družini in družbi, ki od nje zahteva potlačenje lastnih čustev in potreb ter zahteva nesebičnost (Nastran Ule 1993).

Louann Brizendine (2007) pravi, da človeški možgani za posameznika določajo, kako vidi, sliši, voha ali okuša. Živci iz čutil potekajo naravnost v možgane, kjer se dražljaji prevedejo. Pri ženskah in ustvarjanju njihove resničnosti imajo hormonska nihanja večji vpliv na možgane kot pri moških. Vplivajo na oblikovanje njenih vrednot in želja, vsakodnevno jim sporočajo, kaj je pomembno. Ženske njihovo navzočnost čutijo od rojstva naprej v vseh življenjskih obdobjih. Nihanja se začnejo že pri treh mesecih starosti in trajajo vse do obdobja po menopavzi. Tako je ženska nevrološka resničnost zelo spremenljiva, medtem ko je moška bolj stalna. Ženski in moški možgani se na stres in konflikte odzivajo z drugačno občutljivostjo. Moški in ženske uporabljajo različne dele možganov in povezave med njimi pri reševanju problemov, obdelavi jezika, izkušnjah in shranjevanju močnih čustev. Ženski in moški možgani različno obdelujejo dražljaje, različno vidijo, slišijo, občutijo in presojujejo tisto, kar čutijo drugi. Čeprav sta možganska operacijska sistema enako zmogljiva in združljiva, za uresničevanje enakih nalog in ciljev uporabljata moški in ženska različne povezave. Ženske izbirajo možganske poti, ki so povezane z vidnim prepoznavanjem. Ženske imajo v možganskih središčih za govor in sluh več nevronov kot moški in tudi glavno središče za čustva in

shranjevanje spominov je večje. Prav tako tudi vezje za govor in opazovanje čustev pri drugih.

Ženski možgani imajo sledeče sposobnosti: govorno spretnost, zmožnost globokega povezovanja v prijateljstvu, močno sposobnost razbiranja čustev in razpoloženj iz izraza na obrazu ali v barvi glasu, pa tudi nadarjenost za miritev sporov.

Za varnost in strah so v ženskih in moških možganih različne povezave. Občutek varnosti je globoko v možganih, v pričakovanju strahu ali bolečine pa se ženski možgani aktivirajo bolj kot moški. V odzivu na pričakovanje bolečine ali nevarnosti ženske težje potlačijo strah kot moški. Takrat možgani vso svojo zavestno pozornost preusmerijo v nevarnost. Ženske se močno odzivajo na stres, zato se jih veliko hitreje poloti tesnoba. Zaradi tega ženske pogosteje trpijo zaradi depresije in tesnobe (Brizendine 2007).

Ženskam so najpomembnejši odnosi z drugimi ljudmi, navezanost na druge in neločevanje sebe od drugih. Pri njih je vedno prisotna pripravljenost na samožrtvovanje. Konflikte, ki nastajajo med samoopovedovanjem zaradi ohranitve odnosa in samorazvojem, ne morejo reševati z zakonitostmi razuma ali morale. Veliko žensk se zapleta v nerešljiva nasprotja, ko se odločajo med sodelovanjem pri zadevah drugih ljudi in med samouresničitvijo. Odločitve namreč največkrat nasprotujejo njihovi etični drži. Pri reševanju dileme med odgovornostjo za odnose in individualizacijo, so ženske prisiljene narediti tudi stvari, ki so boleče tako zanje kot tudi za druge. Sprejemajo kompromise med nasprotnimi moralnimi ocenami in zato izgleda, kot da se izogibajo moralni presoji in so nemočne.

Ženske se tudi lažje in z manj zadržki prepustijo čustvenim odzivom kot moški, ki poskušajo zadržati svoja čustva in raje sledijo razmišljanju o lastnih in tujih namenih ter o možnostih, kako te namere uresničiti ali preprečiti (Nastran Ule 1993).

Pojem identitete

Obvladovanje življenjskih sprememb omogoča razvoj identitete, saj oblikovanje osebnosti poteka ravno skozi krize in konflikte. Pomembni življenjski dogodki predstavljajo obremenitev ne glede na to, ali so negativni ali pozitivni. Lahko prinašajo bolečino, neugodje, strahove, stiske, lahko pa prinašajo srečo in zadovoljstvo. Življenjski dogodki so zelo pomembni pri nastanku raznih telesnih in duševnih bolezni, čeprav niso nujno tudi vzrok njihovega nastanka. Ljudje različno občutijo iste dogodke. Doživljanje je zelo odvisno od zgodovine posameznika in njegove trenutne psihofizične kondicije. Zelo je pomembno, kakšno oporo ima posameznik v svoji socialni mreži, kakšne psihične lastnosti ima in kakšen način premagovanja težav ima posameznik izoblikovan. Vse naštetu vpliva na to, kako se posameznik odziva na dogodke (Nastran Ule 1993).

Maja Zupančič (Kobal 2000) opredeljuje identiteto kot zaznavanje in doživljanje sebe, ki je ločen in različen od drugih. Doživljanje sebe, ki je dosleden samemu sebi, je kot doživljanje celovitosti in kontinuiranosti sebe v času ter kot skladnost posameznikove predstave o sebi s tem, kar zaznava pri drugih, da vidijo v njem in pričakujejo od njega.

Identiteta je proces, ki se nanaša na skupne temelje. V identiteti se odraža svet okoli posameznika kot odziv na njegove osebne značilnosti. Osnovna značilnost identitete po Eriksonu je, kako ostati isti, čeprav se spreminjam. Občutek ostati isti in hkrati neprekinjen, povezan v času in prostoru ter tudi, da me drugi vidijo tako. Identiteto pojmuje kot samorefleksivno povezavo med notranjim in zunanjim svetom posameznika ter kot kompromis med voljo posameznika in njegovim prilagajanjem družbi.

Notranje povezave in primerjave, katerih kvalitete ostajajo nespremenjene kljub spremembam drugih kvalitet oblikujejo doživljanje identitete. Posameznik se uvršča v družbo, ko se dojema in prepozna kot njen pomenljiv člen. Takrat se ne doživlja kot osamljen in ločen, ampak smiselno opredeljuje lastno delovanje. Izraža se s sredstvi

kulture, ki ji pripada, in razlaga sebe preko delovanja drugih ljudi. Posameznik si oblikuje svojo identiteto s procesom družbenega samoumeščanja. Z zaznavanjem in razumevanjem sebe kot objektom interakcije z drugimi ljudmi začne posameznik prenašati te vzorce vase. Njegov jaz vedno zaznamujejo drugi (Nastran Ule 2000).

Darja Kobal (2000) povzema po Eriksonu, da pri oblikovanju identitete opazovanje in predstave posameznika vplivajo na njegovo presojo. Pravi, da je identiteta izrazito socialen in dejaven proces, v katerem se posameznik opazuje, ustvarja določene samopredstave in se po njih tudi presoja. Pri tem potrebuje nenehen odnos z drugimi. Iz tega izhaja Eriksonovo sklepanje, da je oblikovanje identitete psihosocialni proces samopresojanja, ki poteka na dveh nivojih. Identiteta je tako oblikovanje predstav, ki jih posameznik zaradi vplivov okolja oblikuje do samega sebe in do drugih. Za identiteto je pomembno, v kakšnih odnosih je posameznik s svojim okoljem.

Kognitivni vidik identitete se nanaša na dejavnosti, s katerimi posameznik organizira sporočila iz okolja. Pomembni sta dve dejavnosti, poistovetenje s predmetom ali osebo in razlikovanje sebe od predmeta ali osebe. Z njima posameznik prepoznava podobnosti z drugimi in svojo drugačnost, s tem pa oblikuje identiteto. Emocionalno-socialni vidik se nanaša na motivacijo, stališča in čustva, oblikovana glede na doživljanje sebe.

Identiteto doživljamo preko različnih občutij:

- **občutja svojega materialnega obstoja** kot telesno občutenje, zavedanje meje med seboj in drugimi;
- **občutja celovitosti in koherentnosti** kot sodbe, ocene, predstave, izkušnje o lastnih čustvenih in intelektualnih izkušnjah s samim seboj in z drugimi;
- **občutja časovne kontinuitete** kot zavest o sebi, da si ista oseba v vseh življenjskih obdobjih;
- **občutja pripadnosti** kot socialne interakcije z drugimi, podobnosti;
- **občutja različnosti** kot načini, ki nudijo razlikovanje od drugih, ki potrjujejo posebnosti in izvirnosti;

- **občutja avtonomije** kot prizadevanje za razvoj potencialov ter sprejemanje sebe takšnega, kot si;
- **občutja lastne vrednosti** kot samospoštovanje pozitivnih in negativnih stališč do sebe.

Za identiteto stalnost ni značilna, saj se dinamično spreminja v prostoru, času in posameznikovem dojemanju sebe in drugih (Kobal 2000).

Odrasli se lahko upira vplivom okolja na svojo predstavo o sebi. Ni tako zelo odvisen od mnenja drugih, niti od vpliva socialnega okolja, niti od vpliva sprejemanja ali odklanjanja drugih ljudi. Vplivom se lažje upre z doseganjem zadanih ciljev in z lastno ustvarjalnostjo, s katero lahko naredi unikatni izdelek. Posameznikova lastna ustvarjalna dejavnost pomaga vzdrževati ravnotežje pri predstavi o sebi (Brečko 1998).

Identitetna pripoved

Posameznik je izpostavljen hitrim in velikim spremembam okolja, ki ga silijo, da se neprestano prilagaja novim zahtevam. Posameznik se ne bi spreminjal, če ga ne bi k temu silile spremembe okolja, v katerem živi. Na spremembe pa se vsak posameznik odziva drugače. S hitrimi družbenimi spremembami se marsikateremu posamezniku zgodi, da ne uspe dohajati sprememb.

Pri odraslih identiteta ni za vedno oblikovana, zato tudi odrasli doživljajo krizo identitete. Problem identitete nastopi, ker si mora odrasli stalno zagotavljati občutek in zavest kontinuitete zaradi sprememb, ki se odvijajo v njegovem življenjskem okolju in v drugih življenjskih okoljih. Zaradi razlik med dejavnostmi ter zaradi vseh sprememb, ki se kar naprej dogajajo mora ohranjati zavest kontinuitete. Zaradi dejavnikov, ki rušijo identiteto posameznika, si jo mora vedno znova graditi. Brez identitete težko usklajuje različne perspektive, s katerimi opazuje svet in samega sebe. Kadar ima posameznik

močno identifikacijo, se bo vračal na svoje področje delovanja in s tem ne bo ogrožal svojega notranjega ravnotežja (Brečko 1998).

Posameznik vse življenje oblikuje in preoblikuje svojo identiteto, vse življenje išče samega sebe. Kriza identitete lahko nastane, kadar posamezniku ne uspe ohranjati občutka kontinuitete zaradi sprememb v življenjskem okolju in zaradi razlik med posameznimi dejavnostmi, ki jih opravlja.

Vsako obdobje prehoda lahko postane identitetna kriza, kjer ima posameznik potrebo po soočenju in rešitvi kriznih obdobj. Identitetna zmeda naj bi bila značilna za adolescente ali za paciente z mejnimi motnjami. Nanaša se na osnovne probleme v odnosu do drugih, do sebe, do preteklosti in do prihodnosti. Kriza identitete je razlog, da posameznik ne ve, kdo je. Ne more se odločiti, kaj je pomembno v njegovem življenju in kako naj živi naprej.

Niklas Luhmann (Nastran Ule 2000) razmišlja, da posameznik v sedanjem času nenehno išče poti k razvoju svoje individualnosti. Želi si originalnosti, zato si prizadeva, da bi ubežal kopiranju. Išče svojo identiteto in želi nadzirati svojo raznovrstnost. Prizadeva si doseči svojo življenjsko kariero. Posameznik v svojem življenju za doseganje različnih ciljev išče poti, s katerimi bi ohranjal svojo identiteto čim bolj enotno.

Anthony Giddens (Nastran Ule 2000) izpostavlja, da je zelo pomembna sposobnost nenehnega refleksivnega odnosa posameznika do svoje življenjske poti. Ocenjuje in vrednoti se glede na trenutno dogajanje in s tem se ponovno določa. Posameznik v današnjem času odrašča brez ritualov prehoda. Za vključitev v odraslo družbo mora posameznik raziskovati in obnavljati popis svojega življenja. Spominjanje zgodnjega doživljanja življenja, ki se uporablja v terapijah, je refleksivna spodbuda posamezniku. V sodobnem času, ko posameznik ni zavezan tradiciji, se lahko počuti oropanega in zapuščenega v svetu, manjka mu občutek podpore in varnosti. Terapija tu nadomešča podporo, ki jo posameznik potrebuje.

Ko posameznik ne more ugotoviti, kaj počne in zakaj to počne, lahko izgubi svojo življenjsko orientacijo in smisel, kar ga lahko globoko prizadene. Vsak posameznik potrebuje možnosti, da v svojih dejanjih določa obseg svojih možnosti.

Za posameznika je pomembno, da zavestno in simbolno ubesedi svoje življenje. O posamezniku oblikuje pripovedi delo, ki ga opravlja, način, kako se sporazumeva z drugimi, njegov okus in spomini, tudi njegovi upi, sanje in najljubše stvari. Pripovedi se pojavljajo povsod, pomembno pa je, da jih posameznik zavestno ubesedi.

Identiteta posameznika nastaja v njegovih refleksivnih dejanjih in ni zgolj zbirka njegovih značilnih potez. Sposobnost za uporabo besede *jaz* spodbuja samozavedanje, da se posameznik prepozna kot osebo, saj potrebuje zanesljiv občutek identitete in da o njej lahko govori z drugimi ljudmi. Posameznik je sposoben graditi in ohranяти neprekinjeno pripovednost lastnega življenja. S tem pripomore k razreševanju osnovnih vprašanj svojega obstoja in življenja. Posameznik iz dneva v dan ohranja medsebojno sodelovanje z drugimi ljudmi v svojem vsakdanjem življenju in dogodke sproti uvršča v pripoved o samem sebi.

Občutek stalnosti je najosnovnejše načelo za identiteto varnosti posameznika in vsebuje neprekinjenost, povezanost in red, ki se pojavljajo v življenjskih dogodkih ter v sprejemanju resničnosti stvari in drugih oseb. Pripoved, ki se je posameznik zaveda, je le ena izmed možnih besedil, ki bi jih lahko pripovedoval o svojem razvoju. Posameznik zaradi tega zdrži pomembne prehode in napetosti v svojih socialnih okoljih.

Pripovedovanje o svojem življenju in poslušanje pripovedi drugih ljudi predstavlja posameznikovo zanimanje tako zase kot tudi za druge v svojem življenjskem okolju. Vsako človeško življenje ima obliko pripovedi in je podoba o življenju. Posameznik se z zavedanjem dogodkov okoli sebe skozi pripovedi zave dejanj in dogodkov v sebi in okoli sebe. S pripovedništvom ohranja povezanost svojega obstoja in smisel svojega življenja. Posameznik si stalno zastavlja vprašanje o smislu življenja, ki se odraža in razjasnjuje v njegovih pripovedih. S preoblikovanjem življenja v pripoved si omogoči, da razume odnos med dejanji in osebo. Notranji smisel življenja si razjasni skozi pripoved. Prav pripovednost posamezniku smiselno povezuje stalnost in spremenljivost osebne identitete, ki jo sam uprizarja s svojim življenjem. S tem se predstavi kot del

svoje osebne zgodovine in oblikuje živo pripoved, ki jo lahko razume. Dobi tudi vpogled, da je življenje smiselna celota, ko jo izrazi in ga hkrati to izražanje obogati. Pripovedi kot posamezni odlomki se nanašajo druga na drugo in s tem oblikujejo smisel celotnega življenja. Posameznik se izraža preko svojih dejanj in s pripovedmi o sebi. Bolj ko posameznik pripoveduje o svojem življenju, toliko večji vpogled ima v svoje življenje in s tem toliko več možnosti za ohranjanje in obnavljanje svoje identitete.

Velik pomen pri oblikovanju identitete ima čustveno izražanje, saj prepoznavanje čustev in občutkov, strasti in razpoloženj pogosto določa posamezniku, kakšne vrste oseba je. Čustva močno vplivajo in uresničujejo socialno življenje ljudi. Posameznik ima več različnih pripovedi o sebi, a običajno izbere le eno. Kvaliteta pripovedi, njena vrednost, detajli in notranja ureditev posameznih odlomkov je odvisna tudi od tega, komu jo posameznik pripoveduje, v kakšnem kontekstu jo pripoveduje in od cilja, ki si ga je zastavil. Različnim osebam bo posameznik posredoval različne pripovedi o sebi. Šele raznovrstnost pripovedi o sebi omogoča, da posameznik začuti in ohrani svoj neprekinjeni obstoj v času.

Vendar pa je za posameznika, ki razmišlja in pripoveduje o sebi, veliko bolj pomembno, da ugotovi, kateri drobec v njegovi pripovedi je zanj še posebej pomemben v tistem trenutku pripovedovanja (Nastran Ule 2000).

PRIPOVEDOVANJE IN USTVARJANJE ZGODB

Cheryl Neill (1993) izpostavlja misel, da je pripovedovanje zgodbe najbolj učinkovito takrat, ko postane medosebni dogodek, izoblikovan med udeleženci, torej med pripovedovalcem in poslušalci. Na naslednjih straneh je predstavljena opredelitev pojmov, ki se navezujejo na pripovedovanje ter predstavitev razmišljanj o pripovedovanju in metodah spodbujanja ustvarjalnosti posameznika.

Opredelitev pripovednih besedil

Slovar slovenskega knjižnega jezika opredeljuje naslednje pojme tako:

» **zgódba** -e ž (o□) **1.** kar kdo pripoveduje o resničnih ali izmišljenih dogodkih, povezanih v celoto: njuni zgodbi se razlikujeta; pripovedovati zgodbe; ve veliko zgodb; resnična, zanimiva zgodba; zgodba iz šole, življenja; zgodba o nezvesti ženi / zgodba se dogaja v prejšnjem stoletju; pesnikova življenjska zgodba / razložili so mu celo zgodbo · vsakdo ima svojo zgodbo *vsakdo ima, živi svoje življenje*; ekspr. to je že druga zgodba o tem zdaj ne bomo govorili // lit. smiselno si sledeči dogodki v literarnem delu: avtor razplete zgodbo v romanu; besedilo nima izrazite zgodbe; okvirna, osrednja, stranska, vstavljena zgodba; nit zgodbe / dramska, filmska zgodba **2.** krajše pripovedno delo, navadno v prozi: napisati, prebrati zgodbo; dolga, kratka zgodba; humoristična, šaljiva, žalostna zgodba / detektivska, ljubezenska, lovska, živalska zgodba / časopisna zgodba *objavljena v časopisu*; ljudska zgodba; svetopisemske zgodbe / zgodba pripoveduje o strastnem lovcu.

pripóved -i ž (o□) **1.** kar kdo pripoveduje: poslušati prijateljevo pripoved; pripoved o nesreči je vse pretresla; vsebina pripovedi / njegova pesnitev je pripoved o vojni / pripoved se začne v prejšnjem stoletju *zgodba* // lit. literarno, navadno prozno besedilo, ki sporoča potek dogajanja: kot otrok je rad poslušal bajke, pravljice in druge pripovedi; v knjigi je izšlo deset krajših pripovedi / panoramska pripoved *pripoved*, v kateri so osebe, čas in prostor opisani v velikem, širokem obsegu; scenska pripoved; pripoved v nadaljevanjih **2.** glagolnik od *pripovedovati*: končati pripoved; med njegovo pripovedjo so vsi molčali.

besedilo -a s (i) **1.** z določenimi besedami izražene misli: popravljati, spreminjati besedilo; sestaviti dokončno besedilo predloga; napačno razlagati zakonsko besedilo / vezno besedilo pri recitacijskem večeru // *napisano delo*: komentirati, študirati stara besedila; dramsko besedilo **2.** iz besed sestoječi del v knjigi, publikaciji: v knjigi je več slik kot besedila; nečitljivo besedilo; delo obsega čez šeststo strani besedila // *besedni del v glasbenem delu*: melodijo si je zapomnil, besedilo pa je pozabil / pesem je uglasbil na besedilo Simona Gregorčiča« (SSKJ dostop 21. 2. 2012).

Marjana Kobe (1987) uvršča pravljico, pripovedko, povest in druge v literarne vrste, zvrsti in oblike mladinske književnosti, ki jih razdeli še na poezijo, pripovedno prozo in dramatiko. Raziskave je usmerjala predvsem v proučevanje pravljice (ljudske in umetne) in njenih sodobnih različic ter slikanice.

France Žagar (2002) opredeljuje pripoved kot govorno ali napisano besedilo, ki sporoča potek nekega dogajanja, prikazanega preko človeških doživetij. Pripovedovalec z besedami prikazuje nekaj zanimivega, neznanega in nenavadnega. Pri tem si prizadeva, da bi s sporom med nastopajočimi in njegovo rešitvijo pritegnil zanimanje poslušalcev.

Marja Bešter Turk (2006) opredeljuje besedilo kot besedno sporočilo, iz katerega je prepoznavno, čemu je nastalo in o čem govori, saj je v njem razviden namen in tema, povedi pa se smiselno navezujejo druga na drugo. V nadaljevanju opredeljuje vrste besedil, med katerimi opredeli tudi govorna in zapisana besedila, za katere je značilno, da so posredovana po slušnem ali vidnem prenosniku, kar pomeni, da so v ustni ali pisni obliki. Za zapisano besedilo je značilno, da je skrbnejše pripravljeno kot govorno, za katerega je značilna spontanost.

V specialističnem delu bo uporabljena opredelitev: besedilo, pripoved, pripovedno besedilo ter pripovedovanje in ustvarjanje zgodb. Delovna definicija izhaja iz razlage pojmov, kot jih opredeljuje *Slovar slovenskega knjižnega jezika*: *besedilo* opredeljuje kot z določenimi besedami izražene misli; *pripoved* opredeljuje kot literarno besedilo, ki sporoča potek dogajanja; *zgodbo* opredeljuje kot krajše pripovedno delo. Literarne vrste, zvrsti in oblike mladinske književnosti, kot so pravljica, pripovedka in druge, so v specialističnem delu poimenovane z nadpomenko pripovedno besedilo ali krajšo obliko, pripoved oziroma besedilo, razen kadar je v literaturi uporabljeno takšno poimenovanje. V govornjenih besedilih, kot sta intervju in skupinski pogovor, so zaradi avtentičnosti

ohranjeni izrazi, ki so jih uporabile udeleženke raziskave. Izraz pripovedovanje in ustvarjanje zgodb je uporabljen kot poimenovanje metode dela z besedilom v procesu likovne terapije.

Dogajanje, utelešeno v ubeseditvi (literarno udejanjanje) je umetniška moč vplivanja na človeka. Čustvene in mišljenjske pobude ustvarjalca učinkujejo na bralca ali poslušalca in oblikujejo soodnos z ustvarjalcem. Vrste pripovednih umetniških oblik so se spreminjale in razvijale zaradi spreminjanja človekovih življenjskih in socialnih okoliščin. Vzporedno z življenjem so se spreminjale oblike in narava besednega oblikovanja, posamezne vrste ubesedovanja in književnega ustvarjanja. Začetek besednega oblikovanja se pojavlja s človekovimi življenjskimi, socialnimi in naravnimi izkušnjami. Spodbujale so razvoj človekove zavesti, vplivale na intelektualno zaznavanje in opažanje, med njimi tudi na posploševanje in odmišljanje, ki sta pogoja za nastajanje besednega oblikovanja. Na najzgodnejše oblikovanje pripovednosti je vplivalo pripovedovalčevo primerjanje zaznavanega z izkustveno znanim. Izoblikoval je postopek sklepanja, ki je še danes osnovno človekovo mišljenjsko dejanje. Posredna povednost se oblikuje s poslušalčevim zbiranjem in povezovanjem posameznih členov in njihove sporočilnosti. Oblikuje se dejavni dvosmerni odnos med pripovedovalcem, ki daje pobudo in poslušalcem, ki jo sprejema. Tak miselni postopek je osnovna in živa oblika izražanja miselnega procesa. Videz odvijajočega se dejanja predstavlja potek življenja. Z dejanjem se je oblikovala pripovedna prispodoba. S tem je nastala možnost razvoja besednega oblikovanja, udejanjenega v dogajanju pripovednih prispodob.

Prve pripovedne oblike so bile odsev življenja. Z oblikovanjem prvih pripovednih vrst se je oblikovala osnova za razvoj novih. S pojavom pisane književnosti, ki je povzemala dosežke anonimne, se je povečal tudi vpliv na njen razvoj.

V odnosu pripovedovalec – poslušalec sta dejavno udeležena oba, vendar ima pripovedovalec odločilno vlogo pobudnika. Pripovedovalec vzpostavlja odnos s poslušalcem preko ubeseditve in njenega posredovanja. Ubeseitev preko slogovne in oblikovne zgradbe določa pomen pripovedi, prav tako tudi odnos pripovedovalca do njene vsebine, s čimer razkriva življenjsko resničnost pripovedi. Pripovedovalec se v identifikaciji s pripovedjo opredeljuje do odkrivanja življenjske resničnosti. Uveljavlja se skozi pripoved, saj se nanjo notranje odziva (Rotar 1978).

Včasih so pripovedi poslušali vsi in so bile pomemben dejavnik družbenega sožitja, saj so vzdrževale in krepile povezovanje v skupnosti. Pripovedna besedila so kasneje spremenila svoj način bivanja in zamenjala občinstvo. Postala so predvsem literatura za otroke. Odrasli se spominjajo, da so v otroštvu poslušali in brali pripovedi, vendar jih ne berejo več. Prepričani so, da pripovedna besedila dobro poznajo, a jih hkrati ne poznajo. Povezujejo jih z otroštvom in srečnimi časi, ki se nikoli več ne vrnejo. Ne zavedajo se selektivnosti človeškega spomina, ki izbriše vse bridkosti, negotovost, prestrašenost in obup, značilne za občutljivost in ranljivost otroštva. Odrasli pripovedi poenostavljajo, idealizirajo in se jih spominjajo kot nekaj idiličnega (Goljevšček 1991).

Različni koncepti in primeri ustvarjanja pripovednih besedil

Gianni Rodari (1996) je v času, ko je poučeval v osnovni šoli, pripovedoval otrokom besedila, ki se niso dotikala resničnosti in kot sam pravi, niso vsebovala niti trohice realnosti. Pri tem si je pomagal z načinom pisanja francoskega nadrealista Bretona. V zvezek si je beležil *Zapiske o fantastiki*, načine, za katere je mislil, da jih je odkril in so mu pomagali oživljati besede in podobe. Razložil je nekaj osnovnih tehnik izmišljanja pripovedi in napotkov za odrasle, kako si lahko sami izmišljajo pripovedna besedila, ki jih pripovedujejo otrokom za lahko noč. Kot osnovno izhodišče navaja primer kamna, ki pade v ribnik in ob stiku z gladino vode ustvari krožno valovanje. To izhodišče poimenuje »domišljajska tema«, ko iz ene besede nastane pripoved. Na enak način učinkujejo besede, ki za seboj ponesejo spomine, izkušnje in različne povezave med posameznimi odnosi. Sproži se proces domišljije v našem razumu in sega tudi v podzavest. Beseda potuje v različne smeri človeškega spomina in oživlja doživetja ter s tem postaja čarobna. Iskanje pripovedi, ki jo prebudi ena sama beseda, povezuje navadne besede v nepričakovane dogodivščine. Vendar pa pravi, da je to le začetek. Potrebno je iskanje v globino. Poudarja, da morajo igre z besedami koristiti otrokom, ne smejo jih izkoriščati.

Rodari pravi, da za pravo domišljjsko iskrenje potrebujemo dve besedi. Ena beseda izzove drugo, da izstopi iz svojih običajnih okvirov uporabe in odkrije nov pomen in sposobnosti. Poudarja, da razum, s katerim je domišljja povezana, najbolje deluje v boju. Misli se rojevajo v dvojicah, najbolje v nasprotjih. Zato pripoved nastaja iz »domišljjskega binoma.« Med dvema besedama mora biti neka razdalja, biti morata različni in njuno združenje mora biti tako nenavadno, da domišljja takoj začne delovati in iskati povezave med njima. Ustvarjati začne domišljjsko celoto, v kateri poveže nasprotujoča si elementa v sožitje. Rodari priporoča, da se prepusti domišljjski binom naključju tako, da besedi izbereta dve osebi, ne da bi poznali izbor druge osebe. Beseda, ki jo izbere prva oseba, postane zaradi pričakovanja posebna, že kar fantastična, zaradi svoje nepredvidljivosti. In ko je razkrita še druga beseda, ta v povezavi s prvo postane vznemirjujoča spodbuda. V domišljjskem binomu besede izgubijo svoj vsakdanji pomen. So odtujene od svojega bistva in šele takrat se oblikujejo najboljši pogoji za nastanek pripovedi. Da besedi vzpostavita odnos, se ju poveže s predlogi, vendar tako, da nesmisel ostane. Domišljjski binom ima resnično vrednost, poleg tega pa še poživljajoči učinek, saj se pripoved giblje od nesmisla k smislu.

Za spodbujanje domišljije so uporabne tudi »pravlјice za igro« (tako je poimenoval tudi svojo knjigo nedokončanih pravlјic oziroma pravlјic z več konci). Pripovedna besedila so uporabna v različnih domišljjskih igrah. Tu omenja Hansa C. Andersena in njegovo podoživljanje ljudskih pripovednih besedil v spominu. Nauk, ki ga je povzel po pripovedi, je omogočil sprostitev domišljije, da se je odtrgal od samega besedila in jo ustvaril na novo, v njej pa je oživil različne predmete za vsakdanjo rabo. Nedokončana besedila ali besedila, ki imajo več koncev, imajo obliko »domišljjskega problema«, kjer so podani nekateri podatki, iz katerih se je potrebno odločiti, v katero smer se bodo razvijali. Odločitve, kako se bo pripoved nadaljevala, vsebujejo:

- domišljjske rešitve, ki obsegajo gibanje podobe,
- moralne rešitve, ki se nanašajo na vsebino pripovedi,
- čustvene rešitve, ki se navezujejo na izkušnje ter
- ideološke rešitve, ko želimo pojasniti določeno sporočilo.

Pri nastajanju besedila si je potrebno vzeti toliko svobode, da se lahko prisluhne spodbudam naključja.

Pripovedna besedila in literarne osebe, ki v njih nastopajo, se lahko poljubno križa med seboj in ta način poimenuje »malo mešano.« Nova oseba bo prejšnji pripovedi prinesla novo življenje in nova pripoved se bo razvijala naprej. Prejšnje podobe bodo ponovno oživele. Ta način je dobro viden v otroških risbah, kjer literarne osebe iz različnih pripovednih besedil živijo v mirnem sožitju. Domišljjski binom je le malo spremenjen, saj se namesto dveh občih imen uporabi dve lastni imeni iz pripovedi.

Rodari ponuja svoj predlog, kako se lahko spodbuja otrokovo ustvarjalnost in bogati okolje, v katerem raste. Pravi, da ima vsak posameznik samo en um in njegovo ustvarjalnost naj bi gojili v vseh smereh. Pripovedna besedila so potrebna ravno zato, ker so na videz nepotrebna in jih človek potrebuje pri oblikovanju svoje osebnosti (Rodari, 1996).

Jack Zipes (1995) je razvijal metode, ki jih je povzel po Rodariju in jih uporabljal pri svojem delu z otroki v šolah. Razvijal je različne možnosti in jih združeval z ustvarjalnim gledališčem ter izpeljal eksperiment pripovedovanja v šoli v Milwaukeeju. Njegov namen je bil, da vidi, kako otroci reagirajo na drastične spremembe tradicionalnih pripovednih besedil in ali jih lahko spodbudi k izmišljanju novih pripovedi, ki predstavljajo drugačen izraz tradicionalnih sporočil pripovednih besedil. Opazil je, da so otroci v šolah podvrženi dvema nevarnostima. Prva nevarnost so togi učni standardi, ki ne spodbujajo domišljije otrok. Druga nevarnost pa je komercializacija pripovedništva. Veliko pripovedovalcev je svoja srečanja spremenilo v zaslužkarstvo, drugi pa so iz pripovedništva ustvarili kult z mističnimi in verskimi poudarki. V obeh primerih se pripovedovalci kažejo kot zvezdniki in kot edini, ki poznajo skrivnosti dobrih pripovedi. Ta negativni razvoj naj ne bi vplival na vse tiste pripovedovalce, ki predstavljajo vrednote pripovedovanja širšemu krogu poslušalcev in ki delijo svojo obrt z otroki in odraslimi. Pripovedništvo naj bi bilo navdušujoče in spodbujajoče.

Proces, kako pripovedovati, je proces usposabljanja. Vsak si želi voditi svoje življenje, vendar so le nekaterim ljudem tehnike in spoznanja uspešnega vodenja že prirojena.

Zipes je prepričan, da se mora vsak posameznik že kot otrok naučiti strategije vodenja, da lahko postane svoj lastni pripovedovalec. Ko želi biti pripovedovalec učinkovit, mora vključevati v pripovedovanje pomen skupnosti, ki je samoreflektirajoča in samokritična skupnost. Prikazati mora, kako iz običajnega ustvariti neobičajno. Pripovedovalec naj bi bil kot hujškač, ki s pripovedmi spodbuja, razvnema misli in radovednost ter nakazuje povezave v skupnosti ljudi, združenih v zanimanjih, ki jih imajo za prihodnost svojih otrok (Zipes, 1995).

Smisel pripovedništva se bo usedel v otroke, kadar bodo uporabljene vse vrste umetnosti, še posebej ustvarjalno gledališče, skozi katero se prepletajo vsi talenti in sposobnosti, ki jih otroci imajo, hkrati pa jim še odpira pogled na vse njihove možnosti. Zipes kritično razlikuje med pripovedovalci, ki se poklicno ukvarjajo z nastopanjem in pripovedovalci, ki pripovedna besedila uporabljajo v izobraževalne namene. Predvsem poudarja razliko med pripovedovalci, ki svojo energijo usmerjajo v razkošje nastopov in tistimi, ki pripovedi uporabljajo tako, da razkrivajo stremljenja družbe in spodbujajo otroke k ustvarjalnemu in kritičnemu razmišljanju. Njegovo mnenje je, da se posameznik o sebi uči preko poskusov, preko izražanja pa se uči povezovanja in oblikovanja skupnosti. Pristno pripovedništvo je zanj na neki način revolucionarno in hkrati tudi čarobno. Z načinom, ko pripovedovalec spreminja običajne stvari v nekaj posebnega, prikaže spoštovanje in pozornost do majhnih stvari v poslušalčevem življenju, ki bi jih drugače spregledal. Takšno pripovedovanje je najpogostejše spontano in nenatrenirano, redkokdaj je načrtovano in pripravljeno. Ponavadi nastaja iz trenutne priložnosti in ustreza tako pripovedovalcu kot tudi poslušalcu. Ustvarja pristen pogled na minljivi trenutek. Pripovedovalec želi prepričati poslušalce, da obstaja resnica, ki jo lahko odnesejo s seboj in jim pomaga pri vpogledu vase. Pripovedovalec se mora hkrati tudi zavedati, da je pripoved lahko neumna in da z njo morda ustvarja potegavščino. Zipes je mnenja, da mora biti pripovedovalec skeptičen, mora dvomiti, in se zavedati, da v njegovi pripovedi morda ni nič modrosti in morale, ki bi jo lahko posredoval naprej. Za pripovedovalca, ki dela z mladimi, je odločilnega pomena, da dvomi o sebi in o pripovedih ter uporablja svoje sposobnosti in svojo vlogo, da omogoči mladim razvijanje lastnih sposobnosti pripovedništva. Pripovedovalčeva vloga je bolj v tem, da preko besedila spodbuja poslušalce ter ustvarja deželo, v kateri poslušalci raziskujejo sebe in svet na domiseln in kritičen način. Poslušalce oskrbi z veščinami in zaupanjem

vase. Nauči jih, da je to, kar želijo povedati, pomembno in da si bodo za svoja stališča znali tudi prizadevati in jih predstavljati ter zagovarjati. Vsak, ki je vključen v proces ustvarjanja pripovednih besedil, bo zaznal dolgoročne učinke na razvoj osebnosti. S programom pripovedništva pridobi poslušalec samozavest, da nastopa pred drugimi, opredeli svoj pogled, ustvarja pripovedi, jih zapiše in ilustrira, spoštuje in preverja pripovedi drugih, predvsem pa razmišlja s svojo glavo. Resnično pripovedništvo mora odsevati razmere, ki ustvarjajo odtujenost ter si izmisliti načrt in taktiko, s katerimi se bo branilo proti nastalim razmeram. Ustvarja se jih z upanjem, da trpljenje vodi v radost in iskrenost v modrost.

Na svojih seminarjih Zipes predstavlja, kako se ustvarjanje pripovednih besedil in ustvarjalno gledališče uporablja kot pomoč pri razvijanju kritičnega izobraževanja otrok ter spretnosti branja in pisanja. Pripovedništvo je enkratna mešanica nastopanja, književnosti in folklore ter spodbuja ustvarjalno mišljenje. Kritična izobrazba je sposobnost analizirati sporočila in prepoznati vpliv na razumevanje sporočil. Pisanje, nastopanje in analiziranje pripovednih besedil ima močan pomen pri razvijanju kritičnosti.

Zipes je pri svojem delu zelo kritičen, ko gre za posledice uporabe in zlorabe otrok in pripovednih besedil, predvsem z vidika psihoanalize in psihologije, ki temeljita na delih Sigmunda Freuda in Carla G. Junga. Še posebej kritičen je do dela Bruna Bettelheima in drugih, ki si prizadevajo prikazati, kako je s pripovednimi besedili možno zdraviti bolezni družbe in posameznika. Poleg tega zastavlja podrobna vprašanja, ki spodbujajo udeležence k nadaljnji kritični presoji:

- Kakšen pomen imajo pripovedna besedila za odrasle in otroke v današnji elektronski dobi?
- Je utopičnost in blagodejnost v pripovednih besedilih tisto, kar jih dela zdravilne za bolehnost sodobne družbe?

Z njimi želi razjasniti, zakaj se ne bi smeli slepiti s tem, da so pripovedna besedila terapevtsko sredstvo za reševanje vsakdanjih težav otrok v šoli. Pripovedno besedilo samo tega ne more nuditi otroku. Priznava pa določeno stopnjo terapevtske vrednosti literature in pripovedništva, vendar tudi takrat opozarja na previdnost pri uporabi.

Mnenja je, da je lažje dokazovati, kako s pomočjo pripovedništva oblikujemo skupnost in razvijamo socialno zavest med posamezniki. Če se otroci in odrasli naučijo trdnih osnov, kako jim pripovedna besedila pomagajo pri razmišljanju in sodelovanju z drugimi pri ustvarjanju okolja, v katerem se pretakajo ustvarjalnost in kritično razmišljanje, bodo postali bolj odgovorni prebivalci sveta. Na ta način lahko pripovedovalec kot dobri kradljivec povrne družbi vse, kar si je od nje sposodil in prilastil. Navsezadnje je graditi mostove in povezovati skupnosti največji užitek pripovedništva. Najboljši pripovedovalci so kot kradljivci in ponarejevalci, ki svoje pripovedi najdejo povsod - v knjigah, elektronskih virih in celo pri soljudeh. Včasih ukradejo pripoved iz lastnih doživetij in jo predelajo tako, da je nihče več ne prepozna. Po Zipesovem mnenju pripovedovalec lahko tako pridobljena besedila s pripovedništvom vrača družbi.

Zipes je svoje metode razvijal po metodi domišljjskega binoma in drugih metodah Giannija Rodarija, tudi »igro mnogih junakov«¹. Zanj je potrebno več literarnih oseb in nekaj predmetov. Pri ustvarjanju pripovedi se uporabi vse besede v poljubnih povezavah in vrstnem redu. Ta igra je podobna domišljjskemu binomu v tem, da literarne osebe prebudijo posameznikove spomine in ko so poljubno združeni v pripovedi, so izziv posamezniku, da med njimi ustvari povsem nove povezave (Zipes 2004: 107). Izbrana metoda je uporabljena v raziskavi z namenom spodbujanja razmišljanja in iskanja novih rešitev ter uporabe znanih elementov na nov način.

Uporabo pripovednih besedil vključuje v svoje terapevtsko in supervizijsko delo tudi Mooli Lahad (2000). Pripovedna besedila mu predstavljajo povezovalni člen do sprememb, ki omogočajo nove poglede, nova stališča in svež pristop. Pri pripovednih besedilih mu je pomembno, da so tukaj in hkrati oddaljena. Skozi pripoved se poslušalcu nakazujejo iskanje poti in rešitve, ki so sicer preproste in stvarne ter vsebujejo veliko simbolov in metafor. Posameznik lahko ob poslušanju pripovedi pridobi različne nivoje razumevanja, ki obogatijo terapevtski proces in nudijo nova izhodišča.

---

¹ Avtorski prevod za delovne potrebe specialističnega dela.

Lahadov osnovni pristop ob srečanju s posameznikom, ki potrebuje pomoč je, da ga vidi kot sposobnega in uspešnega. Ugotoviti želi, kaj je posamezniku omogočilo, da je prišel tako daleč. Prisluhne mu, kako opisuje svoje izkušnje. Pri tem opazuje, kako posameznik premaga ovire, v nadaljevanju pa ga spomni na njegove sposobnosti. Svojo metodo dela je oblikoval na podlagi teoretičnih razlag zakonov preživetja. Iz njih je izluščil šest osnovnih elementov človekovega preživetja. Po Freudu je povzel svet čustev, po Eriksonu in Ansbacherjih pa vlogo družbe in družbenega okolja pri soočanju osebe z realnim svetom. Po Jungu je povzel simbolni svet in domišljijo, po Pavlovu vedenje kot posledico nevrokemijskih reakcij. Po Maslowu in Franklu pa je povzel teorijo prepričanj in pomena. Združil jih je, ker je mnenja, da je človeška psiha kompleksnejša, kot so teoretski poskusi njenega opisovanja. V svojem pristopu povezuje šest dimenzij, ki po njegovih izkušnjah oblikujejo osnovo posameznikovega sloga obvladovanja. To so prepričanja in vrednote (Belief), čustva (Affect), družba (Social), domišljija (Imagination), zavedanje (Cognition) in fizičnost (Physical). Iz začetnic je oblikoval poimenovanje svoje metode, ki jo predstavlja kot »BASIC Ph.« Lahad pravi, da ima vsak človek potencial v vseh šestih načinih, a vsak posameznik razvije svoj lastni način reševanja težav. Za različne situacije ima posameznik različne načine in jih pogosto uporablja. Vsak človek ima svoj značilni način in kombinacijo mehanizmov obvladovanja. V svojih raziskavah je odkril različne sloge. So ljudje, ki obvladujejo situacije razumsko. Njihova strategija vključuje zbiranje informacij, reševanje ugank, samousmerjanje, notranji pogovor in sezname aktivnosti. Za druge je značilno izražanje čustev skozi jok, smeh ali pogovor z drugimi o svojih izkušnjah ter nebesedno izražanje skozi risanje, branje ali pisanje. Tretji se odločijo za družbo, ki jim nudi podporo, ker pripadajo skupini, ker imajo nalogo ali odigrajo svojo vlogo in so sestavni del organizacije. Četrty uporabijo domišljijo, da zakrijejo neprijetna dejstva ali kot poskus iskanja drugačnih rešitev, ki presegajo dana dejstva. Peti se zanašajo na svoja prepričanja in vrednote, ki jih vodijo skozi stres in krizo. Šesti so ljudje, ki reagirajo na situacije in jih obvladujejo preko fizičnega izražanja skupaj z gibanjem telesa skozi sproščanje ali z aktivnostjo, ki zahteva trošenje energije. Ker se različni ljudje soočajo s težavami na različne načine, je z njegovo metodo pri posamezniku možno prepoznati ustrezen način, s katerim se mu lahko pomaga. Strukturiran način

ocenjevanja obvladovalnih sredstev in jezika posameznika je ustvarjanje »pripovedi v šestih slikah«². Posameznik oblikuje pripoved, ki jo sestavi s pomočjo šestih vprašanj:

- Kdo je glavna oseba pripovedi?
- Kakšna je naloga ali cilj glavne osebe?
- Kdo ali kaj pomaga glavni osebi?
- Kdo ali kaj jo ovira pri izpolnjevanju naloge?
- Kako se glavna oseba spopada z ovirami?
- Kakšen je rezultat ali konec?

Na vprašanje, zakaj ravno teh šest vprašanj, Lahad navaja ugotovitve raziskovalke Marie-Louise Von Franz, da so ti elementi prisotni v pripovednih besedilih po vsem svetu. Skozi teh šest vprašanj je možno opaziti način reševanja težav posameznika v organizirani resničnosti. Pripoved v šestih slikah se lahko uporabi kot vsebino samo. Skozi teme, subjekte, konflikte in preudarke glavne osebe pa se lahko prepozna trenutno čustveno stanje pripovedovalca. Pripovedovalcu je omogočeno, da se identificira z različnimi deli pripovedi in si razjasni njen trenutni pomen (Lahad 2000).

Ta pristop poudarja posameznikovo zdravje in ne težav. Z njim išče načine za izboljšanje posameznikovih sposobnosti in mu s tem nudi kar največ možnosti, da gradi na svojih izkušnjah (Jennings 1999).

Ustvarjanje lastnih pripovedi je sestavni del odkrivanja samega sebe in iskanja pomena, ki sta pomembna vidika v terapiji. Sprejemanje močnih povezav znotraj besedila lahko spodbuja k terapevtskemu dialogu, posamezniku pa omogoči sprejemanje in preoblikovanje spominov, beleženje zaznav in izkušenj, boljše razumevanje osebnih stremeljenj, pogled na preteklost in prepoznavanje čustvenih in vedenjskih vzorcev, reševanje trenutnih težav ter razjasnitev nadaljnjih dejanj in usmeritev.

Z aktivnim poslušanjem se posamezniku omogoči, da svoje pripovedi ponavlja tolikokrat, kot se mu zdi potrebno, ob tem pa razvija in spreminja svoje pripovedovanje. Dejavnosti, v katerih posameznik uporablja besedno izražanje, vplivajo na postopno olajšanje in drugačen pogled na težave (Pearson in Wilson 2009).

---

² Avtorski prevod za delovne potrebe specialističnega dela.

Psihoanalitsko proučevanje pripovednih besedil

Lucija Zajc (2010) izpostavi, da raziskovalcev v psihoanalizi oblika pripovednih besedil ni zanimala in so se osredotočali predvsem na vsebino in njen pomen.

Bruno Bettelheim (2002) pravi, da so pripovedna besedila skozi stoletja s pripovedovanjem postajala vedno bolj žlahtna. Posredovati so začela skrite in očitne pomene, ki so nagovarjali vse plasti človekove osebnosti istočasno. Svojo vsebino so sporočala na način, ki dosega tako neuke otroke kot tudi izkušeni um odraslega. Pripovedna besedila so nastajala tako, da se je posamezna vsebina besedila oblikovala in spreminjala s pripovedovanjem, ko je odrasli pripovedovalec besedilo pripovedoval poslušalcem, tako odraslim, kot tudi otrokom. Pripovedovalec je med pripovedovanjem iz besedila izpuščal posamezne dele in jih nadomestil z novimi tako, da je bilo bolj smiselno zanj in za poslušalce. S tem se je pripovedovalec odzival na reakcije poslušalcev. Dopuščal je, da je njegovo razumevanje pripovedi vplivalo na razumevanje poslušalca. Pripovedovalec je vedno znova prilagajal pripoved vprašanjem, ki si jih je zastavljal poslušalec.

Pripovedna besedila prenašajo pomembna sporočila na različne ravni človekove duševnosti. Ukvarjajo se s splošnimi problemi človeka, predvsem s tistimi, ki zaposlujejo otrokove misli, govorijo njegovemu oblikujočemu se jazu in spodbujajo njegov razvoj. Pripovedi zelo bogatijo otrokovo notranje življenje, saj izhajajo iz otrokovega dejanskega psihološkega in čustvenega stanja. O otrokovih hudih notranjih pritiskih pripovedujejo na način, ki ga otrok nezavedno razume in ne podcenjujejo resnih notranjih bojev, ki spremljajo odraščanje. Otroku nudijo primere začasnih in trajnih rešitev težav, ki ga mučijo, saj se v življenju ni možno izogniti spopadanju z resnimi težavami. Ta boj je bistveni del človekovega obstoja. Če človek pred njim ne beži, ampak se postavi po robu nepričakovanim in nezasluženim težavam, premaga vse ovire in na koncu zmaga.

Bettelheim se osredotoča predvsem na pripovedovanje besedil otrokom in na vpliv, ki ga imajo na njihovo doživljanje. Pripovedno besedilo obravnava kot umetnino, ki kot

taka ne more biti namenjena poskusu namernega posredovanja spoznanj določeni osebi, temveč poudarja vidik skupne izkušnje uživanja v pripovedi. Poudarja, da otrok uživa v domišljiji, ki mu jo pripovedno besedilo spodbuja, medtem ko odrasli črpa zadovoljstvo iz otrokovega užitka ob pripovedi.

Pravi tudi, da mora pripoved, ki hoče pritegniti otrokovo pozornost, otroka najprej zabavati in predramiti njegovo radovednost. Ko hoče pripoved obogatiti otrokovo življenje, mora spodbujati njegovo domišljijo. S tem mu pomaga razvijati razum in razumevati svoja čustva. Pripoved se uglaši s strahovi in prizadevanji otroka. Priznava njegove težave in mu nakazuje možne rešitve problemov. Takšna pripoved se navezuje na vse dele otrokove osebnosti hkrati in ne podcenjuje njegove stiske. Otroku priznava vso resnost, spodbuja otrokovo zaupanje vase in v svojo prihodnost.

Pripovedno besedilo neko težavo prikaže zelo zgoščeno in jasno, tako da se otrok lahko spopade s samim bistvom problema, prikazanim v poenostavljeni situaciji. Otrok se poistoveti z junakom, saj ga njegov položaj globoko in pozitivno privlači. Najgloblji pomen pripovedi je za vsakogar drugačen, pravi Bettelheim, celo za istega človeka v različnih obdobjih življenja. Otrok tako iz istega besedila izlušči različne pomene, odvisno od trenutnih interesov in potreb.

Pripovedna besedila otroku sporočajo, da je vsakemu dosegljivo prijetno in uspešno življenje, vsem težavam navkljub, vendar le, če se ne izmika tveganim bojem. Pripovedna besedila obljublajo pomoč naklonjenih sil, ko se bo sam upal podati na pot iskanja, ki je strašna in naporna. Takrat mu bo z njihovo pomočjo uspelo (Bettelheim 2002).

Clarissa Pinkola Estés (2003) se osredotoča na pripovedovanje besedil ženskam in je prepričana, da se lahko povrne žensko vitalnost s »psihično-arheološkim izkopavanjem«, kot ga je sama poimenovala. S tem bi prebudila delovanje in motive ženske narave, ki je sodobna ženska več ne pozna.

S pripovedovanjem želi pri bralkah prebuditi njihovo ustvarjalnost, ki daje pripovedim moč, da sežejo v globino in prebudijo ter pokažejo nove možnosti, ozavestijo skrite želje in dajejo možnosti tam, kjer ženska misli, da ni več nič mogoče. Estesova

poudarja, da pripovedna besedila ponujajo spoznanja, ki ženski ostrijo vid, da lahko izbere pot divje narave in se odpravi po njej. Pravi tudi, da so pripovedna besedila zdravilo, ker imajo neznansko moč že ob njihovem poslušanju. Zdravilo, ki ga vsebujejo, je popravilo ali priklic izgubljenega psihičnega zagona. Z njim prebujajo navdušenje, žalost, vprašanja, hrepenenje in razumevanje. Pripovedi prinašajo namig, naj ženska govori, kar ve, in pogum, da prenese, kar vidi. Hkrati poudarja, naj se ženska zazre v svoje ljudi in v svoje življenje, kajti pripovedi, ki jih bo našla, so smisel njenega življenja in te so vredne njenega truda.

LIKOVNA TERAPIJA

Mojca Vogelnic (1996) razmišlja, da igranje prebuja uspavano domišljijo, prožnost mišljenja in veselje nad domislicami. Izpostavlja, da je v današnjem času umetnost preveč ločena od vsakdanjega življenja, dela in opravkov ljudi in je opredeljena kot poseben poklic za nekatere nadarjene posameznike. Za večino ljudi se je pravica in potreba po ustvarjanju posebnih in osebnih izdelkov spremenila v navado in možnost, da pasivno sprejemajo in uživajo umetnost.

Vendar pa umetnosti ne bi smeli ločevati od ostalega življenja. Pomembna je pri raziskovanju čustev in občutkov, medsebojnih odnosov, misli in idej. Umetnostno ustvarjanje osvobaja duha in človeka spodbuja, da naredi, kar sam hoče, in ne, kar mu je nekdo naročil, da naredi. Z ustvarjanjem človek izraža svojo osebnost.

Pripoved v sliki

Braco Rotar (1972) pravi, da imata likovna in besedna govorica veliko skupnega. Pri besedni govorici posameznik deluje z artikulacijo glasov, ki so čutne prvine in jih zaznava s sluhom. Iz njih se oblikujejo posamezni glasovi in glasovne skupine v nove skupine. Te so poimenovane kot besede, stavki in povedi. Pri likovni govorici gre za artikuliranje vidnih prvin, ki se jih razvršča v oblike in barvne skupine, kompozicije, podobe in slike. V temeljih sta si obe govorici sorodni, pri obeh se zaznava združevanje čutnih prvin v organizirane skupine, ki na poseben način vključujejo pojave, ki se nahajajo zunaj čutne strukture same govorice.

V umetniški govorici je struktura pomenov podrejena lepoti, saj je pripoved izmišljena in slika ustvarjena, obe pa predstavljata le iluzijo narave. V njej se izoblikuje projekcija strukture zavesti in oblikuje svoje sporočilo skozi čutni pomen.

Tomaž Gorjup (2007) razmišlja, da pri se likovnem ustvarjanju vzpostavljajo razmerja do barve in barvnih odnosov, ki so gradivo, s katerim se vzpostavlja posebno, osebno razmerje. V tem procesu se barvo uporabi, se jo osebno doživi in se z njo ustvari likovni izdelek.

V sliki, ustvarjeni z likovno govorico, se lahko zazna vsebino motiva, ki je povzeta po pripovednem besedilu.

Leposlovni motiv je eden izmed mnogih motivov v likovni umetnosti. Slikarje in kiparje so navduševala dela pesnikov in pisateljev že v stari Grčiji in Rimu. Skozi stoletja se je navada povzemanja tem iz literature še okrepila. Najmočnejši vpliv leposlovja na likovno umetnost je v 19. stoletju, v 20. stoletju pa so imele poseben vpliv tudi pripovedna besedila za mladino (Germ 2006).

Ilustracija skozi likovni jezik pojasnjuje besedilo. Upodobitev ponazarja besedilo in na trenutno pomemben in zanimiv način usmerja pomensko zgradbo besedila v drugačno, likovno razporeditev določenih elementov. Ilustracija je likovna uresničitev predstave besedila (Rotar 1972).

Maja Furlan (2007) pravi, da se pri uporabi literarnih besedil ali kreativnega pisanja v terapiji spodbuja doseganje kvalitativnih sprememb na čustvenem, vedenjskem, kognitivnem in socialnem področju življenja posameznika. Čustveni in spoznavni odzivi na besedilo so najosnovnejši odzivi posameznika, njegova interpretacija dogodkov pa odraža notranji svet posameznika. Ko se posameznik prepozna znotraj literarne predloge, mu nekaj spodbudi pozornost in interes, hkrati mu tudi spodbudi domišljijo. V besedilu se lahko prepozna v osebi ali izkušnji, to prepoznavanje pa se odvija na treh ravneh. Najprej na ravni nepriznanih čustev, ko razjasnjuje in odstranjuje dvoumnost lastnih čustev do sebe, do medosebnih odnosov in življenjskih situacij, nato na ravni prepoznavanja vzorcev vedenja in nato še na ravni katarze. Vlasta Zabukovec

(2010) ob tem izpostavi, da doživetje katarze lahko spodbudi tudi likovno ustvarjanje, ki se navezuje na uporabljeno literarno besedilo.

Tomaž Gorjup (2007) raziskuje, kako ustvarjalni proces spodbuja k razmišljanju o preteklih izdelkih in hkrati o novih izzivih, o elementih rasti, ki se nanašajo na uzaveščanje sebe v danem trenutku in na projekcijo osebnega doživetja. Pravi tudi, da posameznika misel na preteklost odvrča od tega, da bi se popolnoma predal trenutku sedanjosti in zaživel v radosti novega in drugačnega.

Likovni jezik je zelo oseben in odraža notranjo nujnost. Od simbolnih sporočil in pomenov se vrača k občutenju likovnega izraza, ki nudi način, s katerim posameznik umiri svoj odnos do sebe in do sveta ter ga prikaže tako, kot ga doživlja. Zelo pomembno je, da posameznik najde pot k samemu sebi, pomembno pa je tudi oblikovanje odnosa z drugimi ljudmi in njihovimi odzivi na njegove dejavnosti. Likovno ustvarjanje posamezniku omogoča, da izživi svoj ustvarjalni nemir in s tem deluje terapevtsko skozi proces ustvarjanja in izpovedovanja v likovnem izdelku. Skozi rešitve, ki so nastale iz osebnih izkušenj in stisk, posameznik najde vir sprostitve in razbremenitve, ko na svoj način rešuje svoja videnja, želje in potrebe, preoblikovane v likovni jezik.

Posameznik vstopa v vizualni prostor z določenim čutenjem in mišljenjem, na katerega vpliva dvodimenzionalna slikarska podlaga. Likovno spoznanje se oblikuje kot zavestno doumljeno in natančno osebno občutenje likovne izraznosti in likovnih odnosov.

Podobe nastajajo iz zavednega in nezavednega, zato so likovno in pomensko večplastne. Pri njihovi realizaciji posameznik izbira med različnimi odločitvami, ki jih oblikuje v svojem umu. V posameznikove likovne vizije posegajo številni dejavniki, ki vnašajo nove odločitve in vsebinske zasuke, ti pa vplivajo na končni videz stvaritve. Proces nastajanja likovnega izdelka je zelo odvisen od različnih čutenjskih in asociativnih vzgibov, ki se pojavljajo znotraj osebne izkušnje. Likovno ustvarjanje osvobaja, pomirja in vliva zaupanje vase.

Likovna govorica, skozi katero se izraža posameznik, je skupek likovnih odnosov, ki jih izbira na oseben in poseben način. Z njimi izraža osebno izpoved, likovna sredstva pa

izbira zavedno in nezavedno na način, ki ga pripelje do želenega cilja. Izbira likovnih elementov je lahko dejanje razuma ali pa intuicije, ki v vsakem primeru vzpostavi odnos med izrazom in vsebino. Skozi osebno izpoved in iskanje resnice o svetu in o sebi, poteka iskanje odnosa, ki oblikuje osebni likovni jezik (Gorjup 2007).

Shaun McNiff (1988) pravi, da je identiteta v umetnostni terapiji proces interpretacije, ki se spreminja od podobe do podobe. Je razpršena in v procesu stalnih sprememb. Vedno je nekaj novega, ki čaka, da se razkrije in nekaj starega, ki se želi ponovno odkriti. Izraža se skozi portrete in pripovedi, saj ko posameznik naslika enako podobo znotraj nekega časovnega okvirja, bodo posamezne podobe med seboj različne, proces ustvarjanja pa bo ostajal enak. Risbe in slike predstavljajo interpretacijo osebe, ki se oblikuje znotraj kvalitete umetniških materialov, kot tudi zavedanja ustvarjalca. Možnosti odstopanj so neskončne in vse so pravilne. Izkušnje z interpretacijami v umetnosti so pokazale, da ljudje ustvarjajo različne pripovedi in odzive na isti dogodek ali podobo. Nekatere izmed teh interpretacij se bodo trenutno bolj navezovala na osebo kot druge, vendar pa ne bo nobena posamezna podoba popolnoma opisovala določene osebe v tistem trenutku. Identiteta in samopodoba posameznika se stalno spreminjata in tem spremembam je potrebno nameniti pozornost.

Cathy A. Malchiodi (2003) je mnenja, da je umetnost močan pripomoček v sporazumevanju. Likovno izražanje omogoča posamezniku nazorno prikazovanje misli in občutkov, ki so preveč boleči, da bi jih izrazili z besedami. Ustvarjalne dejavnosti se uporablja tudi pri svetovanju in v psihoterapiji, saj s svojo naravno sposobnostjo omogočajo posamezniku raziskovanje čustev in prepričanj, vplivajo na zmanjšanje stresa, reševanje težav in konfliktov ter prispevajo k dobremu počutju posameznika.

Pomen likovne terapije

Cathy A. Malchiodi (1998) pravi, da jezik likovne umetnosti, kot so črte, barve, oblike in podobe, spregovorijo na način, na katerega besede ne morejo. V likovni terapiji se uporablja nebesedni likovni jezik, ki omogoča osebno rast, vpogled vase in

preobrazbo. Učinkuje kot sredstvo, s katerim se posameznik poveže s svojo notranjostjo, svojimi mislimi, zaznavami in občutji, z zunanjo resničnostjo in življenjskimi izkušnjami.

Caroline Case in Tessa Dalley (1992) poudarjata, da je bistvo likovne terapije v izdelovanju, zato je glavni pomen v procesu dela in njegovih rezultatih. Likovni proces olajša pojav notranje izkušnje. Likovni materiali zagotavljajo otipljiva sredstva, skozi katera se da izraziti zavedne in nezavedne podobe posameznika. Puščanje znamenj je aktivnost, skupna vsem ljudem. Videti in doživeti sliko ustvarja njen vpliv in pomen.

Slike prikličejo v spomin gibanje in razmerja. Likovno delo, ki je rezultat terapije, uteleša subtilnost, dvoumnost in več dimenzij izraza, ki jih je z besedami težko izraziti. Proces izdelave podobe vključuje notranjo resničnost posameznika in odraz nezavednih procesov. Likovna aktivnost je zavesten proces, ki daje obliko čustvom, ki so pogosto nezavedna. Razmišljanje o izdelani podobi lahko prebudi iste občutke in povezave, ki postanejo bolj izoblikovani, ko se jih ubesedi. Ko se podobo predstavi z besedami, se zunanji pomen sestavi iz notranjih, nenadzorovanih občutkov in izkušenj. Umetnost ustvarja okolje, v katerem se lahko zgodi zdravljenje, ponovno se lahko vzpostavijo povezave z zatiranim, odcepljenim in izgubljenim delom osebnosti. Dogodki, asociacije in čustva iz preteklosti lahko skozi podobe pridejo na plano. Likovni izdelek predstavlja notranji okvir terapije. Vzpostavitev varnega prostora omogoči posamezniku, da zase naredi, česar sicer sam ne more. Terapevt tega ne stori namesto njega, vendar posamezniku omogoči, da to stori ob terapevtu. Naloga terapevta je olajšati ponovno soočenje s preteklostjo. Posameznik mora začutiti terapevtovo dovzetnost, da mu lahko razkrije karkoli (Case in Dalley 1992).

Posameznik potrebuje terapevtovo polno prisotnost, odprtost in dovzetnost. Terapevtu mora biti najpomembnejše, da je v trenutnem odnosu z osebo popolnoma predan. Naučiti se mora, kako opustiti vse predhodne dogodke z drugimi posamezniki in se popolnoma prepustiti trenutnemu dogajanju. V procesu terapije je pomembno, da je terapevt pripravljen, voljan in odprt trenutni situaciji. Takrat se ustvari možnost, da se naravno razvijejo občutljive teme pogovora. Pri tem so likovni izdelki v veliko pomoč, saj se ob sproščanju domišljije sprošča tudi pogovor. Slike spodbujajo pogovor, ta pa se povezuje v globlje doživljanje materialov in podob (McNiff 1988).

Mnogim ljudem je bolj dostopno likovno izražanje, saj je med ustvarjanjem človek sam s svojimi mislimi. Takrat, ko si izdelek ogledujejo drugi ljudje, tudi ustvarjalec postane gledalec (Vogelnik 1996).

Možno je, da ima podoba za posameznika določen pomen med izdelovanjem, ki pa se sčasoma lahko spremeni ter ob večjem razumevanju in spoznanju prevzame drug pomen. Likovna terapija uporablja podobe za omogočanje razumevanja psihičnih procesov (Case in Dalley 1992).

Pri likovnem ustvarjanju se posamezniku omogoči, da možnost nadaljnjega dela odnese s seboj. S tem je terapevtu omogočeno, da obogati posameznikovo življenje in ustvarjalne možnosti. Čeprav posameznik ustvarja v skupini, mu likovno izražanje nudi sposobnost dela v samoti in iskanje notranjega miru. Tak mir prihaja iz samospoznavanja in spoštovanja unikatnosti, individualnosti in kreativnosti sočloveka, kar lahko v zameno prinese možnosti za povečanje samozavesti in samospoštovanja.

Umetnost vključuje čustva posameznika, saj je tok čustev nujno potreben za umetniško izkušnjo. Udeleženec likovnega ustvarjanja izraža v črti, barvi in obliki svojo individualnost, ki je na enak način nihče ne more narediti enake. Likovni proces je tisto, kar terapevt nudi ljudem, s katerimi dela, saj se iz posamezne slike rojevajo nove ideje za nadaljnje delo. V tem pogledu nudi umetnost izboljšave uma, ki so vrednejše kot končni izdelek. S tem, ko se posameznik uči izražati svoje občutke, se povečajo možnosti, da spozna samega sebe in svoje edinstvene pravice do spoštovanja in samozavesti.

Uporaba črte, oblike in barve je srečanje s čustvi. Pomembno je, da se terapevt zaveda dejstva, da umetnost učinkuje na človekovo čutenje. Navdušenje, solze in frustracije mora terapevt obravnavati zelo pozorno. So namreč sestavni del umetniškega procesa, ki ima pomembno vlogo pri povečevanju kvalitete življenjskih izkušenj tistih, s katerimi terapevt dela (Nadeau 1993).

Podobe, ustvarjene med likovno terapijo, utelešajo misli in občutke. Sposobnost likovne umetnosti je, da je lahko most med notranjim svetom in zunanjo resničnostjo, kar daje podobi vlogo posrednika. Podoba predstavlja nekdanjo, sedanjo in prihodnjo podobo

posameznika. V likovni terapiji udeleženec skozi proces izdelave daje obliko navidezno neizrekljivemu. Likovni terapevt skozi estetsko izkušnjo vstopi in sodeluje v svetovih posameznika. Podobe, ki nastajajo v procesu likovne terapije, razkrivajo vedno nove pomene, ponujajo različne misli in čustva, dokler se posameznik z njimi ukvarja. Na nekatere izdelke se posameznik ali terapevt lahko obrneta tudi kasneje (Case in Dalley 1992).

Posameznik v podobah razmišlja in si ureja misli, občutke in zaznave zunanjega sveta. Z vidnimi prisposodobami opisuje doživljanje sveta okoli sebe, ljudi in stvari. Tudi travmatične izkušnje se zapišejo v možgane v obliki podob. Iz spomina bodo najprej izstopile te podobe. Likovno izražanje nudi poseben način izražanja travmatičnih podob in jih pripelje v zavest na manj zastrašujoč način. Nekatera doživetja in občutke je težko izraziti z besedami. V likovni terapiji se ljudi spodbuja, da jih izrazijo z risbo, sliko ali drugim izdelkom. Risba pomaga spoznavati, kaj se je v resnici zgodilo, še preden lahko posameznik zavestno dojame resničnost izkušnje (Malchiodi 1998).

V likovni terapiji se terapevt in udeleženec na izdelano podobo odzivata estetsko. Ko vstopa izdelek v posameznikovo domišljijско življenje, je zaznavan na nebesednem nivoju. Takrat posameznik izkušnjo in neizgovorjeno idejo deli s terapevtom. Vrednost te izmenjave je zelo pomembna, saj mnogi udeleženci ne govorijo, ne znajo izraziti čustev, ali pa ne zaupajo besedam. V prostoru za likovno terapijo v njej prisotni likovni materiali in psihična vsebina skupine delujejo vzajemno, vplivajo drug na drugega ter na domišljijo posameznika, ki sobo uporablja. Likovni terapevt je prav tako del tega procesa.

Materiali v likovni terapiji imajo svoj pomen in se jih lahko uporablja na različne načine, da se z njimi prikazuje stanja uma, čustev, misli in idej. Udeleženci bodo pogosto uporabljali zelo različne materiale, včasih celo v istem srečanju. Njihov način dela se lahko zelo spreminja skozi čas. Slika deluje kot dodatni okvir, znotraj katerega lahko posameznik prikaže in zadrži čustva. Naloga likovnega terapevta ni spodbujanje izlivanja čustev, pač pa posamezniku pomagati čutiti, da bodo njegova čustva, naj bodo še tako težko izrazljiva, v procesu obvladana, upoštevana in razumljena. Vsaka oseba se bo na terapiji razvijala s svojo hitrostjo, ko se bo čutila pripravljeno. Posamezniku se omogoči samoraziskovanje, saj je zanj del moči estetskega odgovora opažanje nekega

vidika samega sebe v podobi, uvidenje, da je bilo podobi dano življenje, videnje in vedenje, da je nekdo drug videl tisto, kar je običajno skrito. Skozi ta pogled pridobi posameznik občutek o sebi, svoji identiteti, pomembnosti in vrednosti. Podoba je posrednik pogledov med terapevtom in udeležencem. Terapevt daje vrednost procesu likovne terapije s kvaliteto svoje pozornosti (Case in Dalley 1992).

Likovni terapevt pomaga ljudem raziskovati in izražati sebe na pristen način. Odkrijejo lahko svoje notranje bistvo, dosežejo večji občutek za dobro splošno počutje, obogatijo svoje vsakdanje življenje in doživijo osebno preobrazbo. Omogoča jim spoznanja in razširi sposobnost komuniciranja. Likovno izražanje omogoča osebno pripovednost, ki se izraža skozi podobe in skozi pripovedi, ki jih ljudje ob podobah pripovedujejo. Najti osebni pomen in smisel v podobah je del likovnoterapevtskega procesa (Malchiodi 1998).

Prednosti likovne terapije, kot jih vidi Marian Liebmann (2004) so:

- Otroci likovno ustvarjajo in odrasli še vedno lahko ustvarjajo ob ustreznih spodbudi in z vednostjo, da jim ni treba ustvariti umetniškega izdelka.
- Uporabna je kot nebesedno sporazumevanje. To je še posebej pomembno za vse, ki se iz različnih razlogov težko besedno izražajo. Za tiste, ki ne morejo prenehati govoriti, predstavlja odlično sredstvo za omejitev zgovornosti.
- Uporabi se jo kot osebno samoizražanje in samoraziskovanje. Slika pogosto bolj podrobno prikaže občutke, kot jih posameznik lahko izrazi z besedami ali kadar besede težko najde. Skozi sliko lahko posameznik prikaže drugačne vidike izkušnje.
- Proces ustvarjanja pomaga ljudem, da ozavešijo svoje skrite občutke. Pomaga jim pri razjasnjevanju zmede občutkov.
- Uporaba umetnosti pomaga ljudem sprostiti čustva ter ustvarja varen in sprejemljiv način obravnavanja nesprejemljivih čustev.
- Posamezniku omogoča vpogled v trenutno situacijo in ponuja možnosti sprememb. Znotraj varnih okvirjev si lahko zamišlja možno prihodnost, ki ni zavezujoča realnosti.

- Odraslim pomaga, da se lahko igrajo in sprostijo. Zmožnost igre vodi k ustvarjalnosti in zdravju.
- Ob izdelku pogovor lažje steče. Ob ponovnem ogledu slik lahko posameznik skupaj s terapevtom opazuje napredek ali izboljšanje.
- Preko slike kot ločenega objekta terapevt vzpostavlja medsebojni odnos s posameznikom s skupnim ogledovanjem izdelka. Včasih je to manj zastrašujoč način soočanja z odnosi.
- Pogovor ob izdelkih vodi v raziskovanje pomembnih dejstev. Najpomembneje je, da ustvarjalec sam najde svoj pomen v sliki.
- Uporaba umetnosti zahteva aktivno udeležbo, s katero se spodbuja ljudi k sodelovanju. V skupini posamezniki delujejo hkrati, vendar vsak po svojih zmožnosti.
- Ustvarjanje je navdušujoče in vodi v skupno zadovoljstvo, posamezniku pa omogoči občutek lastne ustvarjalnosti. Veliko ljudi, napotenih v likovno terapijo, razvija naprej svoje resnično zanimanje za umetnost.

Likovna terapija je lahko uporabna na različne načine, odvisno od udeleženca, namena in usmerjenosti terapevta. Likovna terapija ponuja posebno pozitivnost nebesedne narave, ki vključuje široko raznovrstnost področij delovanja. Vizualne možnosti likovnega izražanja omogočajo zanimive možnosti raziskovanja kulture in razlikovanja na vseh področjih življenja. V likovni terapiji sta posameznik in ustvarjalni proces najpomembnejša. Glavni cilj je raziskovanje osebnih težav udeleženca in raziskovanje umetniških materialov. Likovni izdelek, ki nastaja skozi ta proces, pa lahko dosega veliko likovno vrednost.

Liesl Silverstone (1997) je oblikovala način na udeleženca usmerjene terapije³ in pravi, da so v procesu likovne terapije štiri stopnje:

1. Podoba kot odraz notranjosti posameznika: posameznik zaznava podobo, ki predstavlja njegovo doživljanje in razmišljanje.
2. Prenos podobe na papir: posameznik jo izrazi z likovnimi materiali, ki se mu zdijo ustrezni.

---

³ Avtorski prevod za delovne potrebe specialističnega dela.

3. Prisotnost terapevta: posameznik ima priložnost, da s sliko vzpostavi dialog ter prepozna njeno sporočilo in pomen na zavestni ravni.
4. Pomen slike: posamezniku razkriti pomen slike omogoča nadaljnje raziskovanje.

Prepričana je, da je na udeleženca usmerjena oblika pomoči nujna in temelji na zaupanju v posameznikovo odgovornost in sposobnost prepoznavanja zanj pomembnih pomenov slike in kaj mu koristi. Posameznik postane bolj avtonomen, manj odvisen in z boljšo samozavestjo. Spontano nastala podoba vsebuje elemente upanja in strahov, različne vidike simboličnega samoizražanja, ki prihaja iz nezavednega in želi postati prepoznano in povezano. Likovni izraz je viden, se ohrani in nadaljuje s posredovanjem pomena, ko je posameznik pripravljen, da ga prepozna. V sliki je lahko izpostavljeno nekaj pomembnega, kar se prepozna kasneje. Na udeleženca usmerjena pomoč poteka v posameznikovem tempu, upošteva in spoštuje čas, ko je posameznik pripravljen sodelovati ali ne sodelovati v procesu. Če posameznik ne prepozna sporočila v sliki, terapevt počaka in sprejema, dopušča to možnost in nadaljuje proces brez vsiljevanja. Morda bo posameznik sčasoma prepoznal pomen, morda nikoli. Delo s sliko je varnejše kot pogovor o sebi. Posameznik pripoveduje o sebi skozi sliko in manj nadzira izraz, saj v sliki vidi, kar želi videti. Slika nudi simbolični in slikovit pomen, je zasebna in varna.

Malchiodijeva (1998) pravi, da se med risanjem ali slikanjem sproži proces raziskovanja prepričanj posameznika. Najde lahko razloge za bolečino ali žalost, identificira svoje vire veselja in ustvarjalnih možnosti. Skozi likovni jezik posameznik prepoznava svoje osebne zgodbe v vsem obsegu, v doživljanju, razmišljanju, izkušnjah, pomenu in prepričanjih. Z likovnostjo se jih ustvari vidne in se omogoči posamezniku prepoznavanje sebe na nov način ter priložnost spremembe pogleda nase.

Likovna terapija pri delu z odraslimi

V likovni terapiji z odraslimi terapevt pogosto prisluhne bolečim spominom nemoči nekaj narisati in neudobju pri likovnem izražanju v preteklosti. Pogoste so tudi izpovedi

razočaranj pri ustvarjanju, ko so odrasli želeli slediti realistični upodobitvi motiva do potankosti. Taki spomini odrasle pogosto ovirajo, da bi se prepustili ustvarjanju, saj jih je strah, da jim bo spodletelo. Izgubili so stik z naravno dejavnostjo in se počutijo, kot da ne morejo ustvarjati, ne znajo risati in da niso nadarjeni. V likovni terapiji je pomembno omogočiti odraslemu posamezniku nov način doživljanja umetnosti in odkrivanja novih možnosti izražanja, ponovno odkrivanje smisla igranja in raziskovanja ter kako si vzeti čas za likovno ustvarjanje v svojem življenju (Malchiodi 1998).

Kadar se odrasli srečujejo z likovno terapijo, se lahko soočajo s prepričanjem, da je likovna terapija primerna le za otroke, ki igro in kreativno izražanje spontano vključujejo v proces. Značilnost likovne terapije je, da je učinkovita tudi pri delu z odraslimi. Likovna terapija se je razvijala na področju dela z odraslimi osebami, hospitaliziranimi zaradi psihičnih motenj. Proces je zasnovan na nebesedni komunikaciji, ki omogoča izražanje čustev, misli in pogledov na svet ter ponuja možnost raziskovanja problemov, moči in možnosti za spremembe. Ustvarjalni proces v likovni terapiji omogoča odraslemu večjo vseživljenjsko ustvarjalnost vse do pozne starosti. V procesu likovne terapije posameznik posveča pozornost likovni nalogi in takrat poteka komunikacija na simbolnem nivoju. To pa je dejavnik, ki terapevtu omogoča ohranjanje pozornosti tudi pri osebah, ki molčijo ali zavračajo sodelovanje v pogovoru. Posameznik ima tako možnost, da sodeluje v procesu terapije.

Odrasli lahko izražajo nenaklonjenost uporabi likovnih materialov v terapiji zaradi drugih razlogov, še posebej, če jo zaradi likovnega ustvarjanja doživljajo kot otroško igro. Z obrazložitvijo, da imajo možnost drugačne oblike komunikacije in pristopa k problemu, se bo marsikdo opogumil in se preizkusil v ustvarjalnih dejavnostih. Odraslim pomaga poudarek, da za učinkovitost v terapiji njihove risbe, slike in drugi likovni izdelki, ki jih ustvarjajo, ne potrebujejo estetske vrednosti. Marsikomu pa je v pomoč razlaga delovanja možganov, kako reagirajo na podobe in kako jih ustvarjajo, pa tudi, zakaj je to koristno v procesu terapije.

Likovna terapija z odraslimi pospešuje komunikacijo v procesu in pomaga posamezniku prisluhniti z lastnimi očmi. Uporablja se tudi kot dodatna pomoč v tradicionalni pogovorni terapiji in kot način spodbujanja odraslih, da pogledajo na problem drugače in si omogočijo jasno predstavo razrešitve težav. Likovnemu terapevtu pa nudi

prilagodljiv način, ki postopno pogloblja zdravljenje in pomembno prispeva k terapevtski izmenjavi (Malchiodi 2003).

Terapevтки Caroline Case in Tessa Dalley (1992) navajata, da likovni terapevти, ki delajo z odraslimi klienti, delujejo predvsem v okoljih za zdravljenje na področju psihiatrije, zaostalosti v duševnem razvoju in drugih specialnih klinikah, kot so klinike za alkoholike, klinike za trajno bolne, v zdravstvenih centrih za AIDS in v splošnih terapevtskih skupnostih, ki skrbijo za ljudi s specifičnimi vrstami težav. Znotraj teh pa se skupine oseb zelo razlikujejo. Likovni terapevти nudijo pomoč ambulantnim pacientom, pacientom in njihovim družinam, osebам z motnjo v duševnem razvoju. Veliko oseb, ki obiskujejo dejavnosti likovne terapije, je bilo odpuščenih iz specializiranih enot in iščejo podporo za svojo rehabilitacijo in obstanek v družbi v dnevnih centrih socialnih služb. Nekateri likovni terapevти so zaposleni v zaporih in drugih kazenskih ustanovah, kjer se posvečajo razumevanju situacije, kot tudi sproščanju potlačenih čustev in frustracij. Likovni terapevти delujejo tudi v domovih za starejše občane. Pri slednjih se osredotočajo predvsem na preteklost in pomembne dogodke iz preteklosti, kot tudi na sprejemanje starosti, nemoči, občutke osamljenosti in strahu pred smrtjo.

Susan Spaniol (2003) pravi, da je pri delu s psihiatričnimi bolniki ključnega pomena učinkovit pristop. Razsežnost bolezni je za terapevte izziv pri razvijanju takšnih pristopov, ki bolnike navdajajo z upanjem. Terapevти lahko ponudijo upanje za prihodnost, saj imajo vpogled v možnosti. V procesu okrevanja so različne faze zdravljenja. Čeprav je vsak posameznik enkraten, je skupna podobnost v procesu, ki poteka od občutka, da ga je bolezen premagala, do spopadanja z boleznijo, potem do življenja z boleznijo in nazadnje do življenja ob preseganju bolezni. V prvi fazi se ljudje počutijo nemočne in si na vsak način poskušajo najti vsaj malo nadzora nad svojim življenjem. V drugi fazi začnejo ljudje sprejemati svojo bolezen in potrebujejo informacije in načrte za njeno obvladovanje. V tretji fazi, ko že dobro obvladujejo svojo bolezen, se pogosto osredotočajo na krepitev svoje osebnosti in povrnitev pomembnih socialnih vlog. Tisti, ki dosežejo četrto fazo in prerastejo svojo bolezen, začnejo razvijati življenje, ki izraža njihove talente in sposobnosti. Poznavanje teh stopenj je

terapevtu v veliko pomoč pri ustvarjanju načrtov zdravljenja, usmerjenih v dobro počutje.

Marie Wilson (2003) prikazuje uporabo likovne terapije pri delu z zasvojenimi. Pravi, da imajo posamezniki, ki so odvisni od alkohola ali kemičnih snovi, patološki odnos do sredstev, ki vplivajo na razpoloženje. Ta odnos jih pripelje do točke, kjer se počutijo normalno le ob uporabi sredstev. Posledično se izolirajo od okolice, saj namenjajo pozornost sredstvom, medtem ko odnos do ljudi za njih izgubi svoj pomen. Z zanikanjem zasvojeni posameznik odriva svoja boleča čustva. Z likovno terapijo se posamezniku omogoči razumevanje svojega obnašanja, ki ga ne razume in ne more nadzirati. Posamezniku nudi možnost spoznanja, kdo je kot oseba, in zmanjša občutke sramu zaradi izgube nadzora nad seboj.

Zasvojenost s sredstvi ali obnašanjem postane pogojeni odziv na stres in bolečino. Zasvojeni posameznik ob tem občuti nemoč. Proces okrevanja skozi ustvarjanje posamezniku ponudi možnost izbire. Ustvarjalnost posamezniku omogoči ustvarjanje povezave med seboj in svetom okoli sebe. Likovna terapija omogoči optimalno okolje, v katerem posameznik obnovi zaupanje in odgovornost za spreminjanje svoje osebnosti. Likovna terapija omogoča raziskovanje občutka sramu v procesu zdravljenja. Wilsonova pri svojem terapevtskem delu upošteva pet osnovnih vodil, ki vključujejo spoznavne naloge, kot so vzpostavljanje zaupanja vase in v skupino, razumevanje narave bolezni odvisnosti, premagovanje zanikanja, prepuščanje procesu zdravljenja in razumevanje izvora sramu.

S posameznikovim postopnim sprejemanjem novega načina življenja postane zloraba sredstev ali obnašanja nepotrebna. Dejavnosti likovne terapije mu omogočijo, da se nauči prepoznati lastne odzive sramu, zmanjšati njihov vpliv in potrebo po zatekanju v vzorce zasvojenosti (Wilson 2003).

Luisse Reddemann (2008) je psihoanalitičarka, ki je razvila psihodinamsko imaginativno terapijo travm (PITT®), navaja spoznanja, da vsak posameznik razpolaga z močmi samozdravljenja in da je terapevtova najpomembnejša naloga podpiranje posameznika, da prisluhne svoji notranji modrosti. S tem podpira posameznikove moči samozdravljenja. V procesu terapije ob posledicah travme navaja tri korake, ki zajemajo

stabilizacijo, srečanje s travmo in integracijo. Poudarja, da je zelo pomembno ohranjanje posameznikove notranje trdnosti in stabilizacije. Stabilizacija je namenjena krepitvi jaza in ustvarjanju varnih in dobrih notranjih predstav. Pri svojem delu namenja enako pozornost tako problemom, kot tudi rešitvam teh problemov. Prepričana je, da je potrebno bolnike spodbujati, da se poleg osredotočanja na svoje skrbi in probleme osredotočijo na zmožnost, da so veseli in srečni. Poleg občutkov nemoči naj namenijo pozornost svojim sposobnostim in samostojnosti. S spoznanjem, da lahko odkriva svoje zmožnosti doživljanja veselja, posameznik sprejema travmatske izkušnje, ne da bi bilo to zanj preobremenjujoče.

Reddemannova poudarja, da imamo vedno na voljo čarobno sredstvo, s katerim ustvarjamo notranje svetove tolažbe, pomoči in moči, neodvisno od prijaznosti in naklonjenosti okolice, in to je naša zmožnost predstav. Uporaba podob oziroma slikovitih misli omogoča odkrivanje zdravih moči v nas samih. Pri svojem delu spodbuja ljudi, da svetu s travmatskimi podobami postopoma ustvarjajo dober nasprotni svet in jih skozi terapevtski proces izmenično obravnavajo tako, da postopoma dosežejo integracijo izkustva grozot v življenjsko zgodbo (Reddemann 2008).

Susanne Lücke (2008) povezuje psihodinamsko imaginativno terapijo travm (PITT®) z likovno terapijo in je mnenja, da podobe lahko tudi likovno izrazimo, s tem pa omogočimo, da jih zaznajo tudi drugi in jih lahko z njimi delimo. Prepričana je, da je likovna upodobitev poglobljanje imaginacije. S slikanjem se lahko brez strahu posvetimo notranjemu svetu podob. Tako zasnovana likovna terapija posamezniku omogoča lastno izražanje in osebno dejavnost. Skozi proces nastaja doumljiv in otipljiv predmet, s katerim se posameznik neposredno sooči, se v njem prepozna in morda sprejme izziv za spremembo in preobrazbo, ki jo upodobitev neposredno ponuja. Lückejeva pravi, da pozunanjane notranjih procesov skozi likovno izražanje omogoča posamezniku določen odmik, da lahko notranje dogajanje vidi v novi luči. Ustvarjeni predmet je del notranjega in zunanjega sveta, na katerega lahko posameznik vpliva, se o njem odloča, lahko z njim nekaj počne, ga preoblikuje z lastnimi rokami in spremenjenega ponotranji. Zaradi izgube nadzora v travmatski izkušnji in doživetih občutkov nemoči je pomembno, da lahko posameznik spet začne zaupati v svojo

zmožnost ukrepanja. Terapevtsko spremljanje procesa upodabljanja usmerja v konstruktivnejše izražanje krepitev pozitivnega odnosa do življenja.

Cathy A. Malchiodi (2000) predstavlja prednosti likovne terapije v zdravstvu, z osebami, ki preživljajo telesne bolezni ali poškodbe, so v procesu kemoterapije ali jih čakajo operativni posegi. Predvsem izpostavlja uporabnost likovne terapije v procesu rehabilitacije in izboljšanja zdravja, pri bolnikovem spoprijemanju z diagnozami in možnimi operacijskimi posegi, prav tako tudi pri iskanju osebnega smisla ob izkušnjah težkih in neozdravljivih bolezni. Ko ima bolnik možnost spregovoriti o svojih najglobljih občutkih, se mu izboljša imunska odpornost in zmanjša možnost zapletov v procesu zdravljenja. Likovno izražanje nudi posamezniku, da se odpre in spregovori, da skozi risbo sliko ali drugačno likovno doživetje naredi svoje občutke, razmišljanja in zaznave vidne. Samoizražanje mu omogoči, da raziskuje, sprošča in postopoma razume izvor svojih čustvenih stisk, da ublaži travmatske izkušnje in razreši svoje konflikte. Z odpiranjem skozi likovno ustvarjanje posameznik pripomore k splošnemu dobremu počutju in ozdravljenju.

Prav tako likovno izražanje nudi zdravstvenim strokovnjakom posredovanje pomembnih informacij, ki jih bolnik ne more izraziti z besedami. Skozi likovni izdelek lahko bolnik izrazi svoje občutke in prepričanja, terapevt pa pridobi vpogled v bolnikovo doživetje bolezni, kjer se razkrijejo tudi morebitna nasprotja v zvezi z zdravljenjem. Malchiodijeva pravi, da imajo resno bolni ljudje pogosto dve razlagi svojega zdravstvenega stanja, besednega in nebesednega. Besedni je običajno njihov zdravstveni opis bolezni, ki vsebuje razumsko doživetje stanja bolezni, ki temelji na poznavanju medicine. Nebesedni je običajno bolj oseben in odraža čustveno doživetje bolezni, kot je zaskrbljenost, strah in napačno razumevanje. Nebesedna razlaga se običajno izrazi skozi likovno ustvarjanje.

Dejanja likovnega ustvarjanja nudijo posamezniku izkušnjo usposobljenosti, saj med boleznijo doživljajo izgubo nadzora. Zaradi bolezni posameznik izgubi nadzor nad svojim telesom, med bolnišnično nego pa tudi nadzor nad časom. V teh okoliščinah likovno izražanje nudi ljudem možnost pridobivanja določene mere nadzora. Z aktivnim procesom, ki vsebuje svobodno izbiro materialov, motiva in poigravanja z likovnimi elementi, posameznik ustvarja, kar sam želi ustvariti. S tem posameznik pridobi občutek

samostojnosti, dostojanstva in ponosa, ko so ostali vidiki njegovega življenja videti brez nadzora. S tem posameznik povečuje dobro mnenje o sebi, zaupanje vase in razvija spretnosti obvladovanja bolezni (Malchiodi 2000).

Judith Wald (2000) izvaja likovno terapijo z bolniki, ki so preživeli možgansko kap (cerebrovaskularni inzult, CVI). Pravi, da ima vsak bolnik svojo izkušnjo, ki se razlikuje od drugih. Poškodbe možganov so lahko velike, najpogostejše so omejene na določena območja, medtem ko so ostale funkcije možganov nedotaknjene. Najpogostejše fizične posledice možganske kapi so oslabeledost ali ohromelost po celotni polovici telesa ali le okončin, ki se pojavlja nasprotno, kot je poškodovano območje možganov (levo – desno), težave z ravnotežjem in usklajevanjem telesa, fizična bolečina, odrevenelost in hitra utrujenost, ki močno omejuje udejstvovanje v raznih aktivnostih. Med kognitivnimi pa so težave s spominom, razmišljanjem, pozornostjo in učenjem. Premajhno zavedanje fizičnih posledic kapi vpliva na dejanja, ki niso dovolj varna za oslabeledo telo. Pojavi se težko razumljiva izgovorjava ali težave pri sporazumevanju. Prav tako se lahko pojavi vizualni primanjkljaj. Pojavlja se tudi depresija, ki se odraža kot pomanjkanje zanimanja ali kot občutek krivde. Terapevtka se je srečevala z bolniki v rehabilitacijskih centrih, domovih starejših občanov in sanatorijih. Čeprav so si bolniki zelo različni, jim je bilo skupno izguba. Izgubili so zdrava telesa, življenjski stil in nadzor nad svojim življenjem. Skozi proces likovne terapije lahko bolnik pridobi znanja in izkušnje nadomestitve in prilagajanja, pridobi motivacijo, da se bori za izboljšanje in doživi ponovni nadzor nad svojim telesom.

Mary K. McGraw (2000) pravi, da se bolniki, ne glede na obliko in stopnjo bolezni, soočajo s travmatično izkušnjo. Vsak si mora ponovno ustvariti smisel življenja, spremenjen zaradi resnosti bolezni. Spoprijeti se mora s spremembami svojega telesa in spremembami v medsebojnih odnosih. McGrawova zagovarja ateljejski pristop likovne terapije, saj so takrat izpostavljeni nebesedni vidiki. Pravi, da bolniki težko spregovorijo o svojih občutkih in strahovih, saj jih doživljajo kot premočne, da bi se lahko soočali z njimi. Morda prepoznajo razloge svoje jeze in depresije, vendar nočejo ali ne morejo spregovoriti o njih. Samo z besedami ne morejo zmanjšati bolečine ali zmedenosti. Lahko pa skozi likovno izražanje ustvarijo vstop v svoj notranji svet in s tem pozitivno sporazumevanje in izmenjavo v podobah. Bolniku, ki se spoprijema s težko boleznijo,

se tako omogoči, da sam poišče načine, kako se soočiti s svojimi občutki, saj ti vplivajo na potek zdravljenja in ozdravljenje.

Pri nas (v Sloveniji) likovni terapevti, ki delajo z odraslimi klienti, delujejo predvsem na področju psihiatrije, na ostalih področjih pa združujejo likovno terapevtsko delo s svojim osnovnim poklicem, predvsem z delovno terapijo.

Barbara Kariž (2006), ki deluje kot likovna terapevtka v Psihiatrični kliniki Ljubljana (Meden Klavora 2008) pravi, da ima likovna terapija pomembno vlogo v procesu zdravljenja psihiatričnih bolnikov. Njena vloga je predvsem dopolnilno spremljanje stanja in sprememb bolnika v klinični sliki. Bolniku omogoča drugačno obliko komunikacije in spodbuja besedno komunikacijo, ki jo bolnik potrebuje pri svojem vključevanju v domače in delovno okolje. Pri tem razvija tudi svojo ustvarjalnost, ki predstavlja zdravi del vsakega posameznika.

Bolnik lahko v procesu likovnega ustvarjanja izrazi svoje misli in čustva skozi oblike in barve, ki jih terapevt opazi. Ob večkratnem likovnem izražanju se počasi približuje soočenju s težavo, saj mu likovni izdelek omogoča odmik in možnost videnja izkušnje kot zaključene celote. Z lastno interpretacijo likovnega dela bolnik to izkušnjo ubesedi in razčleni. Likovni terapevt v tem procesu ugotavlja področja, tehnike in metode likovnega ustvarjanja, ki bolniku nudijo pozitivno motivacijo in spodbude pri izražanju. Skupaj z bolnikom poiščeta zmožnosti in močna področja in jih skozi likovnoterapevtski proces krepita. S tem ima bolnik možnost, da razvije oblike samopomoči, pri delu v skupinskih projektih pa razvija tudi socialne veščine in komunikacijske spretnosti (Kariž 2006).

Pri delu s psihiatričnimi bolniki je potrebno upoštevati pristnost, ustvarjalnost in okrevanje. Pristnost se nanaša na iskren medosebni odnos med bolnikom in terapevtom, v katerem terapevt sprejema bolnika kot osebo, ki se sooča s hudo boleznijo. S tem bolniku omogoči ustvarjalno komuniciranje z drugimi in postopno razvijanje zaupanja ter posledično zmanjšanje občutja osamljenosti. Ustvarjalnost v času zdravljenja je pomembna za ljudi z duševnimi motnjami. Prispeva k večji kakovosti življenja in vpliva na zmanjšanje socialne stigme. Okrevanje je dolgotrajen proces odkrivanja samega sebe in iskanja načina dostojanstvenega in smiselnega življenja.

V procesu psihiatričnega zdravljenja in rehabilitacije ima likovna terapija določeno vlogo. Pri zdravljenju upošteva terapevtske cilje, usmerjene na trenutno doživljanje bolnika. Pri rehabilitaciji se usmerja v učenje obvladovanja bolezni (Kariž 2008).

Ajda Perme (2010), likovna terapevtka v Psihiatrični bolnišnici Begunje, razmišlja o prepoznavanju znakov psihopatologije v likovnih izdelkih, nastalih med procesom likovne terapije. Pravi, da se likovni terapevti med procesom likovne terapije osredotočajo na spremembe v vedenju pacienta in na spremembe v likovnem izražanju. Pravi, da v likovni terapiji ni pomemben posameznikov talent ali likovno predznanje, prav tako tudi ne estetika likovnega izdelka. Pomemben je proces ustvarjanja, ko terapevt preko likovnih materialov omogoči posamezniku doseči neverbalni izraz in stik s samim seboj. Poudarja, da je poleg terapevtskega odnosa pomemben tudi odnos med posameznikovo psihično motnjo in kreativnim izrazom. Za prepoznavanje in raziskovanje patologije v likovnem izražanju je pomembno namenjati pozornost tudi posameznikovi likovni komunikaciji med nastajanjem izdelka, ne samo vsebini oziroma sporočilu ustvarjenega likovnega dela.

Miran Slunjski (2008) prav tako deluje na področju psihiatričnega zdravljenja kot likovni terapevt v Univerzitetnem kliničnem centru Maribor, na oddelku za psihiatrijo (Meden Klavora 2008) in meni, da likovno izražanje nudi človeku v hudi psihični stiski možnost komuniciranja. Skupinska likovna terapija mu nudi pomoč, prilagojeno njegovemu trenutnemu počutju in zdravstvenemu stanju. Usmerjena je v omogočanje posamezniku, da se izraža in komunicira s terapevtom in drugimi udeleženci ter v socializacijske spremembe.

Dejana Zajc (2009) uporablja metode likovne terapije pri delovni terapiji na področju rehabilitacije nevroloških bolnikov na Inštitutu Republike Slovenije za rehabilitacijo. Pravi, da je likovna terapija namenska aktivnost, ki spodbuja ustvarjalnost pri posamezniku in mu omogoča popolno udeležbo v procesu zdravljenja. Vloga delovnega in likovnega terapevta v tem procesu je, da s svojim znanjem omogoči posamezniku skupno izbiro ustreznega postopka v prilagojenem okolju in s prilagojenim načinom dela. Pri tem posameznika spodbuja, da poišče in preizkuša svoje zmožnosti. Svojo oceno in občutke skozi pogovor prispeva tudi posameznik. Pojasni, kaj slike govorijo in kaj mu pomenijo. S tem postaja aktiven član v procesu ustvarjanja, sam se tudi odloča,

kaj bo z izdelkom naredil. V okviru delovne terapije z likovnim ustvarjanjem lahko posameznik najde način reševanja svojih težav. Omogoča mu preizkušanje lastne ustvarjalnosti, iskanje stika s seboj in drugimi, prav tako tudi izražanje svojih želja in hotenj, sreče, strahov in vztrajnosti, ob tem pa še krepitev mišične moči.

Tomaž Gorjup (1999) pravi, da gre v likovnosti za identifikacijo, izčiščenje in udejanjenje, saj življenje v likovnem izdelku nudi razmišljanje na likovni način in odkrivanje samega sebe, ki omogoča obliko pomiritve s svetom in samim seboj. Vloga likovnega terapevta je, da spodbuja posameznika k likovno kvalitetnejšemu izdelku, ki posamezniku nudi večje samozaupanje. Terapevt se mora zavedati, kako pomembne so vsestranska rast, ustvarjalna aktivnost in samopotrditev. Zaveda naj se, da identifikacija in interpretativnost posamezniku nudita duhovno zadoščenje in je likovnost v podrejeni vlogi. Vendar je dvig na višji nivo likovnosti, ki bo vsebovala tudi čutenjsko polnejše materializacije, pomemben. Tak izdelek več izžareva in več daje posamezniku, likovni terapevt pa naj bi stremel k temu, da posameznika likovno osvešča, mu omogoča notranjo rast, napredovanje in občutek izpolnjenosti ter prepoznavo, kaj je posameznik v likovnem izdelku naredil bolje.

EMPIRIČNI DEL

Na osnovi teoretičnih izhodišč in z izbrano raziskovalno metodo je oblikovan potek raziskave *Pripovedovanje in ustvarjanje zgodb v likovni terapiji z odraslimi*. V empiričnem delu so predstavljene priprave na raziskavo, potek in rezultati raziskave.

UTEMELJITEV TEME RAZISKAVE

S pripovedovanjem in ustvarjanjem zgodb, ki je kot metoda dela združeno z likovno terapijo, se preverja učinkovitost pri delu z odraslimi, predvsem na področju splošnega počutja ter posameznikovega odnosa do besednega in likovnega izražanja. Namen raziskave je prikazati, kako je mogoče z likovno terapijo pomagati odraslim, da se sproščajo in umirjajo in s tem ustvarjajo možnosti za nova stališča in poglede o sebi in svojem ustvarjanju. Z uvajanjem aktivnosti pripovedovanja in ustvarjanja zgodb v likovno terapijo so zaznane spremembe v počutju posameznika, njegovi ustvarjalnosti in doživljanju med samim terapevtskim procesom. Besedno in likovno ustvarjanje ugodno vpliva na posameznikovo počutje in s tem, ko se sprosti, se poveča njegova ustvarjalnost, odprtost za nova stališča in novo identiteto.

OPREDELITEV CILJA IN RAZISKOVALNIH PROBLEMOV

Osrednji namen specialističnega dela z uporabljen metodo skupinske likovne terapije je usmerjen v spremljanje vplivov metode pripovedovanja in ustvarjanja zgodb v povezavi z likovno terapijo pri odraslih osebah.

Problem v obdobju odraslosti je srečevanje posameznika z življenjskimi krizami in prelomnicami na različnih področjih življenja. Ker si posameznik oblikuje določene predstave o sebi skozi odnos s svojim okoljem, je zelo pomembno, kako se posameznik počuti. Za uspešno vključevanje v odraslo družbo mora raziskovati in obnavljati poglede na svoje življenje, morda tudi nadomestiti stara stališča z novimi.

Cilj raziskave je s spodbujanjem ustvarjalnosti na besednem in likovnem področju omogočiti posamezniku:

- spoznavanje izhodiščnih stališč o besednem in likovnem ustvarjanju;
- zaznavanje sprememb v počutju, npr. umirjanje in sproščanje;
- spreminjanje stališč in pogledov, ki jih ima na svoje likovno ustvarjanje;
- samostojno likovno in besedno ustvarjanje v prostem času;
- ugotavljanje stališč in počutja ob zaključku procesa likovne terapije.

RAZISKOVALNA VPRAŠANJA

Pri raziskavi se zastavlja vprašanje, kako bodo udeleženke sprejele pripovedna besedila v procesu terapije in kako jih bodo povezovale z likovnim ustvarjanjem. Poleg tega je vprašanje tudi, kako takšna oblika terapije učinkuje na odrasle udeleženke.

V specialističnem delu želim preveriti naslednja raziskovalna vprašanja:

1. Ali proces likovne terapije v povezavi z metodo pripovedovanja in ustvarjanja zgodb vpliva na spremembe počutja odraslih, kot so sproščenost in naklonjenost do ustvarjanja?
2. Ali proces likovne terapije v povezavi z metodo pripovedovanja in ustvarjanja zgodb spodbuja odrasle k spreminjanju stališč in pogledov na svoje likovno ustvarjanje?
3. Ali sodelovanje v procesu likovne terapije spodbuja odrasle k samostojnemu likovnemu in besednemu ustvarjanju v prostem času?

METODE DELA

V raziskavi bo uporabljen kvalitativni raziskovalni pristop in deskriptivna metoda pedagoškega raziskovanja.

Kvalitativno raziskovanje

V raziskavi *Pripovedovanje in ustvarjanje zgodb v likovni terapiji z odraslimi* so podatki zbrani preko opisov posameznih situacij, ki jih doživljajo osebe, vključene v raziskavo. Gradivo je obdelano in analizirano besedno. Pozornost je usmerjena na značilnosti posameznih dejavnosti in posameznikovo doživljanje teh dejavnosti. Analiza izhaja iz besed in temelji na induktivnem in interpretativnem raziskovalnem pristopu. Zbrani podatki so v besedni in slikovni obliki.

Vzorec oseb

V raziskavi so udeležene tri odrasle ženske med 25. in 42. letom. Področja delovanja likovne terapije še ne poznajo in želijo o njem izvedeti več. Dve udeleženci delujeta na področju vzgoje in izobraževanja, ena udeleženka se izobražuje na področju zdravstva. V raziskavo, ki poteka v dveh delih, od 5. maja do 2. junija in od 6. oktobra do 24. novembra 2009, so se vključile prostovoljno. Za potrebe raziskave, predstavljene v tem specialističnem delu, in zaradi varovanja identitete, so imena udeleženk spremenjena.

Merski pripomočki

Pri preverjanju zastavljenih raziskovalnih vprašanj so uporabljeni:

- nestandardizirani delno strukturirani intervju;
- skupinski pogovor;
- likovna analiza dokumentov (izdelki udeleženih oseb).

Postopek zbiranja podatkov

V okviru kvalitativne raziskave je empirično gradivo zbrano s:

- tehniko opazovanja, ki temelji na odkritem opazovanju z delno udeležbo;
- tehniko spraševanja, ki temelji na nestandardiziranem delno strukturiranem intervjuju in skupinski razpravi ob vsakem srečanju;
- tehniko analiziranja dokumentarnih virov, in sicer osebnih neuradnih dokumentov (likovni izdelki).

POTEK RAZISKAVE

Načrt raziskave

Začetek kvalitativne raziskave je opredelitev raziskovalne ideje, v kateri se proučuje nova, še ne raziskana področja. Vodila pri oblikovanju raziskovalnega načrta in izpeljavi raziskave so vnaprej pripravljena okvirna raziskovalna vprašanja. Raziskovalni načrt se prilagaja skozi celoten proces raziskovanja. Posamezne vsebine se sproti pretehta in po potrebi spremeni (Vogrinc 2008).

Raziskava *Pripovedovanje in ustvarjanje zgodb v likovni terapiji z odraslimi* je načrtovana kot krajša oblika terapije, ki obsega 12 likovno terapevtskih delavnic in tri intervjuje z osebami, ki so se vanjo prostovoljno vključile.

Načrt raziskave *Pripovedovanje in ustvarjanje zgodb v likovni terapiji z odraslimi*:

- I. Predstavitev delavnic in uvodni intervju
1. Prva delavnica: Kdo sem – v besedi in sliki
2. Druga delavnica: Pripoved v šestih slikah (Mooli Lahad 2000: 98)
3. Tretja delavnica: Dragotin Kette: *O šivilji in škarjicah* (Unuk 2002: 17)

4. Četrta delavnica: Igra mnogih junakov (Jack Zipes 2004: 107)
5. Peta delavnica: Domišljjski binom (Gianni Rodari 1996: 17)
- II. Drugi intervju
6. Šesta delavnica: Domišljjski binom – variacija
7. Sedma delavnica: Domišljjski binom in spontano nastajanje besedila
8. Osmo delavnica: Domišljjski binom in spontano nastajanje besedila (2)
9. Deveta delavnica: Iz slike v besedilo
10. Deseta delavnica: Iz besed v besedilo
11. Enajsta delavnica: Lojze Zupanc: *Najdražji zaklad* (Unuk 2002: 85)
12. Dvanajsta delavnica: Ustvarjanje besedila po osebno izbrani metodi
- III. Zaključek: Knjiga pripovedi, zaključni intervju

Struktura in opis posameznih delavnic

Potek posameznih likovnoterapevtskih delavnic je prikazan besedno⁴ in slikovno. Likovnoterapevtske delavnice imajo svojo strukturo, ki se prilagaja izbranim metodam dela. Sledi jim refleksija izvajalca raziskave.

Okvirna struktura delavnic:

- Uvodni del: pozdrav, uvodne misli, krajši pogovor (čas: 5 min).
- Prvi del: pripovedno besedilo – ustvarjanje in pripovedovanje zgodb (čas: 20–30 min).
- Drugi del: slike – ustvarjanje likovnih odzivov (čas: 20–30 min).
- Tretji del: pogovor ob izdelkih (čas: 20–30 min).
- Zaključni del: sklepne misli in pozdrav (čas: 5 min).

---

⁴ V govorjenih besedilih, kot sta intervju in skupinski pogovor, so zaradi avtentičnosti ohranjeni izrazi (pravljica, zgodba, ...), ki so jih uporabile udeleženske raziskave.

Prva delavnica: KDO SEM? – V BESEDI IN SLIKI

Cilji: spodbujanje k ustvarjanju, spodbujanje k razmišljanju o sebi, spodbujanje k izražanju z besedo in barvo.

Materiali: valovita lepenka, kolaž papir, flomastri, akrilne barve.

Ob začetku procesa se prisotni najprej spoznavamo. Z izbrano temo imajo udeleženske možnost vpogleda vase, poiskati svojo identiteto in jo v kratkem besedilu predstaviti. Besedno predstavitev prenesejo še v likovni jezik in ustvarijo mapo. Mapa simbolizira varen prostor za likovne izdelke.

Pripovedovanje:

Špela: »Sem učiteljica in učim na srednji šoli. Rada potujem. Veliko delam, ker sem v svojem življenju preveč verjela svojemu partnerju, ki me je opeharil za vse premoženje. Spoznavam zelo veliko zanimivih ljudi, pa tudi manj zanimivih. Razumem se s starši. Imam tudi nekaj sorodnikov, s katerimi se razumemo in si med seboj pomagamo, če kdo potrebuje pomoč. Z nečakinjami včasih preživljamo kakšno prosto urico. Hodim na izobraževanja in izpopolnjevanja na mojem poklicnem področju. Preostaja mi zelo malo prostega časa. Če bi ga imela več, bi ga večino preživela na morju. Najrajši bi se ukvarjala z jadranjem in s slikanjem, a trenutne razmere mi tega ne dopuščajo.«

Neža: »Sem pomočnica vzgojiteljice v vrtcu. Sem večni otrok. Rahlo naivna. Kot mama samohranilka sem po drugi strani na zelo trdnih tleh, saj sem sama za vse. Svoj prosti čas najraje preživljam s svojima dvema deklicama. Tega je bolj malo, ker moram poleg svoje redne službe opravljati še dodatno delo, za lažje preživljanje družine. Zelo rada berem, rada hodim v naravo. Rada bi potovala, pa mi trenutne finančne možnosti ne dopuščajo. Rada spoznavam nove kraje, nove ljudi, nove običaje. S svojim delom v vrtcu sem zelo zadovoljna, uživam pri delu z otroki.«

Tjaša: »Sem študentka. Delala sem že v zdravstvenem domu kot medicinska sestra, kar je bilo zelo zanimivo, ampak je treba v šolo. Razmere so take, da s srednjo šolo ne boš nič. Imam kužka, sedaj že pol leta. Z njim izpolnim svoj prosti čas. Pa zapolnim ga tudi z družino, saj nas je veliko.«

Likovni izdelki:

Slika 1: *Mapa* – Špelin izdelek

Slika 2: *Mapa* – Nežin izdelek

Slika 3: Mapa – Tjašin izdelek

Pogovor ob izdelkih:

Špela: »Naredila sem sonce, ki predstavlja, kako bi bilo lepo, če bi vikend preživela pod soncem na morju. Žal ne morem. Že slišim šumenje valov in bučanje morja. Oblake gledam, ko ležim na plaži in se mi zemlja premika. Ko gledam oblake, potujem in si predstavljam vse živo. Lahko sem tam, kjer hočem biti. Vse lepo diši, morje in borovci. Zvečer si dam čepke v ušesa, če je hrup. Če imam možnost, da živim tam, kjer ga ni, poslušam čričke. Žal je sedaj tudi na morju postalo hrupno. Najbolje je, če grem pred sezono na morje, da vse to slišim. Galebe, vodo in veter.«

Neža: »Najprej sem pomislila, da se bom jutri gotovo odpravila v naravo. Zelo me privabljajo gore. Upam, da mi bo uspelo priti na kak zasnežen ali vsaj skalnati vrh. Stoprocentno pa grem jutri sprostit dušo v naravo. Upam, da srečam tudi kako živo bitje, drobčkeno ali malo večje.«

Tjaša: »Naredila sem rože, saj sedaj v naravi vse cveti, vse je lepo, sproščujoče. Ko sem delala čebelo, sem pomislila, da je res majhna žival. Zato sem jo povečala, saj ni tako grozna, kakor izgleda, čeprav ima želo in se jo vsi bojimo. Pač so pridne delavke, kakor moramo mi biti delavni. Ona ima kratko življenje, pa mora garati. Mi pa tudi. Potem je še metulj, zame je žival sreče. Ko ga pogledam, sem potem dobre volje.«

Sledil je še pogovor o doživljanju ob ustvarjanju in mislih, ki jih je dejavnost spodbudila.

Refleksija:

Po tem, ko smo določili pravila v skupini, sem še na kratko ponovila okvirni potek delavnic. Na začetku je bilo pri udeleženkah zaznati nekaj napetosti, ki se je po pripovedovanju o sebi nekoliko zmanjšala. Ob likovnem ustvarjanju so se udeleženke tako zatopile v delo, da je začetna napetost izginila. Ustvarjanja so se lotile tako samozavestno, kot bi se s tem ukvarjale vsak dan. Upoštevale so pravilo o tišini pri delu. Vzdušje je bilo umirjeno, a hkrati zelo vzpodbudno. Ob ogledovanju izdelkov so udeleženke izražale zadovoljstvo in sproščeno pripovedovale o nastalem izdelku. Ugotovile so, da so po tej aktivnosti bolj sproščene kot pred začetkom delavnice.

Druga delavnica: PRIPOVED V ŠESTIH SLIKAH

Cilji: spodbujanje iskanja različnih rešitev, spodbujanje razmišljanja, prepoznavanje težav, ustvarjalno iskanje rešitev.

Materiali: risalni listi, suhe barvice, voščenke, flomastri, vodene barve, akrilne barve.

Udeleženke so ob začetku izrazile misli, ki so nastajale po predhodni delavnici.

Z ustvarjanjem pripovedi v šestih slikah (Lahad 2000: 98) imajo udeleženke možnost postopnega ustvarjanja besedila, razmisliti o problemu in o možnostih njegove rešitve. Udeleženke imajo možnost izbire jezika (likovni, besedni), v katerem bodo ustvarjale pripoved. Doživljanje tega ustvarjanja izrazijo v likovnem izdelku in pogovoru.

Izdelki, ki so nastali pri ustvarjanju pripovedi:

Slika 4: Deklica in balon – Špelin izdelek

Slika 5: *Sonce in veter* – Nežin izdelek

Slika 6: *Polžek* – Tjašin izdelek

Pripovedovanje:

Špela: »Moja deklica je dobila balon in je vesela. Balon je bilo treba takoj napihniti, ker se je želela z njim igrati. Pomagal ji je njen prijatelj, s katerim sta se družila in sta se verjetno tudi takrat dobila. Ko je balon zavezoval, je tam okrog letala čebela, ki jo je balon zelo zanimal. Fantič jo je splašil z zamahom roke, da je odšla, saj je ni želel umoriti. Balon je umaknil na drugo stran in čebela je odletela. Onadva sta se naprej igrala z balonom in sta si ga podajala.«

Neža: »Moj glavni junak je sonce, ki želi s svojimi žarki prebuditi naravo in izvabiti ljudi iz hiše. Njegov pomočnik je veter, ki odganja oblake. En črn oblak, jeznoriti, je prekril sonce, vendar se je sonce borilo za to, da se je prikazalo izza oblaka. Na koncu so bili lahko otroci zunaj. Narava se je prebudila in vsi so bili nasmejani in dobre volje.

Tjaša: »Počasen polžek gre dolgo pot z darilom na hrbtu, da bi osrečil svojo prijateljico. Pomaga mu njegov ptiček, ker sta prijatelja. Ovira je, ko gresta po cesti in je čez cesto peljal traktor. Padlo mu je veliko koruze in čeznjo polžek ne more, ker je to zanj prevelika ovira. Pomagal mu je ptiček, da je to koruzo raznesel na kraj. In tako je lahko polžek prišel do svoje prijateljice, ji dal darilo in jo razveselil.«

Likovni izdelki:

Slika 7: *Balon* – Špelin izdelek

Slika 8: *Krogi* – Nežin izdelek

Slika 9: *Štiri usta* – Tjašin izdelek

Pogovor ob izdelkih:

Špela: »Uporabila sem rumeno barvo, oranžno, zeleno, rdečo in modro. Začela sem z rumeno, ki sem jo prelivala z oranžno. Delala sem z vodenimi barvicami zato, ker sta bila vesela. Bil je lep sončen dan. Igrala sta se na trati, zato malo zelene barve. Zelena barva me pomirja, mi daje dober občutek. Ob zeleni se spomnim na neko mehko, travo, lepo pokošeno, po kateri je prijetno hoditi bos. Potem sem jo prelivala z rdečo barvo, z nekim zadovoljstvom. Zaključila sem s prelivanjem v modro, ki nekako iz temnejše prehaja v svetlejšo. Bil je lep sončen dan, modro nebo. Vedno višje grem, vedno svetlejša je in prostranejša. Daje mi občutek svobode, neutesnjenosti in prostosti.«

Neža: »Zelen krog sem uporabila za začetek, ko sem z zanimanjem pričakovala, kaj bomo danes delali, zanimanje. Potem, ob navodilih, se je pojavil vijoličen krog: »Ali bom to zmogla narisati?« Modri krog mi predstavlja, da sem se pojavila v zagati: »Izmisliti si moram neko zgodbo v tako kratkem času.« Veliko bližje mi je pisno ustvarjanje kot likovno ustvarjanje. Bi lahko veliko več napisala, kot pa sem narisala. Rdeči krog mi predstavlja: »Dobila sem idejo, zdaj se bo stvar premaknila.« Rumeni krog je samo ustvarjanje, tisto pač, ko imam neko idejo v sebi in narišem, kakor narišem. In pa oranžni, zadovoljstvo ob končnem izdelku. Bil bi rumen, če bi bil čisto zadovoljstvo. Tako pa vem, da če bi imela več časa ... V bistvu, tako bom rekla. Majčkeno, glede na to, kakšno zgodbo je ona naredila, sem pomislila, da bi se lahko kaj bolj zanimivega spomnila.«

Tjaša: »Moja slika na prvi pogled spominja kot na ogenj, vendar nisem to mislila. So štiri usta. Ena usta, ena velika, tri malo manjša. Velika usta pomenijo mojega polžka, kako je vesel, da nese prijateljici darilo. Druga usta so ptiček, ki je lahko pomagal polžku. Tretja usta so spet usta za mojega polžka, ki je bil vesel, da mu je ptiček pomagal. Četrta usta so za veselje prijateljice, ki je dobila darilo. Od strani prihaja modra barva, kar pomeni, da je bila ena ovira na tej poti, ampak s to oviro se spet rumena in oranžna borita in jo ustavita.«

Opisu likovnega izdelka je sledil pogovor o doživljanju likovnega in besednega ustvarjanja, v katerem so udeleženke izrazile svoje občutke ob ustvarjanju in vživljanju v ustvarjene like.

Refleksija:

Po predstavitvi naloge je bilo čutiti rahlo napetost. Udeleženke so imele možnost izbire, na kakšen način bodo predstavile nastajajočo pripoved, in vse tri so se odločile za risbo. Osredotočile so se na svoje delo in v tišini ustvarjale. Pred pripovedovanjem je bilo zaznati manjšo napetost, vendar so udeleženke z zanimanjem prisluhnile pripovedim. Ko so zaključile s pripovedovanjem, je bilo vzdušje v skupini drugačno, navdušujoče. Izrazile so zadovoljstvo in druga drugi potrdile, da so uživale ob poslušanju.

Zanimiva mi je bila izbira likovnih materialov pri ustvarjanju. Vse tri udeleženke so pri ustvarjanju Pripovedi v šestih slikah izbrale suhe barvice in svinčnik, medtem ko so pri ustvarjanju likovnega odziva uporabile druge materiale.

Tretja delavnica: O ŠIVILJI IN ŠKARJICAH

- Cilji: spodbujanje k iskanju novih rešitev, spodbujanje razmišljanja, spodbujanje zamenjave znanega z neznanim.
- Materiali: papir, svinčnik, risalni listi, veliki listi belega papirja, voščenke, vodene barve, akrilne barve.

Zamisel za delavnico je nastala ob prebiranju knjige Giannija Rodarija (1979) *Pravljice za igro*, v kateri avtor za vsako besedilo pripravi tri možne konce. Udeleženke so znanemu slovenskemu pripovednemu besedilu ustvarile svoje zaključke.

Udeleženke prisluhnejo pripovedovanju besedila Dragotina Ketteja *O šivilji in škarjicah*. Pripoved se zaključi, ko je deklica pred odločitvijo, kako naprej. Udeleženke zapišejo svoj pogled na razplet dogajanja in pripovedujejo. V likovnem delu upodobijo svoje občutke in doživljanje ob pripovedi.

Dragotin Kette: *O šivilji in škarjicah*⁵

Živela je v starih časih na nekem gradu mlada in zelo prijazna deklica Bogdanka. Bila je šivilja in je služila grajski gospe.

Nekega dne je ravno šivala v svoji tihi sobici, ki je imela okence na vrt. Bila je sama, zato ji je bilo dolgčas, čeprav je imela dela čez glavo. Medtem, ko je šivala, se je spomnila čudnih misli in želja.

»Kaj, ko bi imela take škarjice, da bi se jim samo reklo:

*Škarjice hrustalke,
po rumeni mizi bežite,
jopico mi urežite!*

Pa bi me ubogale. Če bi jim pa rekla:

*Škarjice hrustalke,
zdaj se pa ustavite,
zdaj pa v kot se spravite!*

Pa bi se takoj ustavile, to bi bilo lepo.« je dejala sama pri sebi, vendar tako, da jo je lahko slišal še kdo.

Kakor je to izgovorila, je priletela na vejo pred okencem drobna ptička in zapela:

---

⁵ Celotno besedilo je v prilogi.

*»Oj Bogdanka,
kar si prosila,
to si dobila!«*

Ko je deklica to slišala, se je tako ustrašila, da se je zbodla v prstek. Medtem, ko si ga je obvezovala, je čudna ptičica odletela. To je bilo Bogdanki žal, ko je ni več videla. Tako rada bi še enkrat slišala besede drobne ptice. Toda ptičice ni bilo več. /.. / (Unuk 2002: 17)

Predstavitve nadaljevanja zgodbe:

Neža: »Bogdanka je še naprej gledala skozi okno in s pogledom iskala drobno ptičico. Čakala jo je in čakala. Dan se je že pregibal v večer, Bogdanka pa je pozabila na obilico dela, ki jo je čakalo. Sanjarila je o drobni ptičici in njenih besedah. Kar naenkrat pa je skozi vrata prihrumela grajska gospa.

»Kje je moja večerna obleka?« je zavpila na Bogdanko. Ta se je zdrznila iz svojega sanjarjenja in je zmedeno pogledala. Grajska gospa je opazila, da ni nič narejenega. Vpila je vedno bolj in bolj in se pri tem večala in večala. Postajala je podobna balonu. Takrat pa je skozi okno priletela ravno tista drobna ptičica in se s svojim kljunčkom dotaknila gospe. Le-ta se je razpočila na majhne koščke, ki so poleteli skozi okno, nato pa jih je veter odnesel daleč proč. Bogdanka, sprva prestrašena in zbegana, se je začela smejati in od samega veselja prepevati pesmice o ptičkih.«

Tjaša: »Bogdanka je pogledala skozi okno, če je še kje blizu ta čudežna ptička. Bilo jih je veliko, ampak ne prave. Še naprej je šivala, šivala. Nekega dne, ko je grajska gospa odšla na obisk k drugemu graščaku, je Bogdanka odšla na vrt, da bi jo po dolgem času obsijalo nekaj toplih sončnih žarkov, da bi poduhala cvetlice, ki so rasle na grajskem vrtu. Bogdanka je že pozabila na čudežno ptičko, saj je imela toliko dela. Ko je bila na vrtu, je zapihal čuden veter z dreves, ki so obdala Bogdanko. Bila je prestrašena, saj je bilo zelo sončno vreme. Izza dreves se je zaslišal glas:

»Bogdanka, poglej pod vrtno uto. Čaka te presenečenje.«

Veter se je umiril in ni vedela, kaj se je zgodilo, ali pa, če je prav slišala. Vdihnila je in se umirila. Čez nekaj časa je le zbrala pogum in šla pogledat pod uto. Razveselila se je, saj so jo čakale lepe barvne škarje. Ob pogledu nanje so se ji iskrile oči, saj je takoj vedela, da so čudežne. Odhitela je v grad in jih preizkusila. Na njen ukaz so začele delovati. Prepričana je bila, da jih je prinesla ptička. V zahvalo ji je postavila hiško v

najlepšem delu parka in ji nosila najboljšo hrano. Vendar ptičke nikoli ni videla. V hišici pa so pozimi preživele vse ostale ptice.«

Špela: »Ker je v bolečini pozabila na čarobne besede, so škarjice žal ostale neme, navadne, oziroma takšne, kot so bile do tedaj. Večkrat so ji misli ob šivanju odtavale k ptičici, a ta se ni več vrnila. In res velja ljudski pregovor: »Priložnost zamujena, ne vrne se nobena.««

Likovni izdelki:

Slika 10: *Vznemirjenje* – Nežin izdelek

Slika 11: *Priložnost* – Tjašin izdelek

Slika 12: *Obžalovanje* – Špelin izdelek

Pogovor ob izdelkih:

Neža: »Vznemirjenje in veselje ob tem, da bomo danes pisali in ne risali. Zato je veliko mojega lista praznega. Modra barva je koncentracija, ki jo imam v sebi, ko se skoncentriram na zgodbo. Potem pa že toliko padem v zgodbo, da se poistovetim z liki, ki sem jih uporabila. Črnovijolična (kaže na sliko) je tista grozna grajska gospa, ki je priletela skozi vrata, zelena se potem prelevi v ubogo Bogdanko, ki je čisto zasanjana in misli samo na ptičico. Spet vijoličnočrna, gospa, ki vpije. Zmanjkalo mi je prostora, da bi šlo bolj na veliko. Gospa je bila tako grozna, da bi se to večalo. In potem drobna ptičica, ki vso stvar umiri. Tu bi moralo biti še nekaj, ko se je razpočila. Po drugi strani sem zadovoljna, ker sem zgodbo izpeljala. Sem še malo vživeta v Bogdanko in čutim njen smeh, ki je malo nenaraven. V zgodbi sem si predstavljala, da se Bogdanka smeji na vse grlo. Smeji, smeji, smeji in kar naenkrat, malo nenaravno, ne tisti smeh, ko se pač posmeješ, ampak tisto, ki je že malo pretirano.«

Tjaša: »Pri meni je najprej moder kvadrat, ki pomeni, da najprej sploh začnem razmišljati, kaj bi začela risati, ker nimam tisti trenutek nobene ideje. Bogdanka je bila zaprta med

štirimi stenami. Potem so zelene vijuge, ko se mi začne zgodba razpletati v glavi. Bogdanka je takrat dobila priložnost, da gre ven po dolgem času. Krog, kot drevesa, rože, pisane barve, ko je Bogdanka prišla ven. Takšno doživetje je tudi moje, ko začnem pisati, da kar ne neham. Vmes so črne črte, ki ponazarjajo vihar iz gozda. Sredi pisanja pomislim, da bi raje povedala nekaj drugega. Potem sem dodala rjave vijuge, ki predstavljajo, da je dobro in bom kar naprej pisala. Oranžna in rumena predstavljata zaključek zgodbe, ki je bila kar v redu.«

Špela: »Vzela sem vodene barvice in z rjavorumeno sem prelila Bogdanko. Rdeča se mi je zdela zanjo primerna zato, ker je poslušala ptičko in je vesela deklica, dobre volje. Rjava se prepleta z modrobelo in sivo s predelom, kamor je priletel ptiček in odletel. Škarjice so v modri, saj je to njeno delovno orodje, ki ga je verjetno rada uporabljala. Čeprav jo je samo delo na gradu marsikdaj preganjalo. Predvsem te gospodične, spletične, nezadovoljne, bi imele vse tisti hip storjeno. Iz oranžne, zelene, svetlo, temno rumeno, vijoličasto, pač obilo platna, ki je bilo pisano. Obleke so morale biti bogate, lepe, načičkane, tako, da se je lahko igrala z barvami. In ker je bila, predstavljala sem si jo kot spretno, je tudi ta ideja, ki se je porodila, morala biti plod domišljije. In potem, na koncu, z leve strani, modro siva barva, kot misli, tiste, ki so bile žal neizpolnjene. Mogoče zaradi nepozornosti, neizrečenih besed, ki jih je pozabila v tistem hipu. Verjetno so se ji prepletale misli ena z drugo. Siva barva, ko čuti grozno obžalovanje, saj mogoče bi se pa res uresničilo. Potem iz temne v svetlo modro, ki predstavlja, da gre življenje dalje in bo treba delati tako kot do sedaj, spomini in sanje pa lahko ostanejo.«

Sledil je pogovor z vprašanji, ki se navezujejo na doživljanje ob ustvarjanju in opazovanju likovnega izdelka in pogovor o spremembah, ki bi jih osebe lahko vnesle v svoj likovni izdelek (Ivanović 2009).

Refleksija:

Z izbiro teme se mi je zdelo, da bom udeleženke postavila pred velik izziv. Po predstavitvi navodil in ob pripovedovanju novo ustvarjenih nadaljevanj pripovedi, sem spoznavala, da so udeleženke ta izziv dobro sprejele. Vsaka je nadaljevala pripoved drugače. Tudi likovni odzivi so bili različni. Dve udeleženki sta izbrali enake likovne materiale kot na prejšnji delavnici, ena pa je izbrala drugačne materiale. Vzdušje v skupini je bilo pozitivno, v pričakovanju, kaj se bo danes dogajalo. Najbolj me je

presenetilo, ko je udeleženka izpostavila vpliv terapevta, oziroma njegovo osebnost in kako učinkuje nanjo.

Četrta delavnica: IGRA MNOGIH JUNAKOV

Cilji: spodbujanje uporabe znanih elementov na nov način, spodbujanje razmišljanja, iskanje novih rešitev.

Materiali: risalni list, voščenke, flomastri, suhe barvice, vodene barve, akrilne barve.

V igri mnogih junakov (Zipes, 2004: 107) literarne osebe, ki jih izberejo udeleženske, sprožajo različne povezave in spomine. Ko se jih uporabi v besedilu, predstavljajo izziv ustvarjanju novih povezav med njimi. Likovni izdelek je lahko rezultat novih vtisov. Udeleženske pri slikanju izpostavijo doživljanje celotne pripovedi ali le en dogodek oziroma problem.

Udeleženske naštejejo literarne osebe, na katere najprej pomislijo. Nato naštejejo še nekaj samostalnikov. Vse naštete besede uporabijo pri sestavljanju domišljjskega besedila.

Osebe: Sneguljčica, Zlatolaska, Pepelka, Martin Krpan, Peter Klepec, Zlata ptica, Trnuljčica, Muca Copatarica, Kraljična na znu graha, trije prašički.

Samostalniki: češnje, ananas, žoga, omara, sreča.

Pripovedovanje:

Špela: »Zlatolasa Sneguljčica, ki so ji včasih rekli po domače Pepelka, je imela dva brata: Martina Krpana in Petra Klepca. Doma so imeli Zlato ptico in tri prašičke. Ptici je bilo ime Trnuljčica, ker je rada zobala češnje. Prašički pa so za priboljšek včasih dobili ananas, ki so ga hranili v stari omari. Ker je bila Sneguljčica najmlajša med njimi, se je še vedno rada žogala in zvečer poslušala pravljici o Muci Copatarici ter Kraljični na znu graha. Vsi so bili srečni.«

Tjaša: »V vasi, kjer je živel župan Martin Krpan, so živeli trije prašički. Imeli so še štiri sestre: Sneguljčico, Zlatolasko, Pepelko in Trnuljčico. Bili so srečni. Na ulici so se vsi žogali z žogo. Mimo je prišel sosed Peter Klepec in jih povabil v trgovino, kjer je živel še njihova sošolka Zlata Ptica. Trgovec z imenom Peter Klepec je imel na omari televizijo, kjer so predvajali risanko Kraljična na znu graha. Vsi skupaj so jo pogledali do konca.

Ko so odhajali domov, so dobili vrečko češenj in ananas. Pred trgovino jih je nagovorila učiteljica Muca Copatarica in jih povabila k sebi na čaj.«

Neža: »V času, ko so na drevju zorele češnje, so na grajskem vrtu priredili zabavo za vsa dekleta iz okoliških krajev. Tako so Sneguljčica, Zlatolaska, Pepelka in Kraljična na zrnju graha sedele v senci češnjevih vej, jedle ananas in se pogovarjale o čudoviti Zlati ptici, ki jo je Muca Copatarica zaprla v omaro. Neizmerno so si jo želele še enkrat videti, zato so poklicale Martina Krpana in Petra Klepca, ki sta si ravno takrat podajala žogo in se nista ozirala na njihove klice. Zato so na pomoč poklicale tri prašičke, ki so se, preoblečeni v grajske služabnike, odpravili v grad iskat skrivnostno omaro, v kateri je bila skrita Zlata ptica. Uspelo jim je in omaro so odnesli na vrt, da so se dekleta lahko nagledala lepe ptice. V dekletih je zasijala sreča in prašičke so nagrađile, vsaka z enim poljubčkom.

Likovni izdelki:

Slika 13: *Sožitje* – Špelin izdelek

Slika 14: *Grajski vrt* – Nežin izdelek

Slika 15: *Televizija* – Tjašin izdelek

Pogovor ob izdelkih:

Špela: »Delala sem z vodenimi barvicami, zato, ker so mi najbolj pri srcu, poleg akrila in akvarela. Vodene se sicer malo drugače prelivajo, ampak vseeno niso tako močne. Akvarelne so mi veliko boljše, so bolj intenzivne. Vzela sem spet žive barve, oranžno, rumeno, rdečo, modro, zeleno. Znotraj sem narisala kroge, glede na to, da je bila pravlјica vesela, tudi konec je bil vesel. Med sabo se očitno dobro razumejo, brata skrbita za svojo sestro. Doma imajo domače živali. Te kroge in barve sem prelila, ker sem želela pokazati, da lahko človek in žival živita v sožitju in da ni nujno, da so živali

zgolj v prehrambene namene. Pri strani sem tudi naredila kroge. To je še odprt prostor. Zunaj si lahko pridobivajo nove prijatelje, spoznavajo nove ljudi. Ker če so srečni znotraj, znajo srečo deliti tudi ven in spuščati k sebi.«

Neža: »Tukaj so štiri gospodične, ki so sedele na grajskem vrtu. Sceno sem si tako zamislila, ker smo na morju sedeli pod češnjami. Tisti listki v vetru, tiste rdeče češnje, tudi sončni žarki, ki se prebijajo skozi... Me smo klepetale na izletu z otroki. V času kosila, ko so otroci jedli, smo imeli tudi mi deset minut odmora, da smo lahko poklepetali med seboj. Tudi lažje pogovori tečejo. Deklice so me spominjale na nas. Krog na sredi je Zlata ptica, ki so jo občudovale, ker jim je nudila zadovoljstvo, srečo in veselje. Dva modra trikotnika sta tipično moško, hladno, kot: »Ženske, dajte mir.« Zato sta modre barve. Sama žoga prinaša veliko veselja. Predvsem pri otrocih vidiš, koliko jih res lahko razveseliš. Zato je svetle barve. Vijolična strela pa je Muca Copatarica. Zaradi tega, ker se tudi v našem življenju pojavlja nekaj takega, kar nas vsake toliko časa zagreni, ali pa nas malo stisne pri srcu, tako kakor danes, zato mi je prišla asociacija, da je v obliki strele.«

Tjaša: »Začela sem tako, kot da bi imela eno veliko televizijo, ko včasih še sama ne vem, kaj me čaka. Notri so sonce, češnje in en fantek. Vse je v rumenih, oranžnih barvah, kar predstavlja, da je cela zgodba pozitivna, zabavna, veliko ljudi je bilo med sabo povezanih.«

Sledil je pogovor ob vprašanjih o doživljanju ustvarjanja besedil po izbrani metodi.

Refleksija:

Udeleženke so hitro naštevale literarne osebe. Kmalu so začele naštevati kar celotne naslove pripovednih besedil in se ob tem zabavale. Sproščeno so se lotile ustvarjanja pripovedi. Tudi udeleženka z zdravstvenimi težavami se je trudila z zapisovanjem. Vzdušje ob pripovedovanju in slikanju je bilo zelo dobro. Proti koncu pogovora o izdelkih se je med udeleženkami razvila zanimiva razprava o pripovednih besedilih. Udeleženke so bile ob zaključku srečanja dobro razpoložene in bi še nadaljevale s pogovorom.

Peta delavnica: DOMIŠLJIJSKI BINOM

Cilji: spodbujanje domišljije, spodbujanje razmišljanja o sebi.

Materiali: risalni listi, veliki listi papirja, flomastri, voščenke, vodene barve.

Osnova za ustvarjanje besedila so besede, ki predstavljajo osebe ali lastnosti, predmete in predloge. Udeleženske izberejo po eno besedo vsake vrste in sestavijo besedilo. Naslikajo, kako so doživljale ustvarjanje besedila.

Nekaj besed, oseb (lastnosti): učitelj, igralec, pevec, sodnik, medved, lisica, policaj

Nekaj predmetov: svečnik, lopar, kuhalnica, čevelj, igla, senčnik, stol

Predlogi: iz, pod, v, na, pri, poleg

Pripovedovanje:

Tjaša: »**Medved v čevlju**

Medved je živel v čevlju, ki je bil zelo velik. Vanj se je vselil, ko ga je sredi gozda izgubil velikan. Čevelj je bil zelen z rdečimi pikami. Imel je vezalke, velike kot največje vrvi na svetu. Ker pa je velikan čevelj nosil že zelo dolgo časa, je imel na podplatu tri velike luknje. In tudi na konici čevlja je bila tako velika luknja, da jo je medved uporabil za vhodna vrata. Jezik od čevlja je uporabil za streho, da ga ni ob dežju premočilo. Svetloba je prišla v čevelj tudi tam, kjer so bile vezalke že zelo obrabljene. Medved je živel v tej svoji veliki hiši, ki je bila prav prostorna. Kmalu je ugotovil, da je čisto preveč prostora samo zanj, zato se je odločil, da si bo poiskal sostanovalca. Začel ga je iskati. Veliko prijateljev je vprašal, če bi prišli k njemu ampak vsi so že imeli svoje hiške. Nato se je spomnil svoje sošolke, ki je živela v gozdu na drugi strani jase, da je pred nekaj časa iskala dom zase. Medved jo je kmalu našel. Vesela je bila povabila in odšla z njim v njun novi dom. Skupaj sta se imela zelo imenitno. Čevelj jima je zelo dobro služil za njuno skupno domovanje. V zahvalo sta v mesto velikanov poslala zahvalno pismo. Čez nekaj dni sta dobila odgovor, da je bil že čas, da je velikan izgubil čevelj. Nujno je že potreboval nove. Velikan si je kupil nove čevlje, onadva sta dobila novo hiško. In vsi so živeli srečno do konca svojih dni.«

Neža: »**Lisica na kuhalnici**

Nekoč je živela lisica, ki je bila zelo radovedna. Zanimalo jo je vse, kar se je dogajalo v njeni bližnji in daljni okolici. Živela pa je sama v majhni votlinici sredi temačnega gozda, kamor je le redkokdaj kdo prišel na obisk. Zato ji je bilo velikokrat dolgčas.

Tega je največkrat preganjala s petjem, največkrat žalostnih pesmi, ki so še bolj plašile naključne obiskovalce gozda. Le zmešane čaravnice France lisičino petje in tema nista pregnala. Tako je Franca nekoč priletela na svoji kuhalnici ravno pred lisičkin brlog. Ta se je sprva prestrašila strašnega brnenja in šumenja kuhalnice. A kaj kmalu se ji je porodila ideja, da bi tudi ona lahko imela tako kuhalnico, s katero bi poletela v svet. Vprašala je čarovnico Franco, kje je dobila to čudežno kuhalnico. A ta ji je le nekaj jezno zamrmrala.

»Mi jo lahko malo posodiš?« še vedno ni odnehala lisička. A čarovnica se še vedno ni hotela niti pogovarjati, kaj šele, da bi posodila svojo kuhalnico. Lisica je tuhtala in tuhtala, kako bi se dokopala do kuhalnice.

»Imaš rada jagode?« je prav zapeljivo vprašala čarovnico. Le-ta je privzdignila glavo in napela ušesa.

»Vem, kje rastejo najdebelejše in najslajše jagode,« je nadaljevala lisička. Čarovnica se je začela oblizovati okoli ust in slina ji je že tudi prav pošteno kapljala iz njih.

»Pokaži mi ta kraj,« je odvrnila čarovnica.

»Seveda, seveda. Ampak do tja morava peš, kajti gozd je tam gost in drevesne krošnje so neprehodne.«

»No, prav, pa pojdiva,« je zastokala čarovnica. In sta šli. Res sta prispeli do jase, polne jagod in čarovnica se je zagnala v njih. Lisička pa je medtem smuknila nazaj, se usedla na kuhalnico in odletela iz gozda v svet. Sedaj ni nič več osamljena in ne poje več žalostnih pesmi, ampak veselo leta po svetu in spoznava nove prijatelje. Čarovnica pa ... Mogoče se še vedno sladka z jagodami.«

Špela: »**(brez naslova)**«

Igralec je ostal brez dela, ki ga je opravljal z velikim veseljem. Nekoč je sedel pod drevesom, ko je nanj priletela zlata ptica in slišala njegovo skrito željo, da bi imel kuhalnico, s katero bi trikrat zamahnil, jo skril pod suknjič in že bi se mu izpolnila vsaka želja. Žal pa je imel na voljo le tri. Ker je bil preudaren, pošten in lepo vzgojen, si je zaželel zdravja, ljubezni in možnosti igranja do smrti. Tako je vse življenje s svojo igro razveseljeval ljudi okrog sebe.«

Likovni izdelki:

Slika 16: *Brez naslova* – Špelin izdelek

Slika 17: *Medved v čevlju* – Tjašin izdelek

Slika 18: *Lisica na kuhalnici* – Nežin izdelek

Pogovor ob izdelkih:

Špela: »Narisala sem polno velikih krogov, kjer se mešajo svetle in temne barve. Danes se mi je zdelo, da mora biti tudi ozadje polno zato sem ga malo pobarvala. Tudi te barve so žive, zaradi tega, ker sem si predstavljala igralca, kako potuje okrog, igra z dušo, s srcem, z veseljem in če je sam vesel, so tudi ljudje okrog njega verjetno veseli, ker jih je navdihoval s svojim igranjem, zabaval jih je. Pa tudi, če se je kdaj kakšna žalostna stvar zgodila, se je potem obrnila v prid življenjski situaciji, ki vemo, da ni vedno rožnata. Danes sem imela ponesrečen dan. V takih trenutkih mislim, zakaj sem sploh na svetu in vse mi gre na živce. Ko pa se stvari uredijo, je pa kakšna stvar, ki je prej ne vidim, pa rečem: »No, ja, saj mogoče pa je vseeno vredno živeti.««

Tjaša: »Sem na levi strani lista. Tam so rjava, modra in zelena barva, ki predstavljajo, kaj bom pisala in to je tudi kot rob gozda in jasa. Potem je nekaj rož, ki so pisane – zelena, oranžna, rdeča. Predstavljajo medvedovo veselje. Vse dobro se je dogajalo v tej zgodbi. Čisto desno je veliko sonce, ki predstavlja velikana, ki je naredil dobro delo s čevljem v gozdu. Tukaj je leva stran malo temnejših barv. Celotna desna stran so pa svetle barve, ki predstavljajo, da je bila zgodba dobra.«

Neža: »Tukaj na sredini imam srček, to je lisica, ki je radovedna, ki si želi izvedeti čim več stvari, vendar je zaprta v gozdu, med lesom, zato tudi rjava barva. Okrog nje je črna, ki ponazarja osamljenost. Vijolična in modra sta njena žalost. Potem prileti čarovnica, ki je

malo zmešana, zato je vijolična. Ne vem, zakaj mi danes pomeni vijolična, da je zmešana. Črne in rdeče pike notri so pogovor med lisico in čarovnico. Lisica je hotela biti prijazna, čarovnica pa je bila zelo osorna. Oranžna črta ponazarja kuhalnico, v kateri vidi lisica možnost odhoda v svet, kjer lahko spoznava nove stvari, nove prijatelje, kjer je življenje bolj veselo. Odpravi se po tej temačni, neprehodni poti na gozdno jaso, kjer rasejo jagode. Tam se čarovnica kar zlije z jagodami, lisica pa prav potihoma odcaplja nazaj v vijolični krog, kjer se usede na kuhalnico in odleti. Oranžne spirale ponazarjajo letanje od prijatelja do prijatelja. Srčki ponazarjajo prijatelje. Pesmi so vesele, zato so note rumene. Vesel konec. Svetel. Na začetku je bilo vse temno in mračno.«

Sledil je pogovor o doživljanju udeleženk in iskanju povezav med ustvarjenimi likovnimi izdelki in življenjskimi situacijami ter prepričanju (Ivanović 2009).

Refleksija:

Udeleženke so z zanimanjem naštevale posamezne besede in si vzele čas za izbiro. Nastala besedila so predstavile v skupini in z zanimanjem prisluhnile druga drugi. Nekaj časa so izbirale likovne materiale in se lotile slikanja. V pogovoru so poleg opisa izdelka predstavile tudi svoja trenutna občutja in misli ter se o tem med seboj pogovarjale in spodbujale. S to delavnico smo zaključili prvi del in misli udeleženk so se vrtele okoli poletja in dopusta, ki ga še nekaj časa ne bo.

Šesta delavnica: DOMIŠLJIJSKI BINOM – VARIACIJA

Cilji: spodbujanje ustvarjanja, spodbujanje izražanja občutkov, spodbujanje medsebojnega sodelovanja.

Materiali: risalni listi, akrilne barve, vodene barve, voščenke, flomastri.

Ob začetku drugega dela terapevtskih delavnic je ponovno uporabljen domišljjski binom z namenom, da se udeleženske postopno pripelje do občutka znanega in varnosti. Naštevajo asociacije, na katere najprej pomislijo. Pri ustvarjanju besedila uporabijo dve besedi s seznama in en predlog.

Besede: gripa, limona, želva, zdravje, gore, poletje, marmelada, toplota, kuhano vino.

Predlogi: pred, med, za, pod, na, skozi.

Pripovedovanje:

Neža: »Kuhano vino za zdravje

Bila je jesen. Najprej vsa žareča v soncu, ovita v škrlatno rdeče barve, nato so dnevi postajali vse hladnejši in mračnejši. Začel je pihati mrzel veter, jutra so se zbudila v megli, iz oblakov je padal dež. Ljudje so se začeli zavijati v tople šale, skrivali so svoj obraz za ovratnikom plašča. Svoje prezeble prste so greli ob škarnicljih pečenega kostanja. Pokašljevali so, iz nosu jim je kapljalo, ob kihanju so se njihove kapljice razpršile na tisoče strani. Vedno slabše so se počutili, zato so se odločili, da morajo storiti nekaj za svoje zdravje. V toplem zavetju doma so si na štedilniku skuhal kuhano vino, ga sladkali, odišavili, se usedli v udoben naslanjač, zavili noge v deko, prižgali svečke in ob prijetnem medsebojnem klepetu srkali vroče vino.«

Tjaša: »Limona za želvo

V vasi, kjer je bil velik nasad sadnih dreves, so živeli ljudje, ki so ta drevesa obdelovali. Nekega dne je v vas prišla velika želva z željo, da bi imela limono. Ljudje so jo začudeno gledali, kaj je to. Želva jim je razložila, da je to nekaj rumenega in kislega. Povedala je tudi, da je njena babica v tej vasi dolga leta nazaj dobila limono in tako je ona to izvedela od babice. Ljudje so spraševali po vasi, gledali po drevesih in pokušali sadje, ampak ni bilo nič podobnega limoni. Ko je želva že skorajda obupala, je iz zadnje hiše v vasi stopila stara gospa. Bila je že siva in manjkalo ji je nekaj zob. Pristopila je

do želve in jo vprašala, če je njeni babici ime Polda. Pogledala jo je in potrdila. Gospa ji je razložila, kako sta se z njeno babico spoznali in da ji je ona dala limono, ki jo pa goji na podstrehi, kjer ima veliko okno. Gospa je ljudem povedala, da vsak dan pijejo limonado pri kosilu, ki je iz njenih limon, ampak ker jih je sama vzgojila, jih ni posadila na vrt. To je bila njena velika skrivnost. Želva je vsa zadovoljna odšla proti domu z limono. Ljudje v vasi pa so eden za drugim hodili gledat limono. Od takrat naprej gospe nikoli ni bilo dolgčas.«

Špela: »**(brez naslova)**«

Nekoč je živela deklica Tinka. Ker so ljudje zlobni in privoščijo drugim zlo, so tudi v njeni vasi zboleli za gripo. Obležali so v posteljah. Nikogar ni bilo na spregled. Vsak dan so jedli med, da bi se bolje počutili, a nihče ni ozdravel. Nekega dne pa je kraljeviča iz sosednjega kraljestva zanesla pot skozi vas. Vsi so slišali topot konj, a nihče ni upal na plano. Radovedna Tinka je morala pokukati skozi priprta vrata in preveriti obiskovalca. Pozdravila sta se, izmenjala nekaj besed in v dar je dobila veliko rumeno limono. Poučil jo je o njeni zdravilni moči. Skuhali so cel kotel čaja, vanj stisnili limono ter dodali med in si napitek razdelili. Pijača je bila res nenavadna za tamkajšnje kraje, a nič ne de, le da se je zdravje vrnilo.«

Likovni izdelki:

Slika 19: *Kuhano vino za zdravje* – Nežin izdelek

Slika 20: *Limona za želvo* – Tjašin izdelek

Slika 21: *Brez naslova* – Špelin izdelek

Pogovor ob izdelkih:

Neža: »Na začetku, ko je bilo treba napisati zgodbo, sem imela v glavi samo sivino. Nič, prazno, prostor. Potem se je nekako začela zgodba odvijati. Sedaj je jesen še žareča, ko

je še vse lepo, toplo, sončno. Uživamo v tem, da se barve prelivajo. Potem pa mračno, sivo, ko nas začne zebsti in ko pomislimo: »Zdaj bo pa zima, zdaj bo vedno takole.« In potem odrešitev kuhanega vina. Rjava naj bi ponazarjala cimet in klinčke, ki tako lepo dišijo. In potem, ko so sedeli, klepetali in se greli, jim je bilo prijetno in toplo. Potem zopet pridem nazaj v sivino, ko je bilo treba predstaviti pravljico. Ugotovim, da sem kar nekaj napisala. Da pijemo kuhano vino za zdravje, kar mi je šlo skozi misel. Potem, ko enkrat začnem, pa nit kar steče. Zelena, zadovoljstvo, po eni strani ima tudi to eno vrednost.«

Tjaša: »Čisto levo spodaj je rjava želva, ker je malo umazana, ker je morala dolgo hoditi, da je prišla do tu. To je tudi začetek zgodbe. Nekaj časa potrebujem, da se spomnim kaj napisati. Potem so drevesa, vas polna dreves zelene barve, ki je tako zabavna. Potem so tu še rdeči pajacki, kot plamenčki od ognja. To so ljudje v vasi, ki delajo samo za sadje in ga obirajo. Na koncu je še modra barva. Modro sem izbrala, čeprav je bolj temna, zato ker je bila tudi gospa modra. Na vrhu je rumeno, živo, kot nekakšno sonce. To je limona, ki je razveselila želvo.«

Špela: »Narisala sem veliko limono, ker je je bilo za vse dovolj. Še zame mogoče malo. Tudi jaz bi morala sedaj limone piti, verjetno sem zaradi tega narisala tako veliko. Zdravje, veselje, pa živa barva, ker je zdaj zunaj mraz in sivo.«

Sledil je pogovor o doživljanju oseb ob likovnem in besednem ustvarjanju.

Refleksija:

Po poletnem premoru smo se zopet posvetili likovnoterapevtskemu procesu. Pri udeleženkah sem zaznala nekaj treme pred ponovnim začetkom in hkrati tudi pričakovanja. Začeli smo pod vtisom jesenskih prehladov in gripe ter z nostalgичnimi spomini na poletje, ki je minilo. Izbor besed je ustrezal tem vtisom. Ustvarjanje besedil je potekalo sproščeno, pri pripovedovanju pa je bilo zaznati nekaj treme. Tudi pri likovnem ustvarjanju so udeleženke postopoma prehajale od izbire materialov do ustvarjanja. V pogovor so vključile trenutna razmišljanja in občutke ter izrazile zadovoljstvo, da so zopet na delavnici.

Sedma delavnica: DOMIŠLJIJSKI BINOM IN SPONTANO NASTAJANJE BESEDILA

Cilji: spodbujanje domišljije in medsebojnega sodelovanja.

Materiali: risalni listi, akrilne barve, vodene barve, suhe barvice, flomastri, voščenske.

Znano nalogo domišljjskega binoma se poveže z novim načinom pripovedovanja. Udeleženske spoznajo potek pripovedovanja z medsebojnim izmenjavanjem in skupnim ustvarjanjem dogajanja. Vsaka udeleženka na list papirja napiše eno besedo (osebo oziroma nekaj živega, predmet in predlog). Zapisane besede predstavljajo osnovo za ustvarjanje besedila.

Besede: lestev, brez, mačka.

Pripovedovanje:

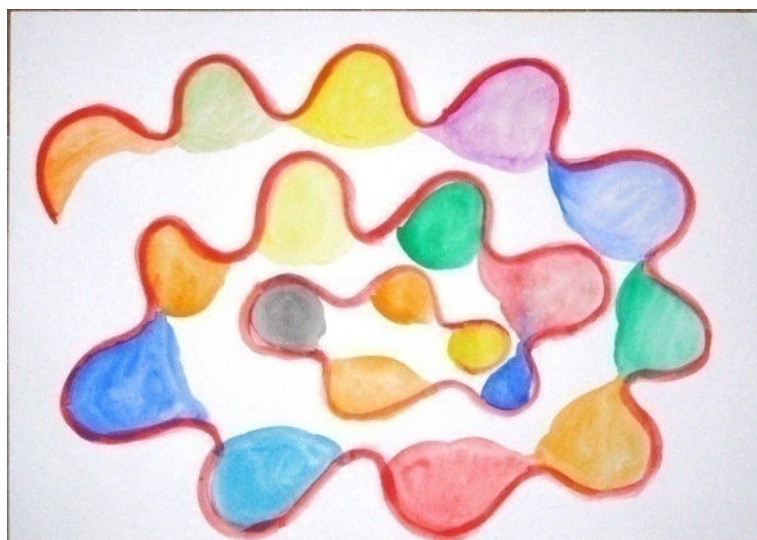
Špela, Neža in Tjaša: »Nekoč, pred davnimi časi je bila lestev, ki je bila prislunjena na drevo. Ker je bila lestev že zelo stara, so ji manjkali klini, letvice. Visoka je bila dobra dva metra. Zato majhna črna muca Pikica ni mogla splezati nanjo. Žalostno je mijavkala pod drevesom in si ogledovala ptičje gnezdo na njem. S ptičjega gnezda so se trije ptiči smejali Pikici v obraz. Tako kot ostale mačke, je imela tudi ona mačji nagon, da so bili ptički v njenem interesu. Močno si jih je želela pohrustati. A ptički so bili trenutno na varnem, ker muca ni mogla zlesti po lestvi. Muca je vseeno poskušala. Povzpela se je na prvi klin, nato na drugega. Potem je bilo pa z drugega do tretjega predaleč in je spet pristala na tleh. Ker je imela smolo, je pristala ravno na mravljišču rdečih mravelj. Hitro in zelo glasno je odskakljala proti vodnjaku. Žal v vodnjaku ni bilo vode, ampak, ker je bila pametna muca, je izkoristila svojo pamet in je vse tačke na hitrico polulala in vse mravlje so zbežale na tla. Vsa jezna in nasršena se je odpravila nazaj proti drevesu. Ker so se ptiči tako smejali, so skoraj popadali iz gnezda. Ujeli so se za zadnjo vejico na gnezdu. Njena bistra glava je razvijala misli naprej: »Vas že dohitim in ujamem!« Spomnila se je na svojo lastnico Mojco, ki je imela v sobi velik balon. Potihoma je odšla po stopnicah v Mojčino sobo in poiskala balon. Mojca pa je bila zvita kot muca, zato je bil balon pospravljen tik pod stropom. Muca je morala prositi Mojco za balon. K sreči je Mojca ravno tisto kresno noč dobila v čevelj praprotno seme, da je razumela, kaj ji muca želi povedati. »O, ne,« se je domislila Mojca, »ne dam ti balona za tvoje

grdobije.« Tako je muca žalostno odšla iz hiše. In ko je hodila po stopnicah, je razmišljala in razmišljala in se spomnila na sosedovega kužka, ki bi ji lahko pomagal. Mojca je bila pametnejša od obeh in ju je pretentala. Vzela je škatlico s hrano in je na vso moč ropotala. »Mmm,« si je mislila muca, ko je zaslišala ropot svojih najljubših briketov. »Kaj si bom želela tistih shiranih ptičkov v gnezdu, ko pa mi bo Mojca dala mojo najljubšo hrano.« Sosedov kuža in muca sta hitela proti hiši, da bi dobila svoje briquete. Mojca ni bila skopuška. Do sitega sta se najedla. Z jezički sta se oblizovala najprej okrog ust, nato pa še od veselja kar Mojco. Ker sta se tako zelo najedla, je muca kar naenkrat zrasla in ugotovila, da je sedaj tako velika, da lahko pripleza tudi na tretji klin. Muca gre k lestvi, spleza na prvi klin, na drugi klin in potem ugotovi, da manjkata še četrti in peti klin. Tako zopet ni mogla zlesti po lestvi. Med tem časom pa je spodaj lestev opazoval kuža. Ker je muca ponovno obupala nad plezanjem po lestvi, se je spustila nazaj h kužku. Ta ji je pokazal, da je tepka in jo vprašal, zakaj ima vendar kremplje. Muca je razmišljala: »Zakaj imam kremplje? Da se popraskam po hrbtu, da uničim preprogo? Mogoče, da lahko splezam po deblu! No, če pa po lestvi ne gre, bomo po drevju skakala. Sicer pa vem, kje dobim hrano. Pri naši Mojci.« In tako so se prepustili igri in zabavi. Konec. Ne, no. Muca je splezala po deblu. Ko je priplezala do gnezda, so bili ptički ravno dovolj veliki, da so poleteli ven iz gnezda. Konec. Potem so pa začeli potovati.«

Likovni izdelki:

Slika 22: *Mačka* – Špelin izdelek

Slika 23: *Rdeča nit* – Nežin izdelek

Slika 24: *Širjenje* –Tjaša izdelek

Pogovor ob izdelkih:

Špela: »Narisala sem kuža, muco, Mojco, drevo in ptiče, ampak to sem naredila tako, da nimajo jasnih oblik. Barve so vesele – rumene, oranžne, svetlo modre, zelene, zato ker se imajo vsi lepo in se imajo radi. Čeprav bi morali ptiči postati malica, vseeno niso, ker se je Mojca lepo zmenila z živalmi in jim dala jesti, da jim ni bilo treba plezati po drevesu. Vse se je lepo izteklo. Slika je lepa in živa.«

Neža: »Narisala sem rdečo črto, ki je rdeča nit zgodbe, ki smo jo pripovedovale. Vijugala je malo sem in malo tja. S temi barvnimi vzorci sem narisala, kako smo, po mojem, kar malo tekmovali, katera bo bolj zapletla, da bo naslednici malo otežila nadaljevanje zgodbe. Zgodba je šla naprej z malo svetlejšimi in malo temnejšimi trenutki, včasih so bili malo bolj čudni zapleti, da je postajalo že napeto. Poudarila bi tole črno piko, to je prvi konec, ko je ena hotela že kar končati, ko bi midve še kar napletali. Zame je bilo konec, ko so bili vsi svobodni in so vsi lahko skakali. Tudi muca, ki je na nek način prišla na svoj cilj. Sicer ni naredila tistega, kar je bil njen prvotni namen, da bo ptičke pojedla, ji je pa uspelo splezati na drevo in sami sebi dokazati, da brez lestve zmore tudi sama kaj narediti.«

Tjaša: »Pri meni je na sredini rjava packa. Ko smo izvedele navodila, mi je bilo grozno, ker nisem vedela, kaj bo. Potem pa se okoli nje začne vijolična barva, ko sem začela razmišljati: »Groza, kaj si bom morala izmisliti v prvem nadaljevanju.« Modra je zato, ker se še nisem čisto vživela. Potem sta svetlo roza in rumena, ki se širita. To pomeni, da sem se vživela v zgodbo, ki smo jo lepo nadaljevali in bi jo lahko še nadaljevali.«

Sledil je pogovor o doživljanju ob besednem ustvarjanju in odslikavanju lastnega počutja v likovnem izdelku (Ivanović 2009).

Refleksija:

Za današnje srečanje sem izbrala drugačen način ustvarjanja besedila. S tem sem želela doseči večjo razgibanost v skupini in spodbuditi udeleženke k medsebojnemu sodelovanju. Pri oblikovanju pripovedi je večkrat nastala daljša tišina in opazila sem, da takrat drugi dve udeleženki radovedno pričakujeta misel, ki jo bosta v nadaljevanju razvijali naprej ali pa zavrgli. Vzdušje v skupini je bilo živahno kljub manjši tremi. Udeleženke so se ob nekaterih domislicah smejale in čez čas tudi malo tekmovali med seboj. Pri slikanju sem zaznala sproščenost, ki se je nadaljevala še v pogovor. Udeleženka, ki so ji težave z zdravjem povzročale težave v prejšnjih srečanjih, je sedaj bolj sproščeno sodelovala pri nastajanju pripovedi in pri likovnem izražanju.

**Osma delavnica: DOMIŠLJIJSKI BINOM IN SPONTANO NASTAJANJE
BESEDILA (2)**

Cilji: spodbujanje medsebojnega sodelovanja, spodbujanje domišljije, izražanja čustev in občutkov.

Materiali: risalni listi, akrilne barve, vodene barve, voščenske, flomastri.

Udeleženske ustvarjajo pripoved na enak način kot prej, le da izberejo kraj dogajanja, glavno osebo in predlog. Zapišejo asociacijo, ki se jim prva pojavi v mislih. Iz zapisanih besed izmenično ustvarjajo pripoved.

Izbrane besede: Bermudski trikotnik, Kekec, za.

Pripovedovanje:

Špela, Neža in Tjaša: »Nekoč je sredi sveta nastal Bermudski trikotnik. Vsi so se spraševali, kaj je to. Zanimalo jih je, ali ima res obliko trikotnika, ali je to samo v njihovi domišljiji. Ampak v stari knjigi je pisalo, da je Bermudski trikotnik v obliki kroga. Še vedno pa je držalo to, da so tam izginjali ljudje in stvari, predmeti ali karkoli je tja zašlo. Nekje pa se je govorilo, da se je našel junak, ki je prišel ven iz tega bermudskega trikotnika. Ta junak je imel zanimivo ime. Ime mu je bilo Kekec. Plul je po širnem morju že dolge dneve. Bil je zelo nenavadne postave. Noge je imel kratke, roke je imel enkrat daljše, na sredi je imel pa samo eno veliko luknjo. Ta luknja je izgledala kot Bermudski trikotnik. Ampak ljudje niso vedeli, ali ima to kakšen pomen. Zato je vedno nosil klobuk. »Le kaj se skriva pod tistim klobukom?« so se spraševala dekleta. »Mogoče simpatičen fant, mogoče je imel velika ušesa, ali pa je imel rumenkaste lase?« Kot pribito pa je držalo: glas je bil brezmejno vabljev. Nekoč pa se je v njegovi luknji zasvetila čudna svetloba. Čudna svetloba se je zasvetila takrat, ko se je približeval Bermudskemu trikotniku. Ampak vedno samo ponoči. Bolj, ko se je približeval Bermudskemu trikotniku, močnejša je bila svetloba. Začele so preskakovati iskre. Kekec se je vsako noč spraševal, zakaj se sveti samo ponoči. In res se je znašel v drugem svetu. A na žalost ga iz tega sveta ni bilo več nazaj. Prav grozno, morbidno.«

Udeleženske niso zadovoljne z nastalim besedilom, zato se pogovorimo. Po pogovoru jim ponudim možnost, da rešijo dogajanje v pripovedi.

Lahko ustvarimo preobrat v zgodbi.

Tjaša: »Ne, bomo še bolj zakomplicirale zadevo.«

Neža: »danes smo ustvarile prav zamorjeno zgodbo.«

Tjaša: »Nekaj takega je danes v zraku.«

Špela: »Kekca ni več, konec je zgodbe.«

Udeleženke so nezadovoljne, zato se jim po krajšem pogovoru ponovno ponudi možnost izbire.

Sedaj smo prišli do enega konca. Želite, da začnemo od začetka in ustvarimo drugačen konec?

(Vse tri so se strinjale.)

Pripovedovanje:

Špela, Neža in Tjaša: »Nekoč je na svetu živel Kekec. Odpravljal se je na izlet k Bermudskemu trikotniku. Preden pa se je odpravil na pot, si je pripravil svoj nahrbtnik. V njem je bilo ogromno stvari. Seveda, najpomembnejši je bil kompas. Takoj za kompasom je bil pomemben zemljevid, ki ga je pregledal s svojim dedkom. Brez daljnogleda seveda tudi ni šlo. In ladja je zaplula v nemirne vode. Pluli so tri dni, tri noči in prispeli so na otok. Pozabili smo povedati, da Kekec sploh ni bil noben mornar. On je bil zdrav kmečki fantič, ki o ladjah ni veliko vedel. Ampak, ker je bil dober deček in lepo vzgojen, je poslušal nasvete svojih sopotnikov, med katerimi je bil marsikdo izkušen morjeplovec. Kapitan te ladje je bil Popaj, ki je spremljal Kekca vso pot. Na ladji so tudi zelo dobro jedli, kajti Oliva je bila izvrstna kuharica. Tako dobra, da ji nikoli ni ostalo nič, da bi se sama najedla, zato je bila zelo suha. Dobre vile pa so jim omogočale mirno in varno plovbo. Ko so prispeli na otok, so si postavili velike šotore, kjer so spali. Zvečer je Kekec splezal na največje drevo in v daljavi je videl Bermudski trikotnik. Videl pa je tudi šotor na drugi strani otoka. V njem je spoznal svojega daljnega sorodnika Robinsona Crusoeja. Ampak kasneje se je izkazalo vse skupaj za prevaro. Tisti trikotnik v daljavi so bili trije otočki, ki so bili tako postavljeni. Dejansko je bil že sam v Bermudskem trikotniku. S pomočjo prijatelja Robinsona Crusoeja se je odpravil na pohod po otoku. Na poti pa je srečal tudi Guliverja in Liliputance. Sprva so dnevi minevali povsem normalno. A prihodnost je bila nejasna. Nejasna zaradi tega, ker niso vedeli, kaj naj pričakujejo od Bermudskega trikotnika. Ampak vse to se je spremenilo v njihovo dobro. Ker se je bližalo monsunsko deževje, je celotna družina

pripravila veliko zabavo v pozdrav dežju. Pri iskanju rastlinja in živali, saj pogostitev brez tega ne sme potekati, so naleteli na velika Zvezdna vrata. Gostje so bili presenečeni, hodili so naprej, nazaj, levo in desno in opazovali ta vrata. Kekec, ki je bil najbolj pogumen, je hotel vstopiti skozi njega. A ga je nevidna sila odbila kar nekaj metrov nazaj. Ker se niso smeli izneveriti svojim prijateljem in domorodcem, so vseeno odšli na zabavo, a k vratom so se vračali iz dneva v dan z namenom, da bi jih le odprli. Glede na pripovedi domorodcev so vedeli, da jim manjka neka stvar, da bi lahko odprli ta vrata. A niso vedeli, kaj je to. In tako so se nekega večera pred vrati ob ognju pogovarjali, kako naj jih odprejo. Pa si je Kekec, ki je bil že malo naveličan potepanja po svetu, zaželel, da bi čimprej odšel domov. Stari vrač je vneto prelistaval svoje knjige ter iskal rešitev. A Kekec in njegovi prijatelji so se odločili, da imajo za to leto dosti potovanj. Pospravili so svoje šotore, se poslovili od domorodcev in odkorakali nazaj na ladjo. A ladja je v zalivu obstala, kot da bi jo držala neka nevidna sila. Stari vrač je še vedno listal po knjigi, čaral, preizkušal, da bi prišel do rešitve. Potem pa se mu je posvetilo: »Hevreaka, našel sem.« Le kje je bila rešitev? V čisto majcenem, drobnem dejanju. Samo nekaj dlak s Kekčeve noge je bilo treba vreči v kotliček, v katerem se je izdeloval čudežni napitek, s katerim bi se polila vrata in bi se omogočil vstop. Vsi so upali, da s tem tudi njihova vrnitev. A žal je Kekec dva dni pred tem ugotovil, da je šel z Mankočem plavat in si je depiliral celo telo. Zato so morali preložiti odpiranje teh vrat za nekaj časa. Ker je morala družina čakati na vrnitev domov, so se odločili, da bodo pripravili tekmovanje v pljuvanju. Začeli so se poskusi. Eni so bili krajši, drugi daljši. Za vse velja trening. Ko so začeli pljuvati, so ugotovili, da to ni njihova vrlina, zato so začeli prepevati. Sprva so prepevali vesele pesmi, a pesmi so iz dneva v dan postajale bolj otožne. Zadnji je bil na vrsti Kekec. Komaj so ga poslušali in poglavar je prepovedal petje, ker so že vse bolela ušesa. Vsa Kekčeva posadka se je odločila, da je res dosti in odpravili so se na ladjo. Tista nevidna sila je popustila in ladja je odplula proti domu. Ojoj, Kekec je na otoku pozabil svoj dragoceni nahrbtnik in tako je ladja brzela proti domu brez kompasa. Vrnili so se domov. Na barki so imeli Popaja, on se je spoznal na zvezde in po zvezdah so našli svoj dom. Doma jih je pričakal dedek.

Ne.

Ker pa je na nebu manjkala ena zvezda in se je boter Mesec drl: »Štejem, štejem in ne preštejem. Vedno mi ena manjka, zvezdica Zaspanka.« In zato mornarji niso našli poti v pristan in so še kar pluli in pluli. Ampak ta plovba ni bila zaskrbljujoča. Samo okrog njihovega otočka, tako da so pristali na drugi strani.

Jaz se ne grem več.

Medtem pa so Kekcu zrasle kocine in vrač je dokončal svoj napoj, prebil nevidno silo na zvezdnih vratih in kar naenkrat je otok postal osamljen. No, tedaj pa je dedek zavpil: »Kekec, zbudi se!« Vse to so bile le lepe sanje.«

Je zgodba odraz trenutnega počutja?

Tjaša: »Pri meni je. Nekako nisem razpoložena danes.«

Neža: »Jaz sem se pa prebudila. Prva je bila katastrofa, obup. In potem sem prav z užitkom malo nagajala. Ta mi je bila simpatična, se je dala nadaljevati.«

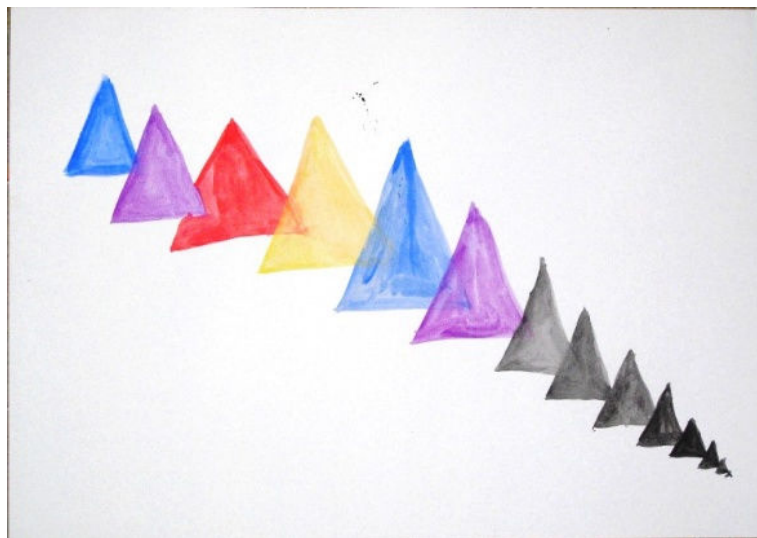
Tjaša: »Ampak, tudi če se preveč zaplete, je grozna.«

Likovni izdelki:

Slika 25: *Bermudski trikotnik, prva zgodba* – Špelin izdelek

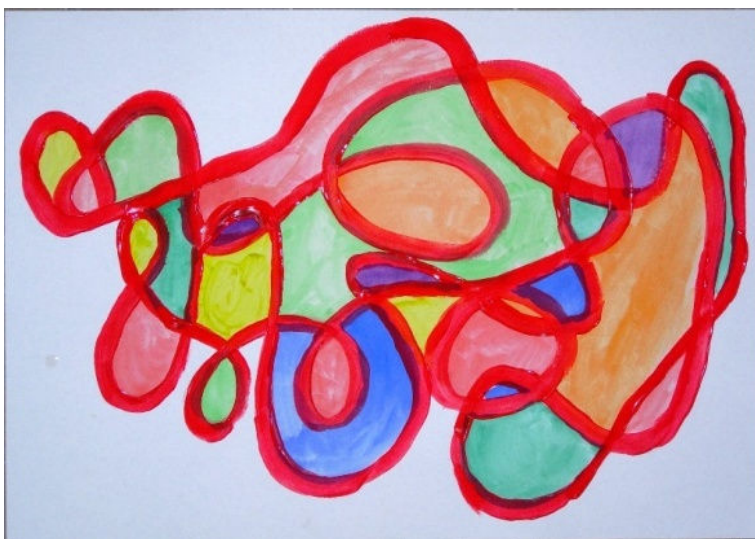
Slika 26: *Bermudski trikotnik, prva zgodba* – Nežin izdelek

Slika 27: *Bermudski trikotnik, prva in druga zgodba* – Tjašin izdelek

Slika 28: *Bermudski trikotnik, druga zgodba* – Špelin izdelek

Slika 29: *Bermudski trikotnik, druga zgodba* – Nežin izdelek

Pogovor ob izdelkih:

Špela: »Narisala sem črno-belo. Krog je črn in belo pisan. Nekje je več bele, nekje manj. Tako kot smo zgodbo začele, tako naj jo tudi končajo. Raje sem samo misel podajala naprej. Če bi me kdo vprašal, kakšna je bila zgodba ... Sploh nisem mogla sodelovati in sem samo misel naprej podala. Nisem bila za to, da bi sodelovala. Če mi nekaj ni všeč, lahko samo podam naprej, lahko bi jo pa prekinila. Zdaj sem njima prepustila odločitev, kdaj bomo prekinile. Le misel sem podajala naprej. Malo sem se izločila iz te zgodbe.«

Neža: »Na začetku prve zgodbe še nisem bila razpoložena za ustvarjanje. Že ko sem iskala besedo za kraj, se nisem mogla spomniti nič pametnega. Vendar sem potem, ko smo imele naslov in se je zgodba začela, imela občutek, da bomo nekaj spravile skupaj. Ampak zdi se mi, da je zelo hitro, po prvem, drugem krogu stvar postala moreča. Zmeraj manj sem imela prostora, da bi karkoli ustvarjala. Kar nekako se je zapiralo. Prav utesnjeno sem se počutila. Ti trikotniki so zato, ker smo imeli Bermudski trikotnik. Pa tudi, ker se mi je zdelo, da je zgodba ostra, ker ni gladko tekla. Trikotniki so zmeraj manjši in črni. Malo se vlečejo in nikamor več ne gre. Ko je konec papirja, je konec vsega. Nič več ne morem iz zgodbe narediti. Čisto prav je, da smo jo zaprli. Zgodba ni za v javnost. Ni mi bilo fino.«

Tjaša: »Tukaj, na levi strani je prva zgodba. Krogi so zato, ker se je vse danes nekam čudno vrtelo. Zelena danes izraža čudno voljo. Tudi zgodba mi ni všeč. Že Bermudski trikotnik mi ni ustrezal k naslovu zgodbe, zato je že prvi krog zelen. Drugi krog je zelen, ker smo že razpletli zgodbo, se je preveč vrtelo v krogu. Rdeči madeži v njem pomenijo, da sem bila vmes kar malo jezna na tako zanimive podaje zgodbe. Modra je za kakšno dobro podajo. Potem je spet zelena, grda in moreča, ko se je začelo vse zapletati. Zadnji krog je zelen, ko je bilo konec, ko smo zaključili s to zgodbo. Ni mi bila dobra ta zgodba. Vse je bolj moreče. Zgodba je ježno nastrojena.«

Kako ste doživljale možnost, da lahko zgodbo spremenite?

Neža: »Kot odrešitev. Ko smo obstali pri prvi, sem pomislila, da bom sedaj na to še risala. Mi je bilo še petkrat huje kot prej, ko sem tisto zgodbo ustvarjala.«

Špela: »Danes bi bila sposobna tudi tisto zgodbo narisati, povedati in iti domov.«

Tjaša: »Prav fino je bilo.«

Neža: »Prav vesela sem bila, da smo lahko šli še enkrat delati zgodbo. Ker sem si prav želela tega, da se ob tem sprostim, ne pa, da postanem še bolj sitna. Dobro mi je bilo, da smo lahko šli še enkrat in se sedaj bolje počutim.«

Špela: »Druga zgodba je bila boljša. Moja je čisto pisana. Vse barve so notri, kar je možno. Ene so se malo zmešale, ene so bolj svoje. Žive so. Vijoličaste, modre, oranžne, zelene, rumene, rdeče in malo bele. Vse se vrti kot kolo, ker smo si tudi me malo podajale. Ena je hotela končati, ena ni hotela, pa je druga hotela končati, pa ena ni hotela. Potem smo

iskale svetel konec, da nismo bile tako depresivne kot prej. Ta živa centrifuga se lepo vrti pred mano in jo je lepo pogledati. Oči se malo spočijejo. Prva je temna, ta pa je svetla, tudi počutim se bolje.«

Neža: »Pri meni je slika bolj živa. Zelena mi predstavlja otok, ki je zelen, poln življenja. Na začetku je vijugasta črta, ko so se delale vijuge. Ko se je vse povezovalo v celoto, sem si predstavljala Kekčevo pot od doma, kako je potoval po morju, kako so se sprehajali po otoku in kako so se vrnil nazaj domov. Vmes so bili tudi kakšni zapleti. Žive barve, predvsem rdeča in oranžna, so moje počutje. Potem sem se počutila že kar malo nagajivo, ko sem videla, da bi ena na vsak način že rada nehala zgodbo, meni se pa še ni nehala. Še bi lahko nadaljevala, ker se mi je odprlo. Ustrezalo mi je, da sem si izmišljevala neumnosti. Ko sem obujala pravljice, zbirala zamisli iz različnih pravljic, sem se sproščala. Tisto od prej sem počistila iz sebe.«

Tjaša: »Iz prejšnje zelene sem najprej prišla na modro, da smo lahko začele novo zgodbo. Potem sem šla naprej na rumeno, ki je kot svetla točka. Na začetku mi rumena pomeni dogajanje, da se je zgodba res dobro razvijala. Da sta sogovornici sodelovali. Potem se pa to preliva v rdečo, ko ne vem ali mi je bila sredina zgodbe dobra ali mi ni bila. Rdeča pomeni, da ne vem, ali mi je bilo vseč to dogajanje na otoku ali ne. Ker pač ni bilo tako, kot sem si zamislila. Ta rdeča seka ven. Potem gre naprej v oranžno, ko se je začelo nekaj zaključevati, ko je bilo nekaj kolikor toliko dobro. Potem pa zopet pridejo zelene. To je proti koncu, ko je vsaka tiščala v svoj cilj. Jaz sem hotela zaključiti. Zopet je jeza. Na koncu sem to povezala z bolj svetlo zeleno, ker smo prišli do cilja, ampak drugi del zgodbe mi spet ni bil vseč. Zamislila sem si svojo zgodbo in mi je šlo ves čas na živce. Ko sem risala, sem vse spravila iz sebe. Zgodba tu sploh ni bila važna, šele ko sem risala, je šlo ven. Sedaj sem pa prav boljše volje. Sedaj bi lahko povedali še eno zgodbo.«

Sledil je pogovor o doživljanju ob ustvarjanju besedila in o tem, kako je čustveno doživljanje vplivalo na likovno ustvarjanje. Nadaljeval se je z vprašanji o reševanju podobnih situacij v vsakdanjem življenju in o doživljanju možnosti, da situacijo spremenijo in ponovno ustvarijo. Pozornost je namenjena tudi njihovem doživljanju ob možnosti prenosa vseh čustev in občutkov, ki so nastali ob tej situaciji, na papir.

Refleksija:

Udeleženke so bile ob izbranih besedah rahlo razočarane, vendar so kljub temu začele ustvarjati pripoved. Bolj se je pripoved bližala zaključku, bolj so bile udeleženke z njo nezadovoljne. Bile so si enotne, da je zanič. Ponudila sem jim možnost, da ustvarijo preobrat v pripovedi, vendar ga niso želele. Bile so zelo nezadovoljne, zato smo se malo pogovorile o tem. Po pogovoru sem jim ponudila možnost, da začnejo znova. Predlog so sprejele in pripoved znova začele. Vključevale so nove osebe in vztrajale v pripovedovanju. Proti koncu sta dve udeleženki želeli zaključiti pripoved, vendar se tretja s tem ni strinjala in jo je nadaljevala po svoje. Ena udeleženka je takrat odstopila od pripovedovanja, druga pa je vodila tretjo proti zaključku, s katerim se je strinjala. V pogovoru so udeleženke izrazile zadovoljstvo nad možnostjo ponovnega začetka, kar je pozitivno vplivalo na razpoloženje v skupini. Povedale so, da jim veliko pomeni, da gredo domov dobre volje.

Deveta delavnica: IZ SLIKE V BESEDILO

Cilji: spodbujanje medsebojnega sodelovanja, spoznavanje novih možnosti ustvarjanja, spodbujanje razmišljanja o sebi.

Materiali: velik list papirja, risalni listi, voščenke, flomastri, vodene barve, akrilne barve.

Preverjanje trenutnega počutja udeleženk ob začetku delavnice.

N: »Zdaj sem se šele zbudila in moram še priti k sebi.«

A: »Sem že v fazi odpravljanja spat.«

Na: »Sem nekje vmes. Za spat še nisem.«

Za spodbujanje ustvarjanja besedila je izbran drugačen način. Zamisel je izoblikovana ob združevanju elementov treh različnih likovnih tem, ki jih obravnava Marian Liebmann v svoji knjigi *Art Therapy for Groups* (2004). Osebe si izberejo svoj prostor na papirju in nanj narišejo ime ali neki motiv. Premaknejo se na drugi prostor in tam nadaljujejo z risanjem. Tako nekaj časa izmenjujejo prostor ustvarjanja in čim bolj zapolnijo slikovno ploskev. Iz nastalega likovnega izdelka črpajo zamisli pri ustvarjanju pripovedi, ki jo izmenično pripovedujejo.

Ustvarjanje skupinske slike:

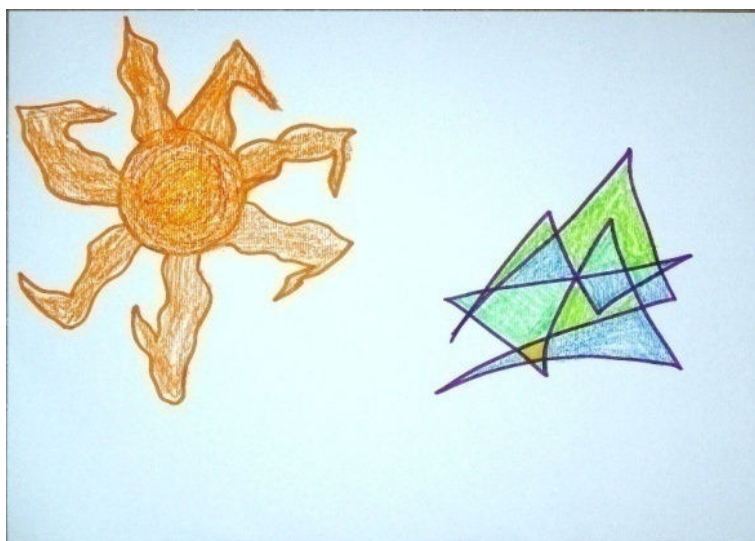

Slika 30: Skupinska slika

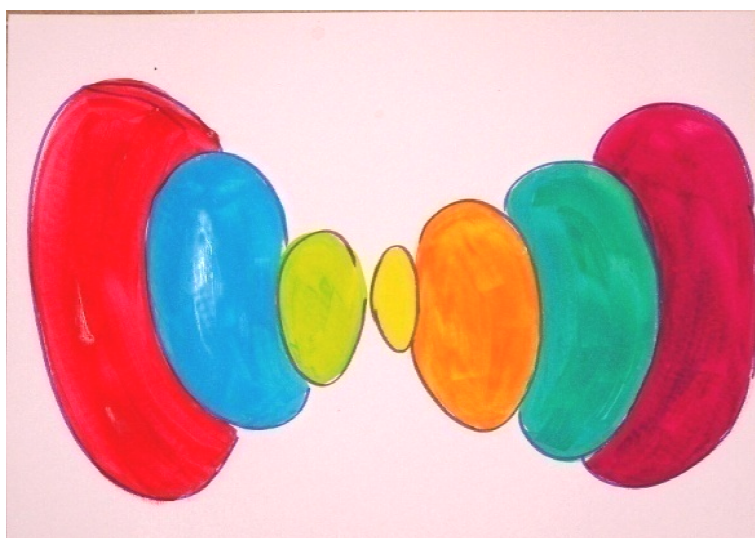
Pripovedovanje:

Špela, Neža in Tjaša: »V današnjem svetu, ki je polno dogodivščin, se zelo radi nasmejemo ob prigodah klovna. Ob zabavanju radi pojemo tudi kakšno češnjo. Ker je bilo na zabavo povabljenih veliko otrok, smo zabavo priredili na travniku. Na majhni cvetici smo zagledali pikapolonico. Velik travnik se je razprostiral poleg velike hiše z lepo rdečo streho. Ob tej hiši je raslo veliko drevo, okoli nje pa je bilo nebo čisto modro. V hišici sta živela mamica in očka, ki sta se nekoč na svoje poročno potovanje odpravila na samotni otok. Nikoli pa ne bosta pozabila prigode, kako sta se prevrnila v vodo, ko sta želela doseči lepo ribico. Ko sta lezla na čoln, jima je, ne vesta od kje, prišel pomagat galeb. A sam ju ni mogel dvigniti na čoln. Poklical je še ostale prijatelje. Tako sta prišla nazaj na čoln. Ko sta prispela na otok, je mladi mož, od navdušenja nad svojo ženo, v pesek napisal Nevenka. Danes se je verjetno ime že izbrisalo, a njuna Nataša in Ana sta razposajeno tekali po travniku za metuljčki. Opazovali sta metulje, ki so bili pisanih barv. Bili so modri, vijolični, rumeni in zeleni. A iskali sta prav posebnega metulja. Le-tega nista našli. Seveda ne. Samo na določen dan se prikaže. Tistim otrokom, ki so pridni in delajo dobra dela. Ugotovili sta, da je do tega dneva še kar dolgo. Zato sta se odpravili po travniku iskat tudi druge živali. Na listu sta našli dve mravljici, ki sta ju poimenovali Picko in Packo. Hoteli sta ju vzeti domov, v sobo, a so skupaj s starši po razgovoru le prišli do tega, da mravlje niso za v hišo. Spustili sta ju pod drevo, blizu njihove hiše. Tako sta mravljici veseli zlezli na drevo. Punčki sta šli nazaj v sobo in pomahali mravljicama skozi okno. Ker se je delal že večer in ker je bil njihov dan pisan kot mavrična roža, sta se deklici utrujeni zleknili v posteljo in zaspali. Njune dogodivščine so se nadaljevale v sanjah.«

Likovni izdelki:

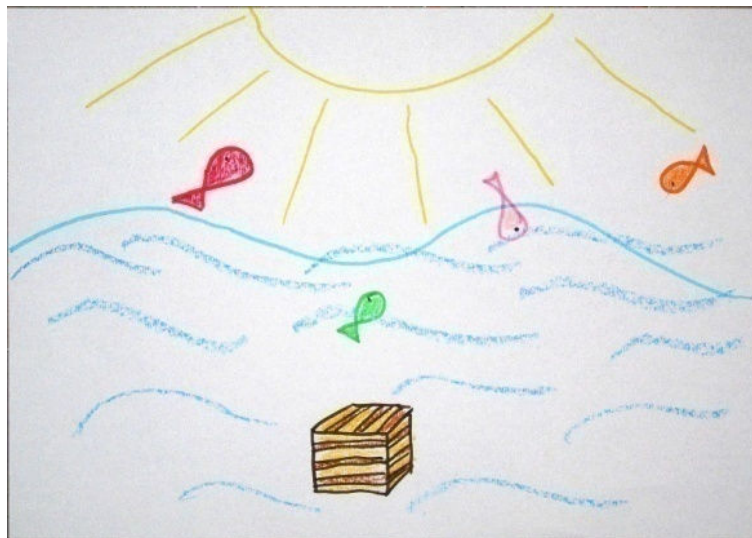

Slika 31: *Iz slike v besedilo* – Nežin izdelek

Slika 32: *Iz slike v besedilo* – Špelin izdelek

Slika 33: *Iz slike v besedilo* – Tjašin izdelek

Pogovor ob izdelkih:

Neža: »Ko smo začeli risati, sem zelo uživala, zato sem narisala srček. Danes sem se že prav veselila tega. Moje sonce ima polomljene žarke, ker so me čisto zmeraj ustavili. Nisem uspela dokončati svojega dela, kar mi je šlo malo na živce. Sem bolj počasna. Drugače mi je bilo pa dobro. Pripovedovati zgodbo mi je bilo pa obupno. Veliko boljše mi je, ko se najprej pove zgodba in potem likovno ustvarjamo. Ali pa sem bila mogoče že malo utrujena. Tudi sama zgodba se mi ni zdela dobra. Zato ostre linije, modra barva, vijolična in zelena. Edino, kar je bilo pozitivnega v tej zgodbi, je to, da se je vse dogajalo v naravi. Vse je bilo sproščujoče. Tudi kaj lepega je bilo, tudi jaz bi šla na kak otok, zato je tu pikica rumene.«

Špela: »Zgodba se ni mogla slabo razviti zato, ker smo morali uporabiti slike. Bile so pisane, žive, tako kot tudi motivi. Pikapolonice imamo vsi radi, klovni so pozitivni, otoki sploh, metulji tudi. Barve, ki so bile nametane, so bile pisane. Preveč živih barv je, da bi nastalo karkoli temačnega. Na moji sliki barve niso take, kot sem pričakovala, da bodo. Nekatere so malo pretemne, morale bi biti svetlejše, druge so presvetle, morale bi biti temnejše. Morale so biti žive. Lahko bi jih narisala še več, če bi imela prostor. Tudi velika slika sama je bila pisana. Na začetku se mi nič ni dalo, potem pa smo začele risati. Svojega imena sploh ne bi nikoli tako okrasila. Ne vem, zakaj sem ga tam tako okrasila. Nič nisem naredila iz njega. Še nikoli nisem česa tako slabo okrasila. Potem ga

je ena rešila. Ko sem se drugam začela presedati, sem začela risati in je bilo v redu. Potem sem lahko risala kjerkoli.«

Tjaša: »Tukaj so valovi, ker me spominja na to, da smo vstajale in sedale. Kot na morju smo malo valovile okoli mize. Ribe ponazarjajo trenutke, ko smo prekinile delo in nadaljevale na drugem delu slike. Kot riba, ki skoči iz morja. Nekaterim je takrat zmanjkalo idej za risanje. Tako kot ribam, ker ne morejo biti toliko časa zunaj. Spodaj je knjiga, ne knjiga, zaklad, skrinja z zakladom. To je, ko že od začetka nisem vedela, kaj bo nastalo iz tega in sem se počasi trudila in risala. Na koncu se je zgodilo tako, kot da bi skrinjo odprli. Sonce je, ker smo risali lepe in žive dogodke, pa morje in pikapolonica, ki prinaša srečo. Hiša predstavlja varen dom.«

Sledil je pogovor o doživljanju skupinskega ustvarjanja likovnega izdelka z medsebojnim dopolnjevanjem, o uporabi različnih likovnih materialov v posameznih motivih skupinske slike in o doživljanju ustvarjanja besedila, kjer je osnova in spodbuda za pripoved posamezni likovni motiv v izdelku skupinskega likovnega ustvarjanja.

Ste zaznale kakšno spremembo počutja?

Špela: »Sedaj sem že boljše, bolj živa.«

Tjaša: »Prej, na sredini, ko smo risale, sem bila bolje, sedaj sem slabše. Sploh ne sodelujem več z vami. Danes se ne počutim dobro in zdaj mi gre v minus. Vmes je bilo pa dobro. Prej je bila koncentracija na sto procentov, sedaj gre pa dol.«

Neža: »Ko smo risale, mi je bilo prav fino. Zgodba mi pa danes ni šla.«

Refleksija:

Likovni uvod v besedilo sem izbrala, da preverim, kako bo udeleženke spodbudilo k besednemu ustvarjanju. Pri sami likovni dejavnosti so bile zelo aktivne, saj so se velikokrat presedle in dopolnjevale sliko. Tudi vzdušje je bilo sproščeno in udeleženke so povedale, da se jim je takrat počutje izboljšalo. Pri ustvarjanju besedila je bilo nekaj premorov, vendar se je ohranjal ritem pripovedovanja. Presenetilo me je, da jim tak način ustvarjanja besedila ni všeč. Samo vzdušje v skupini je zelo nihalo. Na začetku so bile udeleženke utrujene, vendar so se ob ustvarjanju sprostile in pridobile nekaj volje do ustvarjanja. V pogovornem delu pa se je vzdušje zopet spremenilo, predvsem pri dveh osebah.

Deseta delavnica: IZ BESED V BESEDILO

Cilji: spodbujanje ustvarjanja in iskanja novih možnosti, spodbujanje medsebojnega sodelovanja.

Materiali: risalni listi, akrilne barve, vodene barve, voščenske, flomastri.

Počutje udeleženk ob začetku:

Špela: »Boljše.«

Tjaša: »Dobro.«

Neža: »Kar v redu.«

Izhodišče za ustvarjanje besedila je prirejena igra mnogih junakov Jacka Zipesa (2004: 107), le da sedaj vsaka udeleženka namesto literarnih oseb na list papirja napiše tri asociacije, na katere je pomislila. Liste z besedami se razdeli na kose tako, da na vsakem kosu ostane le ena beseda. Razporedi se jih po mizi, da jih vsaka udeleženka dobro vidi. Pripoved se ustvarja tako, da se poljubno izbira med besedami. Sledi še likovno ustvarjanje in pogovor ob izdelkih.

Besede: Indijanec, močerad, marjetica, sonce, ljubezen, rumena, sonce, gora, glasba.

Pripovedovanje:

Špela, Neža in Tjaša: »Indijanci so lovili močerade. Močeradi pa so jim pobegnili visoko v gore. Na tej gori so se močeradi sprehajali po velikem travniku rumenih marjetic. Indijanci pa so se orientirali po soncu, ker so vedeli, da se močeradi tam grejejo. Glavni vodja je zavpil: »Juhuuu!« Da bi mu ostali indijanci lahko dovolj hitro sledili, so tudi oni zaužili opojne substance. Te opojne substance niso bile kar tako. To je bila glasba, ki jo je nosil poglavar v nahrbtniku, radio. Ampak tisti radio ni delal. To je bila glasba iz njihovih grl. Vriskali so, peli in veter je njihovo pesem in veselje ponesel daleč naokrog. In tako so se Indijanci poskakujoč, ob zvokih vriska in petja podali proti gori. Na to goro je Indijance vezala neka ljubezen. Ta ljubezen je sicer bila do marjetic, ampak njih so sedaj zanimali rumeni močeradi. Ker so šele pozno prispeli visoko v gore, so si zakurili ogenj in ob ognju so si pripovedovali zgodbe. To so bile zgodbe o daljnih ljubeznih. Vsi zasanjani so zaspali. Ko so Indijanci zaspali, so imeli rumeni močeradi zabavo. Ampak kakšno zabavo! Stikali so po nahrbtnikih, torbah, pa tudi v

kakšen žep ali kapuco so zlezli. Iskali so čarobni prašek, s katerim bi Indijance lahko začarali v sebi enake rumene močerade. A tega praška niso našli v nobenem žepu in nobeni kapuci. Iskali so še naprej, ampak praška niso našli. Vsako jutro prinese nov dan. Zbudili so se čili in sveži in ugotovili, da je učinek njihovih pip in s tem prikazni odpravil tudi močerade. Ker pa je bil pogled z gore tako čudovit, so si Indijanci z rokami naredili daljnoglede in si ogledovali okolico. Ob daljnem jezeru so zagledali skupino prečudovitih deklic. Zato so se Indijanci odločili, da bodo krenili z gore. A vsak je utrgal še eno rumeno marjetico za te deklice. No, kdo so bile te deklice? Njihova marljiva dekleta, ki so prala perilo in pripravljala opoldansko kosilo. Indijanci so bili za trenutek razočarani, potem pa so zavonjali vonj čudovitega kosila in se vsi srečni podali v objem svojih deklic. Ko so prišli domov, so vsaki izročili eno marjetico. Tudi one so bile vesele nad njimi. Ampak najbolj nestrpno pa so čakali večera. Takrat je sledil ples in zabava ter skrivnostni pogledi ter nepričakovani odhodi. Ob ognju se je slišala pesem, po zraku je plavala ljubezen in dekleta z rumenimi marjeticami v laseh so plesale zapeljive ljubezenske plese. Ko je sonce zašlo za goro, ples je bil v središču dogajanja, so okoli vasi prišli na plano rumeni močeradi. Najmlajši Indijanec je v svojih sanjah zagledal strašnega, krvoločnega volka in ker je mislil, da je v resnici on, je dirjal po taboru in je rjovel kot pravi volk. V sobo je vstopila mama, ga stresla za rokav in Indijanček se je prebudil. Ugotovil je, da je samo on in ne volk. Najlepše se dogaja tistim, ki imajo srečo, da so orli. Pogled imajo na široke doline, planjave, planine in vasi. Počutijo se svobodne in brezmejno brezkončnost se razprostira pred njimi. Ker pa se je noč že prevesila v jutro in je sonce že poslalo svoje prve žarke, so morali Indijanci zaključiti s svojimi sanjami. In začel se je nov delovni dan. In kot vsak delovni dan, so se tudi Indijanci odpravili vsak na svoje delo. Žene so kuhale, otroci so šli v šolo.«

Počutje:

Neža: »V redu se počutim. Sedaj sem se čisto zabavala.«

Tjaša: »Ja, nivo energije se je dvignil.«

Likovni izdelki:

Slika 34: *Orel* – Špelin izdelek

Slika 35: *Indijanci* – Nežin izdelek

Slika 36: *Veselo* – Tjašin izdelek

Pogovor ob izdelkih:

Špela: »Tukaj sem narisala orla. On vse vidi. On vse ve. Tu spodaj so barve pisane. Vsi so veseli, vsi se zabavajo. Niso obremenjeni z materialnimi stvarmi, ampak so bolj poduhovljeni. Medsebojni odnosi so dobri. Pogovarjajo se, ne letajo iz službe v službo, ne sedijo za računalniki, ampak se zvečer zabavajo in pogovarjajo.«

Neža: »Na začetku, ko smo dobili listke, kakšna bo zgodba, mi je bilo malo nenavadno. Močeradi? Indijanci so lovili močerade? Kje je pa začetek zgodbe? Malo je bilo temachno, malo cudno. Potem pa asociacija močeradov z rumenimi pikami. OK, naj bo. Zgodba se je potem kar začela razvijati in Indijanci so plezali na goro z rumenimi marjeticami. Rdeče oblike so Indijanci, ker so rdečkožci. Iz začetka, ki se mi je zdel malo cuden, je nastajala vesela zgodba. Zato so tudi žive barve. Ogenj je tam, kjer so plesali, kjer je bila glasba, ljubezen in deklice. Vijolična pomeni, da mi je bilo smešno, ko so bili Indijanci vsi veseli. Smešno mi je bilo, ko se mi je barva razmazala in sem pomislila, da so oni, ko so se ga zadeli, tudi malo cudni za pogledati. Najprej sem mislila, da bi bile to lahko me, ko smo se smejale zraven, ampak sem potem rekla, naj bodo samo Indijanci. Me ne izgledamo tako. Sonce pomeni, da se mi je zdela zgodba svetla, pa tudi naše razpoloženje je bilo tako. Zdelo se mi je, da mora čez vse to sijati sonce in njegovi žarki.«

Špela: »Ko sem videla listke, se mi je zdelo tako hecno. Sploh nisem pomislila, če besede spadajo skupaj. Mislila sem, da se bomo zapletle, da bomo šle v znanstveno fantastiko.«

Tjaša: »Pri meni so tudi same žive barve in rožice, ki so se vlekly celo zgodbo. Najprej je bila gora. Rožica je zmeraj nekaj veselega, kot je bilo danes vse nasmevano. Barve povejo, da je bilo vse živo. Najprej gredo malo v hrib. Kot je šla tudi zgodba na začetku malo gor, se je malo ustavila, na koncu pa je šla spet gor.«

Sledil je pogovor o doživljanju ob novem načinu ustvarjanja besedila in o osebnih povezavah s posameznimi elementi v likovnem izdelku.

Refleksija:

Udeleženske so prišle dobro razpoložene in izbor besed je bil zanimiv. Med nastajanjem pripovedi se je vzdušje še izboljšalo. Dogajanje je bilo zelo dinamično, vmes se je pojavil tudi smeh. Likovnega ustvarjanja so se lotile zelo sproščeno in se pri tem zabavale. Tudi pri pogovoru o izdelkih je bilo precej živahno in nasmevano.

Enajsta delavnica: NAJDRAŽJI ZAKLAD

Cilji: spodbujanje razmišljanja o sebi, iskanje svojih dobrih lastnosti.

Materiali: risalni listi, vodene barve, akvarelne barve, akrilne barve, voščenke, flomastri.

Počutje oseb:

Špela: »Danes bi šla samo še spat. Slabo, žalostno, tesnoba.«

Neža: »Sem kar v redu. Zaspano.«

Tjaša: »Počutje je kar v redu, samo zaspanost me načenja.«

Udeleženke prisluhnejo pripovedi Najdražji zaklad. Pripoved se zaključi, ko se žena zave svoje izgube. Udeleženke izmenično ustvarjajo zaključek pripovedi.

Lojze Zupanc: Najdražji zaklad⁶

Gorogranci pripovedujejo, da je pod Menino planino podzemski jama, ki se odpre samo enkrat vsakih sto let, in še to le na kresni večer. Odpre pa se samo tistemu, ki se je tudi sam rodil na kresni večer. Vhod v jamo zapira velika skala. Kdor hoče noter, mora z vrbovo vejico udariti po skali.

V jami je skrit zlat in srebrni zaklad. Baje je v njej toliko srebra in zlata, da je svetlo kot ob sončnem dnevu.

Blizu Gornjega Grada je nekoč v revni bajti na samoti živela uboga bajtarica, ki ni imela drugega kakor dete.

In ker se je ta ženska rodila na kresni večer, je nekega kresnega večera vzela v naročje svojega otroka ter odšla iskat srečo. V grmu ob Dreti je odlomila vrbovo vejico in udarila po skali, ki zapira vhod v jamo z zakladom in glej: jama se je odprla, uboga bajtarica pa je ostrmela in skoraj oslepela od bleščave zlata in srebra. Stopila je v jamo, odložila otroka na skalo ter pričela v predpasnik grabiti zlato in srebro, ki ga je bilo tamkaj več kot kamenja na cesti. Ko je imela predpasnik že poln, je zaslišala skrivnostni glas:

»Zdaj pa brz od tod, ker se bo jama zdaj zdaj spet zaprla, zaprla za sto let!«

Srečna žena je pohitela iz jame – in že se je velika skala premaknila ter zaprla vhod v jamo.

---

⁶ Celotno besedilo je v prilogi.

Šele zunaj se je žena spomnila, da je otroka pozabila v jami. Zajokala je in pričela z vrbovo vejico tolči po skali – a vse zaman; skala se ni premaknila. /.../ (Unuk 2002: 85)

Pripovedovanje:

Špela, Neža in Tjaša: »Medtem pa so se v jami iz skrivnih rogov prikazali palčki. Prišli so do otroka in največji palček ga je vzel v naročje. Palčki so skrbeli za dete. Dete je raslo iz leta v leto. Iz deteta je zrasel deček, ki pa še nikoli ni videl dnevne svetlobe. Živel je le ob razsvetljavi lesketajočega se zlata in srebra. Palčki so mu vsako leto obljubljali, da ga bodo na kresno noč spustili ven, da bo videl, kako je zunaj. Bajtarica pa je plačevala za svojo napako. Ker ji je bilo zelo hudo, se je odločila, da bo denar razdelila med reveže in svoje delo posvetila njihovi pomoči. Ko se je bajtarica razdajala za reveže in uboge, je spoznala mlado deklico, ki je bila brez očeta in mame. To deklico je vzela k sebi in za njo skrbela, kot da bi bila njena mama. Ker je bila deklica iskrena, nedolžna, se je nekega dne sprehajala mimo skale. Čisto nehote, ko je pasla ovce, je trikrat udarila po skali. Skala se je odprla in ven je prišel deček. Njegova koža je bila popolnoma bleda in deklica se ga je ustrašila. Ampak izza ovinka je prišla bajtarica. Pogledala je gospodično in za ovinkom videla gospodiča. Razveselila se je, saj to je bil njen sin. Vsi skupaj so šli domov in živeli so srečno do konca svojih dni. K sreči pa je imel deček v svojih žepih tudi polno zlatnikov in srebrnikov, da so bili tudi finančno preskrbljeni. Konec.«

Tjaša: »Konec. Kaj pa še hočeš lepšega? Vse se je lepo rešilo.«

Špela: »Pozabila sem na denar.«

Neža: »Ja, če je pa ona vse dala.«

Kako se sedaj počutite?

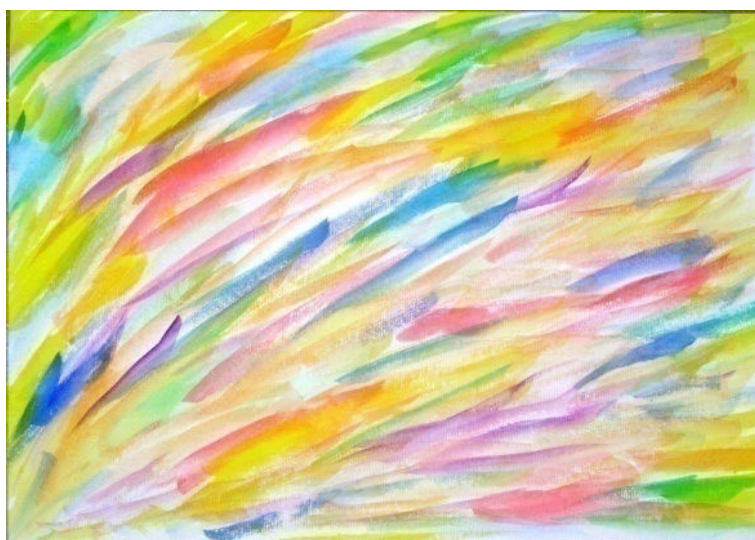
Špela: »Kar v redu.«

Tjaša: »Enemu smo polepšali življenje. Trem, pravzaprav.«

Likovni izdelki:

Slika 37: *Bližina* – Špelin izdelek

Slika 38: *Preblisk* – Nežin izdelek

Slika 39: *Jama* – Tjašin izdelek

Pogovor ob izdelkih:

Špela: »Narisala sem polno krogov. Najprej so bili ločeni, potem so se morali povezati, ker se mi je zdelo, da se je legenda tako lepo začela. Ženski iz zgodbe sta bili revni. Rumena se ves čas pojavlja in tudi ona na koncu sreča svojega sina. Vmes so prepletanja različnih usod, od fantiča do deklice. Nekatere barve so temnejše, druge svetlejše. Verjetno je tudi on hrepenel po bližini sočloveka, ker je bil tam notri s palčki. Deklica je bila vesela, ker je našla nadomestno mater, potem pa še sebi primerne vrstnika. Barve so lepe, svetle, črne nisem uporabila, tudi sive in rjave ne, ker se je stvar na koncu, kljub mamini poti, lepo razpletla. Na začetku je imela srečo, ker je našla bogastvo, potem mogoče pohlep, ko je pozabila na svojega otroka, tragikomičnost, ko je dobila denar, ki ga prej ni imela. Vseeno to ni nobeno opravičilo, da je tam pustila otroka. Potem pa žrtvovanje za sočloveka, da je prišla nazaj, do sreče, ki jo je izgubila in jo mogoče kasneje znala bolj ceniti, ljubezen, sreča, pohlep, žalost, hrepenenje.«

So čustva v zgodbi enaka vašim čustvom?

Špela: »Zdajle ne. Zdaj, ko sem to naredila, so že boljša. Seveda si želim, da bi bilo največ ljubezni oziroma sreče v tem vsakodnevem življenju. Ni vedno možna, saj tudi mene prenaša iz enega konca v drugega, tako kot je njih. Oni so v zgodbi, mi smo pa v resničnem življenju.«

Neža: »Sem bolj na odklop, kot ne. Že pri sami pravljici sem imela težave nadaljevati, ker mi res možgani nič ne delajo. Po eni strani mi je bila zgodba žalostna, po drugi strani pa

smo jo me veselo nadaljevale in zaključile s srečnim razpletom. Vmes so bili dramatični zapleti. Imela sem kar nekaj težav, kako nadaljevati, ker mi danes ne gre. Ko je bilo treba to narisati, je bilo pa še huje. Potem sem dobila preblisk, zakaj pa ne bi enkrat pobarvala cel list, kar tako, ne da bi razmišljala. S čopičem sem barvala tu in tam v barvah, kakor sem se počutila med pravljico. Po eni strani je to srečna pravljica, vesele barve, po drugi strani pa tudi ta modra, vijolična. Vse je po eni strani tragično in meni nekako ni šlo. Morala sem veliko razmišljati o tem, kako bi jo nadaljevala. Kljub temu, da so barve temne, se mi zdi, da vseeno prevladuje živahnost.«

Tjaša: »Malo spominja na jamo, ker smo govorili o jami. Rdeča spominja na zgodbo, prvi del, ker je bila zanimiva, potem pa je vmes modra, ker je bilo konec pravljice in smo morali razmišljati, kako bi nadaljevale. Potem se kar nekaj ustavi, ko razmišljam, kaj se v resnici dogaja v zgodbi, kaj bomo me naredile ali povedale, kako bomo zapletle med sabo, zato je modra. Potem je zelo veliko oranžne in rumene, ki spominjata na zlato, ki je v zgodbi na koncu, ko se je zgodilo nekaj dobrega. Taka, kot je bila celotna zgodba, tako je na koncu narejena pozitivno, zato rumena barva. Z zelenimi pikami sem imela v mislih dinarček, ki je ves iz zlata. Vleklo se je čez celo zgodbo o tem zlatu. Predstavljala sem si ga kot denar. Najprej je ona hotela v jamo po denar, potem je šla ven z denarjem, nato je morala ta denar dati od sebe, zato je zelena kapljala v celi zgodbi.«

Špela: »Ko sem to poslušala, sem s priprtimi očmi gledala naše slike. Vse smo uporabile iste barve. Vijolična in modra, če ju tako gledaš, se ti sploh ne zdita temni barvi. Sta notri, ampak se kar zlijeta s svetlimi barvami. Mislim, da smo vse pokazale, ne glede na to, da smo utrujene, da mogoče nismo najbolj z navdušenjem začenjale, ampak mislim, da smo uspele ujeti neko veselje, optimizem, pozitivno energijo.«

Tjaša: »Se strinjam.«

Neža: »Ja.«

V nadaljevanju pogovora so izpostavljena vprašanja o tem, kaj je njihov zaklad, predvsem, kaj jim trenutno največ pomeni, kako sebe doživljajo kot zaklad in kako bi podobo o sebi spremenile. Udeleženke so se poglobile v razmišljanje o sebi in vrednosti, ki si jo pripisujejo.

Kako se počutite sedaj?

Špela: »Manj veselo.«

Neža: »Res. Prej je bilo boljše. Sedaj me kar nekaj gloda notri.«

Tjaša: »Potem sem dobro naredila, da se nisem obremenjevala in sem na istem, kot sem bila prej.«

Sledil je še sproščen klepet in ko se je razpoloženje izboljšalo, smo srečanje zaključili.

Refleksija:

Udeleženke so ob začetku izrazile slabše počutje. Takrat sem se odločala, ali naj izpeljem delavnico tako, kot sem jo načrtovala, saj so bila vprašanja, ki sem jih pripravila, zelo osebna in globoko usmerjena v pogled vase. Odločila sem se, da nadaljujem ter sproti preverjam vzdušje v skupini. Počutje udeleženk se je med pripovedovanjem razpleta počasi izboljševalo. Ob zaključku pripovedi so bile zadovoljne z nastalim in bolj sproščeno so se lotile slikanja. Že med ustvarjanjem, ko sem opazovala udeleženke, sem videla spremembo v načinu slikanja pri eni od udeleženk. Zelo me je zanimalo, kaj se je spremenilo. V pogovoru ob izdelkih je sama razložila, kaj se je zgodilo. Z vprašanji, ki sem jim jih zastavljala, da so se poglobljale vase, v svoje občutke, sem močno vplivala na njihovo razpoloženje, ki je zanihalo navzdol. Spoznala sem, da ne morem zaključiti delavnice, dokler se vzdušje ne izboljša. Omogočila sem jim, da smo se še nekaj časa pogovarjale o vsakdanjih stvareh, ki so jih zanimale in nato zaključila srečanje. Ob zaključku je ena od udeleženk želela prebrati celotno pripovedko in po tem s ponosom dodala, da je njihov razplet boljši kot v prvotnem besedilu.

**Dvanajsta delavnica: USTVARJANJE BESEDILA PO OSEBNO IZBRANI
METODI**

Cilji: spodbujanje medsebojnega sodelovanja, spodbujanje izražanja notranjega
doživljanja.

Materiali: papir, flomastri, akrilne barve, vodene barve, voščenke.

Vsaka udeleženka na list papirja napiše način ustvarjanja, ki bi ga danes najraje uporabila.

- Iz slike v besedilo (2x).
- Iz besed v besedilo (1x).

Izberejo način iz slike v besedilo. Pripravimo papir in barve za delo. Udeleženke samostojno izvajajo dejavnost – same določajo hitrost menjavanja prostorov, izbirajo mesta na papirju, kjer ustvarjajo in izbirajo materiale.

Slika 40: *Skupinska slika*

Pripovedovanje:

Špela, Neža in Tjaša: »Nekoč so v gozdu živele različne živali in vsaka je morala najti svoj prostor. Najbolj borbeni sta bili oranžno-rumeni mački, ki sta si prisvojili največji del gozda. Rumeno-modra muca je še iskala svoj prostor v gozdu. Sredi gozda je domovala največja smreka. V zimskem času, ko so se barve iskrale in prelivale z barvami snega, neba in smrečevja, se je tej modri muci zazdelo, da bi tam bil lahko njen dom. Ker pa je

bila ta smreka globoko globoko skrita v gozdu, muca pa je bila majhna, si je izbrala balone za lažjo pot do smreke. Ko je iskala pot do smreke, je vprašala želvo za pot in kje stoji ta velika smreka. Želva res ni mogla hiteti, ampak znala je modro govoriti. In tako je modra muca iz obronka gozda, kjer je domovala želva v svoji slamnati hiši, z baloni poletela proti sredini gozda. Ko je letela, je videla veliko smreko, kjer se je na njej prelivalo veliko barv in se ji je zdelo, da je ta. Spustila se je proti tlom. Ampak, glej ga zlomka, pod smreko je bila pisana stvar. Zelene, rumene, oranžne barve, polkrožne oblike, z nekim cofom na koncu, ki je žgečkal. Muca je potrkala po stvari, kajti mislila je, da je to gozdna želva. A nihče ni pokukal iz oklepa. Samo drobne dežne kapljice so se razpršile naokoli. Stopila je okoli in videla majhno luknjo. Verjetno je to stvar že nekajkrat zadela kakšna veja in muca je pokukala noter. Odločila se je, da bo to njen novi dom. O, bilo je izredno prijetno in toplo!

»No, tukaj bo kar v redu. Pa še nihče me ne vidi.« si je mislila muca pri sebi.

Medtem sta rumeno-oranžni mucii pihali od zavisti. Tako močno sta pihali, da so dozorele še češnje na drevju nad njunima glavama. A modra muca se s tem ni obremenjevala. Uživala je v svoji novi hiški, kjer je bilo toplo. Ampak ker je vsaka nova stvar zanimiva, sta rumeno-oranžni mucii premišljevali in premišljevali, kako bi lahko tudi onidve pokukali pod to modro, zeleno, rumeno, oranžno stvar.

In starejša se domisli: »Kaj pa, če ji v zameno ponudiva češnje?«

Mlajša, ki je bila bolj pretkana, pa je rekla: »Kaj pa, če bi s čarobnim napojem premotile modro muco in jo spravile ven iz njene hiške!«

Izza drevesa stopi želva, ki je slišala ta pogovor. »No, mucii, nehajta. Pojdimo skupaj in se povabimo na čaj.«

Muca je dremala pod kapo, ki jo je Tonček pozabil na izletu. Kakor ponavadi, ni nikoli prišel z vsemi stvarmi nazaj. Ko so prišli obiski, jim je muca z veseljem postregla s čajem. Želva je pila zelenega, modra muca je pila modrega, velika oranžno-rumena muca je pila vijoličnega, mala oranžno-rumena muca je pila rdečega in ostal je še čaj oranžne barve, kajti od nekje je prihajal še skriti gost. Kakšen skriti gost? Tudi sonce se je povabilo na čaj. S svojimi žarki. In tako je naša družčina lepo čajčkala in se prijetno grela ob toplih sončnih žarkih. In v gozdu je bilo od tega čaja naprej vzdušje vedno dobro. Konec.«

Tjaša: »Super. Važno, da je sonce prišlo na čaj.«

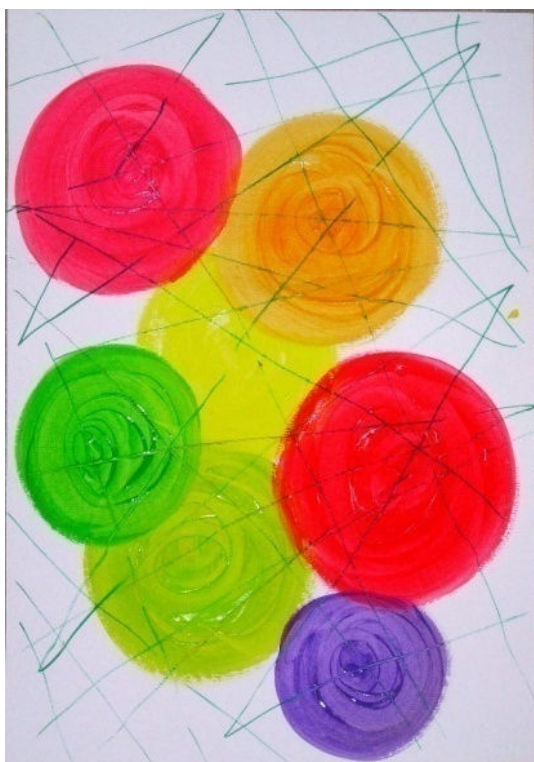
Neža: »Ja, moralo je priti.«

Tjaša: »Lahko bi jih še obsijalo, ampak dobro. Verjetno je bilo žejno.«

Špela: »Konec. Muce so se spoprijateljile in se zabavajo.«

Likovni izdelki:

Slika 41: *Barve* – Špelin izdelek

Slika 42: *Želva* – Nežin izdelek

Slika 43: *Baloni* – Tjašin izdelek

Pogovor ob izdelkih:

Špela: »Naredila sem same žive barve. Tiste, ki niso bile žive, sem jih posvetlila. Nič ni bilo važno, kje je kakšna. Zaradi tega, ker smo tudi zgodbo tako izpeljale, da smo hotele imeti prijateljstvo in sožitje. Zato sem potem naredila zelene črte, ker za te povezave niso pomembne, kam vodijo, ampak to, da obstajajo. Ker so bivale v istem prostoru in je bolje, da so med sabo prijatelji, kot da so skregani.«

Neža: »Ta želvi oklep mi danes ne gre. Ampak na vsak način sem hotela nekje izsiliti eno želvo. Ker sem danes zjutraj mislila, da je moja želva poginila in jo imam cel dan pod kontrolo, imam še vedno v mislih želvo. V bistvu naj bi to predstavljalo tudi mozaik, ker smo risale nekakšen mozaik in smo zgodbo sestavljale skupaj, kot mozaik iz vseh tistih delčkov. Barve so pisane, ker je bilo vse prijetno, nič tako groznega. Zelena okrog tega je pot, ki se mi zdi, da je tudi na listu nekako narisana od oranžne muce pa do zelene. Oranžna pa prevladuje zato, ker so me mačke spomnile na mačke iz otroštva, ki so bile oranžne, pa so mi bile obupno grde. Zato so te mačke oranžne.«

Tjaša: »Narisala sem balone, ker so bili že tam tako drugačni. Še preden smo začele delati, je bilo že spet vse v zraku, tako kot so baloni. Pa še potem, ko rišeš, je še vse v zraku. Pa ko nekaj narišeš, greš potem drugam. Vse tako plava po zraku. Tudi zgodba je bila taka, zanimiva. Še muca je letela. Barve so pa tudi pisane.«

Pogovor se je nadaljeval ob zamislih, kaj bi še lahko naredile in izboljšale na skupinskem likovnem izdelku in o doživljanju skupnega likovnega in besednega ustvarjanja.

Refleksija:

Udeleženkam sem ponudila možnost, da same izberejo način, s katerim bodo ustvarjale pripoved. Izbira me je malo presenetila, prav tako tudi velika aktivnost udeleženke, ki jo skoraj od začetka procesa spremljajo težave z zdravjem. Danes je namreč odločno posegala v likovni prostor in povezovala posamezne elemente v celoto. Samo vzdušje je bilo ves čas dinamično in pozitivno. Tudi pri ustvarjanju besedila so udeleženke dobro sodelovale, z likovnimi izdelki pa so izrazile, kaj jim je bilo najbolj pomembno. Morda je na dobro vzdušje vplivalo tudi to, da so se udeleženke zavedale, da poteka zadnje druženje ob ustvarjanju in so ga želele čim bolj izkoristiti ter povezati v zaključeno celoto.

REZULTATI IN INTERPRETACIJA

Postopek obdelave podatkov

Empirično gradivo je obdelano kvalitativno z deskriptivno metodo raziskovanja. Posamezni odgovori na raziskovalna vprašanja temeljijo na rezultatih analize intervjujev, interpretaciji dogajanja v skupini in analizi likovnih izdelkov.

Analiza intervjujev poteka po predvidenem postopku: 1) urejanje gradiv, 2) določitev enot kodiranja, 3) kodiranje, 4) izbor in definiranje relevantnih pojmov in kategorij, 5) definiranje kategorij in 6) oblikovanje končne teoretične formulacije (Vogrinc 2008).

V raziskavi *Pripovedovanje in ustvarjanje zgodb v likovni terapiji z odraslimi* kvalitativna analiza gradiva temelji na kodiranju in kategoriziranju besedila, preko katerega je oblikovana teoretična razlaga ali pojasnitev proučevanega pojava. Analiza podatkov je zaključena z oblikovanjem utemeljene teorije kot razprave o predmetu raziskave.

Intervjuji

Gradivo je urejeno in obdelano po posameznih fazah, kot je načrtovan postopek pri kvalitativni analizi intervjujev.

Tabela 1: *Uvodni intervju – kodiranje*

Vprašanje		Odgovor	Kode
1.	Ustvarjalne dejavnosti v prostem času	¹ Seveda. Z ² risanjem, ³ slikanjem, kadar imam čas. ⁴ Servetna tehnika, ⁵ akvareli, ⁶ akrili, ⁷ lutke z nečakinjami, ⁸ lepljenke z naravnimi materiali. Če imam čas, najraje ⁹ likovne dejavnosti.	¹ ukvarjanje, ² risanje, ³ slikanje, ⁴ servetna tehnika, ⁵ akvareli, ⁶ akrili, ⁷ lutke, ⁸ lepljenke, ⁹ likovne dejavnosti
		Skoraj ¹ nobenega prostega časa ni, tako da kakšnih kreativnih dejavnosti nimam. Takrat se raje ukvarjam s kakšnim ² športom. Imam pa v ³ službi veliko vpogleda v to, ⁴ z otroki. Čeprav nisem kak kreativen talent.	¹ pomanjkanje časa, ² šport, ³ služba, ⁴ otroci

		¹ Niti <u>ne</u> . Da bi risala ali ustvarjala, ne. Edino, kadar grem ² <u>z vrtcem</u> , ko ima sestra kaj, ali pa mami, ko ³ <u>pri cerkvi</u> z župnikom naredi ⁴ <u>delavnice</u> , pa tam ⁵ <u>pomagam</u> . Tam otroci delajo, jaz <u>pomagam</u> zraven. Edino to, včasih.	¹ neukvarjanje, ² vrtec, ³ verske ustanove, ⁴ delavnice, ⁵ pomoč
2.	Pomen ustvarjalnih dejavnosti	¹ Sprostitev. Veliko. ² Odklop. Takrat ³ <u>pozabiš na vse</u> in v bistvu čas še prehitro gre. Vsaj meni. Takrat, ko začnem risati, v bistvu ⁴ <u>sploh ne razmišljam</u> , kaj si počel prejšnji dan, kaj boš počel naslednji dan, ampak enostavno ⁵ <u>delam in uživam</u> . Kaj me spodbuja? Zakaj to delam? Recimo mogoče zaradi tega, ker ⁶ <u>čutim neko potrebo po tem, da tako stvar delam</u> . Tako kot čutiš to, da si lačen, jaz ⁶ <u>čutim to, da moram sedaj malo risati</u> . In včasih niti ne vem, kaj bom točno narisala, ampak kar nekaj začneš, in potem nekaj nastane. Včasih ⁷ <u>nimam namena</u> , da bom sedaj narisala, ne vem, hišo ali portret, ampak se usedeš in sedaj bi to, ⁸ <u>včasih so pa namenske stvari</u> , recimo rojstni dnevi, ampak ponavadi najraje to delam, kadar imam čas. Ne da se mi mudi, ampak kakšno soboto, nedeljo, ⁹ <u>ko lahko to v miru počasi naredim</u> . Predvsem mi je pa <u>najpomembnejše to, da lahko počasi delam. Da mi ni treba hiteti. Kakšno stvar že lahko hitreje narediš, kakšno pa počasneje</u> . Ampak to, da te nobeden ne priganja. Da lahko v miru razmisliš. Včasih se zgodi, da kaj ne vem, pa lahko tudi pustim, bom pa jutri, zdajle ne morem več. Konec. Ker včasih se kakšna stvar ustavi, imaš sliko, v mislih določene stvari, ampak je ne morem do konca speljati. Jaz imam tudi rada odbojko na mivki, te likovne stvari so veliko lažje zaradi tega, ker si lahko notri. Ponavadi kakšno glasbo ob tem prižgem, ampak ni nujno. Če je, je, jaz nisem odvisna tako od glasbe, kot je današnja mladina. Kakšno glasbo moram imeti zraven, je odvisno od razpoloženja, počutja. Včasih kakšno mirno, včasih klasično, včasih rabim pa veselo, živahno, dalmatinska glasba mi je izredno všeč, odvisno. Lahko je pa tudi vmes, ko delam, začnem z mirno glasbo, ko se mi razpoloženje izboljša, pa imaš potrebo, kot, sedaj je tega dovolj, zdaj bi pa jaz nekaj bolj veselega. Ni pa nujno. Za odbojko pa mora biti lepo vreme, tisto je pa fizična sprostitev. Tukaj gre bolj za psihično, za ² <u>umski odklop</u> , ker si med tednom tempiran, ves čas hitiš in testi pa dijaki in spraševanje, kup enih skrbi, fizična aktivnost pa je v bistvu tudi dobrodošla, ker sediš za računalnikom, ali pa v šoli ponavljaš iste gibe, tako, da če je možnost, tudi odbojka ali tenis. Te dve stvari me najbolj veselita. Ker pač morja nimaš pred hišo, da bi šel vsak dan plavat, če ne, bi to počela. Mi je pa to tudi sprostitev. Zjutraj, ko je gladina ravna, morje, in ko ti zaplavaš noter, imaš občutek, kot da premakneš cel svet. Tako jaz čutim.	¹ sprostitev, ² odmik, ³ preusmerjanje pozornosti, ⁴ odsotnost razmišljanja, ⁵ ustvarjanje in užitek, ⁶ doživljanje potrebe po risanju, ⁷ nenamensko, ⁸ namensko, ⁹ ustvarjanje v lastnem tempu
		Kot ¹ sprostitev. Tudi ² <u>doma</u> , kadar ³ <u>z otroki</u> ⁴ <u>ustvarjamo</u> , tisto ⁵ <u>prijetno druženje</u> , ⁶ <u>prijetno preživljanje prostega časa</u> , tako ⁷ <u>brez prisile</u> , v bistvu res ⁸ <u>sproščanje</u> .	¹ sprostitev, ² doma, ³ ustvarjanje z otroki, ⁴ ustvarjanje, ⁵ druženje, ⁶ prosti čas, ⁷ prostovoljno, ⁸ sprostitev
		Ponavadi se jih udeležim zato, da ¹ <u>pomagam</u> . Ko sem tam, mi je ² <u>dobro</u> . Tudi sama kaj naredim, pa pomagam ostalim. Vsak te nekaj vpraša, pa poveš, pokažeš, kaj pomagaš odstriči.	¹ pomoč drugim, ² dobro počutje
3.	Motivi za udeležbo v	Zakaj? Ker ste povedali, kakšne stvari se bodo dogajale, ker me vedno ¹ <u>take stvari zanimajo</u> . Ker sem tudi pedagog, me tudi s te strani zanima, kako taka delavnica	¹ zanimanje, ² razmišljanje, ³ pozornost,

	raziskavi	<p>poteka. Predvsem pa tudi to, da bi videla, kako jaz v takih situacijah reagiram, ²<u>kaj razmišljam</u>, če te nekdo na določene stvari opozori. Ker marsikdaj sami na kakšno stvar nismo najbolj pozorni. Če te nekdo ³<u>na nekaj opozori</u>, se na tisto stvar bolj ⁴<u>skoncentriraš</u>, pa jo bom lahko kdaj uporabila sama. Ko bom sama in nekoga ne bom imela ob sebi, se bom lahko ⁵<u>na ta način sprostila</u>. Ali pa pomagala komu drugemu.</p> <p>¹<u>Povabilo</u>, malo pa ²<u>firbec</u>.</p> <p>Moja teta. Je ¹<u>predstavila</u>, ²<u>povedala in vprašala</u>, če bi. Rekla sem, da če bo čas, lahko. Pa ²<u>nekaj novega</u> je. Nekaj drugače. Malo ³<u>radovednosti</u>.</p>	<p>⁴koncentracija, ⁵sprostitev</p> <p>¹povabilo, ²radovednost</p> <p>¹povabilo, ²novost, ³radovednost</p>
4.	Pričakovanja	<p>Ja. Kot sem že rekla – svojo ¹<u>sprostitev</u>, pa neke nove ²<u>informacije</u>. Mogoče nek ³<u>nov način, zorni kot, nov pogled</u>. Sicer pa stvar ne poznam in ⁴<u>me zanima</u>, da vidim, kaj to je in kako to poteka.</p> <p>¹<u>Sproščanje</u>, ²<u>prijetno druženje</u>. Drugače se bom pa pustila ³<u>presenetiti</u>. Kam me bo kaj pripeljalo, kar bomo ⁴<u>doživeli</u>.</p> <p>Po pravici povem, da ¹<u>ne vem točno</u>. Malo so mi razložili. Bomo videli. ²<u>Čakam, kaj bo. V pričakovanju</u>.</p>	<p>¹sprostitev, ²informacije, ³nov pogled, ⁴zanimanje</p> <p>¹sproščanje, ²druženje, ³presenečenje, ⁴doživetje</p> <p>¹brez pričakovanj, ²zanimanje</p>
5.	Asociacije ob pripovednih besedilih	<p>Lepo, ¹<u>brez skrbi</u>, ²<u>neobremenjujoče</u>, ³<u>mehko</u>, ⁴<u>nežno</u>, ⁵<u>svetlo</u>, mogoče kakšne ⁶<u>barve</u>, bela, zlata, modra. ⁷<u>Prostranost</u>, razširno, neka ⁸<u>prešernost</u>, neka razsežnost, ⁹<u>brezmejna</u>, čas brez omejitev, ¹⁰<u>brez negativnih koncev</u>, ker se vedno dobro končajo. Mogoče na lažje premagovanje ovir kot v realnem življenju, kjer se moraš sam z njimi srečati. Na drugačen način, ker v pravljici se ponavadi dobro konča. Imamo črno-belo tehniko, dobro na eni strani in zlo na drugi. Ali pa mogoče ¹¹<u>zatekanje</u>, v kakšnih pravljicah lahko neke svoje ¹²<u>neizživete želje</u> najdemo. Pa jih na otroški ravni potem... Včasih si verjetno tudi ¹³<u>nezavedno</u> kar prisvojiš kakšno pravljico, ki ti je všeč, ker mogoče pa bi to v realnem življenju ¹⁴<u>želel sam zase</u>.</p> <p>¹<u>Otroci</u>, nekaj ²<u>lepega</u>, ³<u>pomirjajočega</u>, včasih tudi najprej malo ⁴<u>zastrašujočega</u>, pa potem ⁵<u>pomirjujočega</u>. Odvisno od pravljice. Prva stvar so pa ⁶<u>otroci</u>.</p> <p>Pravljica? To so stvari, ki so mi bile od majhnega zelo ¹<u>zanimive</u>. Imela sem eno ²<u>svojo pravljico</u>, ki sem jo ³<u>od majhnega</u> znala na pamet in še ⁴<u>sedaj</u> jo znam. To so trije prašički. To je zmeraj taka stvar, ki ⁵<u>pomiri</u>. Ponavadi so ⁶<u>srečni konci</u>. ⁷<u>Pomislim tudi na pravljico o Janku in Metki</u>, ki mi pa ni tako.... nisem je še nikoli do konca slišala, od majhnega, ker jo pač ne morem, mi je <u>grozna</u>. Dobila sem en »stop« pred njo, je ne maram. Ampak je pa to nekaj ⁸<u>veselega</u>, ponavadi. Pa tudi, ko so iz pravljic ⁹<u>filmi</u> in ¹⁰<u>risanke</u>, je zanimivo pogledati. Brala sem jih pa veliko. To je lepa stvar, ki mi je ostala iz otroštva. Pravljice.</p>	<p>¹brezskrbnost, ²neobremenjenost, ³mehko, ⁴nežno, ⁵svetlo, ⁶barve, ⁷prostranost, ⁸prešernost, ⁹brezmejnost, ¹⁰pozitivno zaključevanje, ¹¹zatekanje, ¹²neizživete želje, ¹³nezavedno, ¹⁴želja</p> <p>¹otroci, ²ugodje, ³pomirjujoče, ⁴zastrašujoče</p> <p>¹zanimivo, ²najljubša pripoved, ³takrat, ⁴zdaj, ⁵pomirjanje, ⁶pozitivno zaključevanje, ⁷neprijetna pripoved, ⁸veselo, ⁹filmi, ¹⁰risanke</p>
6.	Odnos do pripovednih besedil v otroštvu	<p>¹Včasih si verjel v to, da to res obstaja. Da so to stvari, ki so <u>resnične</u>. Spomnim se, ko sem brala pravljice kot <i>Zlata ptica</i>, <i>Janko in Metka</i>, <i>Rdeča Kapica</i>, <i>Sneguljčica</i> ... Vse te pravljice so imele ... in jaz sem ²<u>intenzivno doživljala</u> pravljice, ko sem jih brala. Če je bilo komu ³<u>hudo</u>, ko je Videk srajčici izgubil, mi je bilo ³<u>hudo</u>, sem ⁴<u>jokala</u> z njim, ali pa najmlajši pri Muci Copatarici, ker njemu ni dala copatkov, se mi je takrat zdela hudobna, dokler nisem do konca prebrala – zakaj pa sedaj najmlajšemu ni dala – no, potem mu je pa vseeno dala. Tako, da mi je bilo ³<u>hudo</u> s tistimi, ki so po ⁵<u>krivici</u></p>	<p>¹resnično, ²intenzivno doživljanje, ³hudo, ⁴jok, ⁵krivica, ⁶čustveno doživljanje, ⁷sreča</p>

		<u>kaznovani</u> . ⁶ <u>Čustveno doživljaš</u> . Ko Sneguljčica na koncu, ko pride princ in se poroči z njo, ja, to ni ⁷ <u>bilo lepšega, in potem sta srečno živela</u> do konca svojih dni.	
		V bistvu nek ¹ <u>preskok iz našega sveta v neko nerealnost</u> . V bistvu ta ² <u>pravljčni svet</u> , sproščanje ³ <u>domišljije</u> . Moja prva knjiga, ki sem jo dobila, so bile Slovenske ljudske pravljice. ⁴ <u>Prijeten spomin</u> na ... Ker mi tudi sama ⁵ <u>knjiga veliko pomeni</u> . Še danes so skrite, zaradi tega, da jih ne bojo otroci strgali. Imajo ⁶ <u>vrednost</u> . Prav tisto, ko ti ostane tudi trenutek, ko so mi jih starši ⁷ <u>izročili</u> , mi je še sedaj pred očmi. In se mi zdi to zelo tako, malo egoistično, ampak, to je pa samo moje. Lahko vam preberem, ampak dam pa ne. Sem kupila raje druge.	¹ sanjarjenje, ² neverjetnost, ³ domišljija, ⁴ spomini, ⁵ pomen knjige, ⁶ vrednost knjige, ⁷ izročitev
		Ja. To je bil tak ¹ <u>čas, ko sem imela nekoga zraven</u> sebe, ena ² <u>pozornost</u> . Sedaj imam nečakinje, tudi z njimi smo jih prebirali.	¹ druženje, ² pozornost
7.	Odnos do pripovednih besedil v odraslosti	Danes pravljice bereš na ¹ <u>drugačen</u> način. ² <u>Danes jih beremo otrokom</u> . ³ <u>sama pa da bi vzela pravljico in bi jo brala sama zase</u> , ker imaš toliko ostalih stvari, se ne <u>zgodi</u> . Mogoče, če bi imela otroke, sedaj, ko jih berem nečakinjam, jih še vedno rada berem, ker pravljice in risanke so bile moje najljubše stvari. Jih pa gledaš, seveda, ¹ <u>drugače</u> . ⁴ <u>Poskusiš se vživeti</u> , če bereš sedaj otrokom, se ⁴ <u>poskusiš vživeti</u> , da tudi oni lahko podoživijo. Ker se mi je zdelo fino, ker sem jih tudi jaz podoživela tako. Čeprav pravijo danes, da je <u>Rdeča Kapica</u> ⁵ <u>nasilna</u> pravljica, nekateri naši pristojni s tega področja, ampak meni se ni nikoli zdela nasilna. Volk je že pojedel, ti hudobni volk, ampak potem je babica prišla ven, Rdeča kapica tudi in se je ⁶ <u>vse srečno končalo</u> . Tista ⁷ <u>tragedija</u> o volku – saj takrat te je že malo ⁸ <u>streslo</u> , potem si pa že poskušaš na takšen način nekemu prebrati pravljico. Seveda sedaj veš, ⁹ <u>da to ni res, da so pravljice pravljice</u> . Še zmeraj pa, če jih preberem, so mi prijetne. Se ¹⁰ <u>počutiš dobro</u> , bereš, pa ⁹ <u>čeprav veš, da to ni res</u> . Pravljica je še zmeraj lepa. ¹¹ <u>Čar</u> . Ker to so bile stvari, ki včasih so bile ¹² <u>nedosegljive</u> , princi, palčki ... To so ¹³ <u>bitja, ki jih mi nimamo v realnem svetu in so nenavadna, nedosegljiva</u> . Če bi primerjala neko znanstveno fantastiko z neko pravljico, tam nimam takih prijetnih občutkov. In me tudi ne potegnejo ti roboti. To se mi pa zdi temno in mračno.	¹ drugače, ² branje drugim, ³ odsotnost branja, ⁴ vživljanje, ⁵ nasilnost, ⁶ pozitivni zaključki, ⁷ tragičnost, ⁸ pretresenost, ⁹ izmišljenost, ¹⁰ dobro počutje, ¹¹ čar, ¹² nedosegljivost, ¹³ nerealna bitja
		V bistvu še vedno ¹ <u>gledam zelo z otroškimi očmi</u> na pravljice. Še zmeraj jih tudi tako ² <u>sprejemam</u> . Na fakulteti so nas pri predavanju na temo pravljice in mladinske literature so nam hoteli ³ <u>razložiti Rdečo Kapico, Pepelko...</u> vse tukaj notri so neki seksualni dejavniki, ampak jaz sem že ne vem kolikokrat prebrala <u>Rdečo Kapico</u> , pa še zmeraj ⁴ <u>ne vidim tistega</u> volka, ki bo nevem kaj hudega naredil Rdeči kapici, čeprav poskušam to razumeti, kot otrok: ja je volk hudoben, ampak ne vidim pa v tem enega seksa. In mi je bilo to ⁵ <u>moteče</u> na fakulteti. Zdelo se mi je, da mi je to malo ⁶ <u>uničilo tisto čarobnost pravljice</u> . Sem bila kar malo ⁷ <u>jezna</u> in sem si mislila, ali moramo res povsod to tlačiti. To je pač moje mišljenje. Verjamem, da so tudi druga mišljenja, mogoče ima tudi kdo drugi prav, ampak meni se je zdelo, da ima pravljica tisto čarobnost v sebi in še sedaj tako gledam.	¹ otroški pogled, ² sprejemanje, ³ razlaga spolnosti, ⁴ drugačno stališče, ⁵ moteče, ⁶ prizemljenost, ⁷ jeza
		Kot odrasla, v družbi se pogovarjamo o pravljičah, se ¹ <u>spomnim</u> , kakšne so bile in da je bilo ² <u>fino</u> . Priznam, da še včasih vzamem kakšno knjigico in preberem. ³ <u>Po mojem sem še vedno taka</u> . Tiste pravljice, ki sem jih kot	¹ spomini, ² dobrodejnost, ³ nepremenjeno doživljanje,

		<u>majhna brala, jih sedaj še zmeraj enako dojemam.</u> V glavi imam, da je bilo fino. Nikoli se še nisem poglobila v to, da bi jih drugače začela dojemati. ³ Jemljem jih tako, kot sem jih takrat. Kot so mi jih kot majhni predstavili. Da bi se postavljala v vlogo teh likov, to ne. ⁴ Liki sami so se mi pa zmeraj zdeli zanimivi, zmeraj tako, če se je ⁵ kaj lepega dogajalo, mi je bilo na koncu zelo dobro.	⁴ zanimivi liki, ⁵ pozitiven zaključek
8.	Ustvarjanje s pripovednimi besedili	¹ Ja, smo. Pripravili smo ² šolsko prireditev, proslavo, z naslovom »V pravljčni deželi« in sem preko tega navezovala vse. V smislu ³ nenavadnosti, ⁴ drugačnosti in stvari, ki si jih ⁵ želimo, ki jih v ⁶ realnem svetu ne srečaš, ne moreš doživeti, ampak so lahko samo v pravljicah. In povezuje z <u>realnostjo</u> . Okrasili smo prostor, z idejami, dali smo mu naslov »Pravljčni svet« in ga je vsak po svoje narisal in si ga predstavljal. Tudi scena, obešali smo trakce in krogce, pajčolane. Nekje je bilo bolj jasno izraženo, drugje zabrisano, tako da so otroci imeli zgodbe iz svojega vsakdanjega življenja, ampak z navezavo in z dekoracijo kot: saj naše življenje je tudi ena sama pravljica. Ja, pa pripovedovanje. To so oni že prej napisali, tukaj pa so predstavili in mi smo to gledali. Predstavo. Imeli smo oblikovanje predstave. Vmes je bila tudi glasba. Sam ples ne. So pa šli na oder, tam je bila zavesa. Tam je bila glasba in potem se je spremenila v »Jamesa Bonda« in potem so za zaveso skakali kot James Bond, mi smo pa samo njihove obris videli. Potem se je pa nazaj spustilo v pravljico, in ta zgodba, ki so jo oni predstavljali... V bistvu je bil neki projekt, kjer je vsak povedal na neko temo o svojem življenju, o tem, kakšno je njegovo življenje kot pravljica. Na koncu je neka deklica zapela eno pesem. Tako, da je bilo posneto, zapeto, govorjeno in likovno.	¹ da, ² šolska prireditev, ³ nenavadnost, ⁴ drugačnost, ⁵ želje, ⁶ realnost
		¹ Ne. Se ne spomnim.	¹ ne
		Po moje, da še ¹ ne. Sama ne. Ne da bi se spomnila. Edino v ² vrtnu. To pa smo. ³ Pa prvi, drugi razredi, ko smo brali ⁴ domače branje ali pri bralni znački. Smo morali knjigico prebrati, potem pa, ⁵ namesto da si kaj napisal obnovo, si narisal eno slikico. In to sem rada počela. Pa nisem prerinovala, da bi dala list gor, ampak sem sama narisala. Gledala v knjigico in risala. To sem pa rada počela.	¹ ne, ² vrtec, ³ šola, ⁴ domače branje, ⁵ slika obnove

Tabela 2: *Drugi intervju – kodiranje*

Vprašanje	Odgovor	Kode
9.	Uresničitev pričakovanj o delavnicah (med procesom)	
	To, da ¹ se dobro počutim, da ² se zabavam, da ³ se lahko sprostim. Da se lahko ⁴ preizkušam v stvareh, ki jih prej mogoče nisem poznala. Ali pa sem jih poznala, pa jih ⁵ sedaj iz drugega zornega kota pogledam. To.	¹ vpliv na počutje, ² zabava, ³ sprostitev, ⁴ preizkušanje novosti, ⁵ drugačen pogled
	¹ Zanimanje, sedaj že malo približno vem, kako stvari potekajo, ² kakšnih pričakovanj pa niti nisem imela. Zanimanje in ³ neke vrste sprostitev.	¹ zanimanje, ² brez pričakovanj, ³ sprostitev
	Sem že pozabila, kaj sem takrat povedala. Saj je kar zanimivo. ¹ Svoje zamisli in domišljijo lahko daš noter v to, kar delamo na delavnicah. Da se lahko poglobiš v en drug svet. Prepustiš drugemu svetu.	¹ sanjarjenje

10.	Doživljanje ustvarjanja pripovednih besedil	<p>Jaz se ¹<u>dobro počutim</u>. Včasih je to razvidno iz preteklih dogodkov, ²<u>razpoloženja</u> niso vedno enaka. Enkrat so <u>taka</u>, drugič drugačna. Enkrat si malo boljše volje, drugič slabše. Ampak mislim, da to ni tako kritično, kakšne volje prideš, ampak mislim, da je bolj pomembno to, da greš ³<u>pomirjen</u> potem domov. Da se ⁴<u>dobro počutiš</u>, da si se ⁵<u>sprostil</u>, da si preko risbe ali pa preko pogovora z vodjo ali s skupino nekako te ⁶<u>težave omilil</u> ali jih ⁷<u>zagledal v drugačni luči</u> in si šel potem lažje domov.</p> <p>V bistvu zmeraj nekako ¹<u>časovno omejena</u>. Ko mi ²<u>že zaključimo</u>, se mi misli še vedno motajo po glavi, <u>pa potem ideja, kako bi lahko kakšno zgodbo razpletala</u>. Se mi zdi, da bi jaz morala to že tri dni prej vedeti, da bi lahko to napisala. Drugače pa mi je ³<u>zabavno</u>. Časovno pa, sem tak tip, da bi rajši stvari vnaprej vedela, pa se potem lahko pripravim na to. Tako pa sem v tistem trenutku potisnjena v nekaj, in moram pač si takrat nekaj izmisliti, neke ideje iz sebe ven potegniti. ⁴<u>Včasih je malo boljše, včasih malo slabše, odvisno tudi od dneva, kako sem razpoložena, kako mi besede tečejo</u>. Drugače ⁵<u>pa v redu</u>. Mi ⁶<u>je fino zgodbe pisati</u>. Likovno mi je <u>pa malo težje</u>. Ker nisem nikoli imela kakšnih likovnih talentov. Sem razmišljala, da vedno ⁷<u>izražam svoja doživljanja le skozi barvo, nič pa skozi like ali oblike</u>. ⁸<u>Barve</u> so mi nekako blizu, ampak ⁹<u>oblike</u> narisat, jih dati na papir, tisto mi pa ni.</p> <p>¹<u>Zanimivo</u>. Najprej ²<u>malo razmišljam, potem pa čisto padem noter v to</u>. Potem pa ³<u>nekaj novega nastane</u>. Kar drugače ne bi, samo tukaj, na delavnicah. Glede na besede, pride ena določena zadeva, pa kar še bi se dalo pisati ponavadi.</p>	<p>¹dobrodejnost, ²nihanje razpoloženja, ³pomirjenost, ⁴vpliv na počutje, ⁵sprostitev, ⁶lajšanje tegob, ⁷drugačen pogled</p> <p>¹časovna omejitev, ²nove zamisli, ³zabavno, ⁴odvisno od razpoloženja, ⁵zadovoljstvo, ⁶likovno težko, ⁷izražanje doživetij skozi barvo, ⁸barve, ⁹oblike</p> <p>¹zanimivost, ²vživetje, ³novost</p>
11.	Doživljanje povezave med literarnim in likovnim ustvarjanjem (med procesom)	<p>Tega <u>ponavadi nisi vajen v šolskem sistemu</u>. Ali ²<u>samo pišeš</u>, ali pa samo rišeš. Da bi delal oboje, da bi pisal in risal, tega nismo navajeni, pa ne vem, zakaj ne. Tak je naš šolski sistem, ukalupljen. Tukaj imaš pa res prosto pot, pišeš, nobenih omejitev, morda samo ³<u>oporne točke</u>, pa še te niso v smislu – sedaj se ⁴<u>moraš pa tega držati, ampak, da jih mimogrede lahko uporabiš</u>. In potem še to narišeš. Tudi če ti ne leži risanje, lahko rišeš ⁵<u>abstraktno</u>. Lahko samo ⁶<u>barve prelivaš</u>, lahko jih packaš, karkoli. Tako, da že ⁷<u>tukaj nisi omejen</u>. Lahko bi, če bi nekdo rekel, da nariši racionalno sliko pravičnice, bi bil lahko za nekoga to hendikep. Tako si pa ⁸<u>izbereš material</u>, izbereš, kar ti paše. Tisti dan, tisti hip, trenutek.</p> <p>¹<u>Skozi barvo</u>, se mi zdi, se da barvno ²<u>razpoloženje</u>, kako mi katera barva paše, to mi je nekako blizu. Malo imam v sebi, da ne znam risati in imam sama s sabo malo ³<u>težav</u> s tem, da ... potem sicer nekaj nastane na koncu, ampak ... pri zgodbi, ⁴<u>ko začnem pisati, imam pač eno sliko v sebi, nekaj takega mora nastati</u>. Pri risbi je pa nimam in potem kar nastane, pač nastane. Mi je pa ⁵<u>zanimivo</u>. Se mi zdi, da slikati na nekaj ven iz tebe ... ja. V bistvu je zame nekaj, kar ⁶<u>nisem nikoli delala</u>. Ponavadi sem še v šoli, ko je bilo nekaj treba narisati, pa smo tisto narisali, zato da smo pač narisali. Kasneje pa, na primer v vrtcu, ko rišemo živali, ni takega izražanja, nekaj po svoje. Je ⁵<u>zanimivo</u> najprej razpletati ⁷<u>svojo zgodbo, ko jo napišeš</u>. Na podlagi te zgodbe se še <u>likovno izraziti</u> ... meni so v tem primeru dominantne barve. Izražanje po barvah. To mi je fino. Ker pa vem, da mora vsa stvar imeti še drugo obliko, ko je treba tiste barve tudi v nekaj dati, ne morem jih kar politi gor, mi je pa že malo težje. Mi da misliti, kako. Ker jaz bi samo kakšne kroge narisala.</p>	<p>¹nevajenost, ²ločenost, ³oporne točke, ⁴možnost izbire, ⁵abstraktno, ⁶prelivanje barv, ⁷neomejenost, ⁸izbira materiala</p> <p>¹barve, ²razpoloženje, ³tegobe, ⁴vizija pripovedi, ⁵zanimivost, ⁶novosti, ⁷zaporedje ustvarjanja,</p>

		To je pa ¹ <u>malo težje</u> . Predvsem to, ko moram svoja ² <u>čustva</u> in ³ <u>mišljenja</u> noter dati. Veliko ⁴ <u>lažje je zgodbico narisati po likih</u> , ali kot strip, kot pa, da moraš dati svoja ⁵ <u>doživljanja</u> noter. Tega ⁶ <u>ne moreš narisati tako</u> . No, <u>jaz ne morem</u> . Ker mi tudi ⁷ <u>vsak dan neka barva nekaj drugega pomeni</u> . Risbica da ⁸ <u>zaključek</u> zgodbi. Pri risanju moram veliko bolj razmišljati, kot pri zgodbici.	¹ težko povezovanje, ² čustva, ³ mišljenja, ⁴ liki, ⁵ doživljanje, ⁶ problemi izražanja, ⁷ spremenjen pomen barve, ⁸ izpolnitev
12.	Uresničitev pričakovanj o delavnicah (med procesom)	Najbolj to, ¹ <u>da nisi omejen</u> . Meni je to najbolj pomembno.	¹ neomejenost
		Predvsem ¹ <u>sproščeno vzdušje</u> , takrat ko to delamo, grejo vse druge stvari stran iz glave. Se mi zdi, da v teh časih, ko imamo vsi polno enih stvari in norenja, ² <u>da se tu umirim</u> . Nič ni tako pomembno, ³ <u>takrat se odklopim</u> in si rečem, da je to čas, namenjen temu. Posoda bo počakala, ⁴ <u>se s tem ne obremenjujem</u> , ali jo bo kdo pospravil ali ne. Pa nič se ne obremenjujem, <u>da moram imeti do takrat vse narejeno</u> . Včasih v službi, ko je do takrat vse treba imeti narejeno. ⁵ <u>Sedaj pa si vzamem čas, pa uživam v tem</u> . Malo pa tudi ⁶ <u>vzpostavljam drugačne situacije, kot v realnem, vsakdanjem življenju</u> . Pa začnem malo o kakšnih stvareh razmišljati, ali pa ⁷ <u>dam domišljiji prosto pot</u> , se na ta način ⁸ <u>malo pozabavam</u> , ker se drugače mogoče ne. V bistvu si ne vzamem časa, ker najdem sto in eno drugo stvar, ki naj bi jo še naredila. To mi je fino, ker je res tako nekaj sproščujočega. Sploh pisanje, tudi likovno, ker ni za oceno, ker lahko uživam ob tem. Ni tako, da bi moralo biti storilnostno naravnano. Nekaj, zato da boš nekaj dobil. Pohvalo ali nagrado ali karkoli. Kar narediš, pač narediš, kar je pač tisti trenutek v tebi, ali pa zmoreš.	¹ sproščeno vzdušje, ² umirjenost, ³ preusmerjanje, ⁴ neobremenjenost, ⁵ užitek, ⁶ sprememba položaja, ⁷ domišljija, ⁸ zabava
		¹ <u>Zanimivo mi je, ker sem jaz bolj živa, vi pa mirni, umirjeni</u> . Že to mi je tako zanimivo ... <u>pomirjeno delujete</u> . Pa da ³ <u>lahko rišem</u> . Da je malo ² <u>drugače</u> , ker drugače jaz ne rišem. Razen, da kracam. Da bi si pa vzela ³ <u>čas za risanje</u> , to pa ne. In je to malo drugače.	¹ vpliv terapevta, ² sprememba, ³ čas za risanje

Tabela 3: *Zaključni intervju – kodiranje*

Vprašanje	Odgovor	Kode
13. Vtisi o delavnicah (ob zaključku)	¹ <u>Dober</u> . Sedaj ne vem, če je pravi izraz dober. ¹ <u>Dober, lep</u> , predvsem pa, recimo, kakor ² <u>je bilo včasih težko iti na delavnico</u> , si se potem toliko bolj ³ <u>sproščenega</u> , ⁴ <u>dobre volje vrnil nazaj domov</u> , ko smo končale. Nikoli se nam ni zgodilo, da bi se razvila v negativno smer. Ne glede na to, ali smo bile vse dobre volje ali pa nismo bile. Včasih je bilo vreme slabo, včasih je bilo lepo, kar se je poznalo na začetku. Ali pa pri zgodbah. Načeloma ⁵ <u>pa zelo pozitiven vtis</u> .	¹ zadovoljstvo, ² odločanje za udeležbo, ³ sproščenost, ⁴ sprememba razpoloženja, ⁵ pozitiven vtis
	Tako, ¹ <u>zanimivo</u> . Glede na to, da ² <u>se česa podobnega še nisem udeleževala</u> , mi je bilo zanimivo. Nekako tako potem ob zaključku je bilo ³ <u>sproščujoče</u> , ⁴ <u>odrešujoče</u> . ⁵ <u>Tudi če je bil slab dan, si se potem pomiril</u> . Nekako <u>pomirjajoče</u> so mi bile. ⁶ <u>Zanimivo doživetje, slikanje</u> . Fino mi je bilo.	¹ zanimivost, ² novost, ³ sprostitev, ⁴ odrešilno, ⁵ pomirjenost, ⁶ slikanje
	¹ <u>Dober</u> . To po mojem ² <u>ne bom nikoli pozabila</u> . Da je bilo čisto ena taka stvar, ki se je po moje v življenju ne bi spomnil, da bi tako delal. Malo ³ <u>padeš na nivo otroka</u> , bolj nazaj, da se malo pravljičice spomniš in rišeš. Ker ponavadi tega potem ne počneš. Dobro. Super.	¹ zadovoljstvo, ² nepozabno, ³ raven otroka

14.	Uvajanje sprememb v vsakdanje življenje	Mene osebno tako, da ¹ sem spet doma začela malo risati. Oziroma potrebo, ko nimaš časa, pa odlagaš, odlagaš. Pa sem potem kakšno malenkost že naredila. Predvsem tako, kakor je takrat ² težko iti in si vzeti čas, ti potem tisti dve uri zelo hitro mineta. Pogrešaš mogoče ³ tisto družjenje. Tam se srečaš z drugimi ljudmi. Na drugačen način se ⁴ družiš, kakor tvoj vsakdanjik. Jaz sem taka oseba, da bi težko bila doma, samo gospodinja, nikamor šla, komunicirala samo z družinskimi člani ali trgovko. Izveš kaj novega, mimogrede tudi kaj drugega, ⁵ se pogovarjaš, prej ali potem. ⁶ Meni se je razpoloženje vedno popravilo.	¹ veselje ob risanju, ² čas za ustvarjanje, ³ družjenje, ⁴ pogovor, ⁵ sprememba razpoloženja
		V bistvu ¹ k umirjanju same sebe. Se mi je zdelo, da smo se tukaj zmeraj umirile. Nekako ² odklopiš vse ostale stvari in ³ se poglubiš samo v to. Nič nas ni preganjalo, razen včasih kak »stop.« Ni tistega tempa, takega, kot je ponavadi v službi. In se mi je zdelo, da sem bila še dva dni pod tem vtisom, bolj umirjena. Potem te pa itak kolesje spet potegne vase. Tudi služba je taka, da ne moreš biti prav zelo tako ... Včasih ja, včasih ne, odvisno od razpoloženja otrok. ⁴ K umiritvi. K temu, da bi sama pri sebi začela delati na tem, da se bolj umirim in včasih malo zadiháš in potem nadaljuješ kakšno stvar. Mogoče bolj na umirjen način.	¹ umirjanje, ² preusmerjanje, ³ poglabljanje, ⁴ načrtno umirjanje
		Kakšne ¹ spremembe nisem uvedla. No, še ne. Da bi kdaj kaj risala. Ali pa zgodbi pripovedovala. Zdaj ² ni bilo nobene potrebe. Trenutno nisem v taki situaciji, da bi to rabila. Imam bolj delo z upokojenci. Tam pa ni tega. Ja, pride pa kdaj prav pri dementnih osebah, tam ponavadi lahko poveš vse. Ali pa so tudi oni že nazaj na nivoju tega. Tam lahko povežeš to, da jih malo zaposliš. Smo jih zaposlili. Edino tam.	¹ brez sprememb, ² nepotrebno
15.	Doživljanje povezave med literarnim in likovnim ustvarjanjem (ob zaključku)	Tega ¹ nismo vajeni. Pač ² zgodbo vežemo na besedo, ³ sliko vežemo na risanje, kakršno koli že je. Imeli smo ⁴ različne materiale, različne načine. Lahko smo ⁵ izbirali. Sedaj povedati zgodbo in potem to narisati, včasih si moral že zgodbo ... no, čeprav pri zgodbi se nekako nismo omejevale, kako bomo potem to narisale. Mogoče je bilo malo drugače pri tej stvari, ko smo že imele naslikano in smo potem delale zgodbo. ⁶ Ta povezava mene ni motila, da bi rekla, da je težko. Jaz osebno sem jo ⁷ doživljala zelo ločeno. Najprej zgodba in sploh ⁸ ne razmišljaš o slikanju. Ko ti rečejo, sedaj pa to zgodbo narisat, no, sedaj je pa treba še razmisliti, kako bomo sedaj to naredili. Tako da takrat ni bilo neke hude povezave, da bi že vnaprej razmišljal, da mora biti zgodba taka, da bom jaz to znal narisati. Ker smo lahko risali abstraktno ali konkretno. V bistvu nisi bil obremenjen. Lahko bi z roko samo napackal ene barve gor. Meni sta bila to ⁹ bolj ločena segmenta. Ki sta se potem povezala, v nadaljevanju.	¹ nevajenost, ² povezovanje besed in besedila, ³ povezovanje risanja s sliko, ⁴ različne metode in materiali, ⁵ možnost izbire, ⁶ povezovanje nemoteče, ⁷ ločenost doživljanja, ⁸ nepovezovanje med razmišljanjem, ⁹ povezovanje v nadaljevanju
		Na začetku ¹ me je bilo groza slikati, ker to mi ravno ni nekaj tako ... Od nekdanj ² imam v glavi, da mi to ne gre najbolj od rok. Mi je bilo pa fino potem tukaj, tako ³ neobremenjeno je bilo. ⁴ Nič tistega, da mora biti sedaj človeška figura podobna človeški figuri, ker nismo risali človeških figur. Razen kadar si sam kaj takega želel. ⁵ Risali smo neka občutja, pa smo ⁶ eksperimentirali z barvami, s črtami. ⁷ Mi je bilo zanimivo to, da nismo risali samih zgodb. Tako kot v vrtcu, ko moramo z otroki po pravlji risati slikico, pa vse junake. ⁸ Ampak nekaj, kar ti doživiš. Moram reči, da imam v vrtcu enega otroka, ki posebej doživlja in on dobesedno nariše tisto doživljanje. Njegove risbe niso nikoli ... človeške figure pa živali, ampak je cel list poln enih čačk in vsega tega. Potem sem	¹ pozitivni/negativni občutki ob slikanju, ² prepričanje, ³ neobremenjenost, ⁴ brez podobnosti, ⁵ izražanje občutkov, ⁶ eksperimentiranje z barvami, črtami, ⁷ upodobitev, ⁸ doživetje, ⁹ razlaga risbe, ¹⁰ drugačno razumevanje,

16.	Spremembe v odnosu do likovnega ustvarjanja	jaz iz tega ven prišla do tega, ⁹ da ga vedno vprašam: »Razloži mi svojo risbo.« in res iz njega kar vre. Tako, da ugotoviš, da njegova risba v bistvu iz cele skupine, čeprav ni tako »pocukrana risbica«, taka, ampak je najboljša, ve največ povedati o celi pravljici. Prav začutiš, kako je on to doživljal, vse zaplete, njegov občutek. In se mi zdi, s tega, ¹⁰ ker smo tudi mi tu svoje občutke risali, da ga sedaj drugače razumem. Da ¹¹ ga bolj razumem, kot prej, ko sem imela bolj usmerjen v tisto »A se ne moreš bolj potruditi in bolj jasno narisati, da bomo še mi ostali imeli kaj od tega?« Pa se mi zdi sedaj, da ga prav z užitkom pohvalim in rečem »To je to.« ¹² Od takrat mi je lažje.	¹¹ poglobljeno razumevanje, ¹² sprememba v doživljanju
		Ja, saj je bilo zanimivo. Samo na začetku je bilo tako <u>smešno</u> , ko nisi vedel, kaj bi narisal ali povedal na tisto ... Potem je pa ena začela in potem je <u>domišljija začela delati</u> in potem je <u>kar bilo uspešno</u> . Zanimivo.	¹ zanimivost, ² začetni izziv, ³ delovanje domišljije, ⁴ uspešnost
		Ja, mogoče v tem kontekstu, ko smo na začetku risale, ko ne veš, kako bodo, ¹ kaj bi sedaj naredil, ² a znam to narisati, kaj bodo drugi delali. Mogoče si potem k sosedu pogledal vmes. Ampak meni je bila že takoj, ko je bilo rečeno, da so lahko stvari ali ne, mi je bilo čisto vseeno. ³ Lahko si se odločil za konkretno ali pa za abstraktno. Ker ⁴ nisi bil omejen in je to dopuščalo ⁵ čisto svobodno izbiro. Jaz tu nisem čutila nobene omejitve. Bolj ⁶ sprostitvev, ker če sem tisti dan čutila, da bom naredila neke živali ali osebe, sem naredila lik. Če pa ne, sem pa vzela ene okrogle oblike, mehke in se ⁷ nisem s tem obremenjevala. Meni je bilo to čisto spontano. Od ⁸ počutja, od ⁹ razpoloženja. Čeprav mi je bila najbolj tista ¹⁰ skupinska všeč, ker smo sedale vsaka za ... da mogoče nisi bil sam ukalupljen, ampak si moral neke drugje <u>nadgrajevati</u> . Kako, si pa sam izbiral. Meni se je zdela tista slika najbolj ¹¹ živa, močna, polna idej, ki smo jih poskušale skupaj povezati. Čeprav niso bile samo tvoje. Saj moramo tudi v življenju ¹² med sabo komunicirati. Pa se ¹³ dogovarjati in ¹⁴ sprejemati kompromise. Tiste pa, ki so bile posamične, si pa delal sam. Težko mi je reči, kaj mi je bilo boljše in kaj mi je bilo slabše. Mislim, da je bilo dobro, da je bilo ¹⁵ tako raznoliko. Ker bi se ¹⁶ naveličali, če bi delali ves čas eno in isto.	¹ spodbuda k razmišljanju, ² samokritičnost, ³ konkretno/abstraktno, ⁴ neomejenost, ⁵ svobodna izbira, ⁶ sprostitvev, ⁷ spontana izbira, ⁸ občutki, ⁹ razpoloženje, ¹⁰ soustvarjanje, ¹¹ povezovanje idej, ¹² medsebojna komunikacija, ¹³ dogovor, ¹⁴ kompromisi, ¹⁵ raznoliko, ¹⁶ naveličanost
		¹ Zmeraj bolj si sproščen, ker ² nisi več tako obremenjen, kako boš narisal. Ali bo lepo, a bo v redu, a bo tako, kot mora biti. Na koncu se sploh nisem več obremenjevala, kako in kaj bom narisala. Pač nekaj, ³ kar mi je tisti moment prišlo, da bi to tako naredila. Da nisem več toliko ... Tudi ⁴ sedaj, ko moram v vrtcu kaj narisati, se ne obremenjujem več, ali bo to tako. Jaz pač vidim tako. Otrokom razložim, da jaz tako vidim. Tudi, če je malo hecno. Včasih imajo take: »Nariši mi to, nariši mi ono.« Pa nikoli nisem marala. Sedaj pa se včasih še zanalašč malo, da jih naučim, da »tako mora biti« ni ... ko štiri deklice ⁶ narišejo enako. Saj je lepo na nek način. Po drugi strani mi je pa sedaj tako prazno. Nič njih ni notri. Samo kopiranje standardnih norm. Se mi zdi, ⁷ da bi jim morali večkrat dati to možnost, da rišejo nekaj ven iz sebe. Takrat se vidi, kako nekateri vse po regelnih delajo, drugi se pa znajo sprostiti. In sebe vidim med onimi, ki morajo vse po kvadratih barvati. Ko gledaš otroka, in vidiš, da ⁸ res uživa, da ⁹ ni obremenjen s tem, kaj bo sedaj nastalo in kako mora pobarvati, s kakšno barvo in ali se bo ta ujemala z drugo. Čisto neobremenjeno. In to ¹⁰ videti, ta užitek otroka. Zmeraj bolj razmišljam v to	¹ sproščenost, ² izrazna neobremenjenost, ³ spontanost, ⁴ lastni pogled, ⁵ praznost, ⁶ kopiranje, ⁷ možnost lastnega izražanja, ⁸ užitek, ⁹ neobremenjenost, ¹⁰ spodbujanje otrok, ¹¹ moteče učenje stereotipov, ¹² izkušnja drugačnih možnosti

		<p>smer. Da se vidi, da otrok uživa v tem, ne pa, da se obremenjuje, kaj bo narisal. ¹¹Zmeraj bolj me moti, da se otroka uči, kako se nekaj nariše. Morda ¹²zato, ker smo tu risali kar nekaj, kombinirali. Ni bilo določeno narisati eno stvar.</p> <p>Ja, ¹ne, da bi se kaj spreminjal ... Kakor je bilo ²glede na temo, kako smo imeli delavnico obrnjeno, pa glede na dan, kakšen je bil, je potem likovno ustvarjanje drugačno. Vsakič drugače. Tudi, če bi vsakič isto zgodbo imeli, bi bilo vsakič ³glede na razpoloženje, na trenutno razmišljanje, bi bilo drugače narisano. ⁴Risala sem zmeraj rada, ⁵čeprav nisem likovno nadarjena. Če je bilo treba, sem zmeraj rada risala.</p>	
17.	Spremembe v odnosu do pripovednih besedil	<p>¹Jaz imam pravljice rada že od vedno. ²Ko sem bila majhna, kasneje, sedaj. Jaz do ³tega nisem imela nikoli negativnega stališča. ⁴Motijo me mogoče risanke. Če primerjam tiste, ki smo jih mi včasih gledali in te sodobne, so mi absolutno odvrtno s temi roboti, nasiljem ... saj je nasilje tudi v <i>Tom&Jerry</i>, ampak se mi zdi, da so bili ⁵včasih ti risani filmi nekako nadgradnja pravljice. Včasih si pravljico bral v knjigi. Ni bilo uprizorjeno. Te danes pa, čeprav ... ⁶Ko gledaš <i>Pepelko</i> v kinu, te impresionirajo slike, lepe obleke. V bistvu ⁷se vživiš in postaviš v ta svet. Samo morajo ti biti všeč. Meni so bile vedno in še danes so mi. Me smo delale ⁸tukaj lastne, mogoče naša domišljija ni ravno taka. Niti nismo imele toliko časa, da bi ne vem kaj razvile. Včasih je tudi kdo nadaljeval drugače, kot si si zamislil. Tudi to, da je nekdo hotel prej končati, pa je nekdo hotel zavleči, pa se je kdo hotel vmes malo pohecati. ⁹Jaz mislim, da tudi včasih pripoveduješ otrokom pravljico, ki si jo sam izmisliš. Ali pa si neke in nimaš knjige, pa rečeš, da se spomniš ene pravljice. Pa bi si jo jaz čisto lahko gladko izmislila. Tako, kot smo tu delale. Sicer nimaš ključnih besed, ampak si vzameš recimo morsko deklico in morske živali, ker si na morju in spleteš pravljico.</p> <p>Pri ¹pravljicah mogoče niti ne toliko. Pravljice so ²mi bile že od nekdaj všeč in ³velikokrat smo se tako šli in tudi svojim ⁴doma, da smo si kar sami izmišljevali kakšno zgodbo. Tudi ta način, da vsak pove kakšen stavek. Eni hočejo sodelovati, eni nočejo. Pa mi je bilo to fino. ⁵V vrtcu smo velikokrat sami sestavljali pravljice. Malo za hec in so nastajale hecne zgodbe.</p> <p>No, pravljice ^{1,2}sem tudi imela zmeraj rada. Potem pa to, ³ko smo se jih same spomnile, lahko uporabiš svojo domišljijo. ⁴Spomnila sem se, katere pravljice sem brala, ko sem bila majhna. Pa ⁵te naslove sem sedaj povezala s tistimi, ki sem jih brala. Kakšno, ki si jo bral včasih, si jo poskušal v teh zgodbicah, ki smo jih imeli, sem jo skušala malo prirediti ali spremeniti. Tako, da sem te ⁶moje najljubše pravljice povezovala s temi, ki smo jih mi imeli. Da je bil kakšen ⁷junak podoben ali dogajanje, čas. To.</p>	<p>¹brez sprememb, ²povezava teme z likovnim ustvarjanjem, ³vpliv razpoloženja in razmišljanja, ⁴veselje ob risanju, ⁵ambivalentnost prepričanj</p> <p>¹pozitiven odnos, ²časovni razpon, ³pozitivno stališče, ⁴zadržanost do sodobnih risank, ⁵risanka kot dopolnitev pripovedi, ⁶impresija, ⁷sanjarjenje, ⁸samokritičnost ⁹ustvarjanje</p> <p>¹brez sprememb, ²pozitiven odnos, ³lastna ustvarjalnost, ⁴doma, ⁵vrtec</p> <p>¹brez sprememb, ²pozitiven odnos, ³lastna ustvarjalnost, ⁴nostalgičnost, ⁵aplikativnost, ⁶povezovanje, ⁷podobnost</p>
18.	Pomen delavnic za osebni razvoj	<p>¹Več ali manj naprej živiš tako, kot živiš. Kakšnih hudih sprememb jaz nisem delala. ²So bile pa tiste spremembe v razpoloženju. Domov ³sem šla boljše volje. Bolj sem bila vedra, bolj vesela. Meni je vse to skupaj predvsem vplivalo na razpoloženje. Zmeraj iz slabšega na boljše. Včasih je bilo to zelo dobro, včasih malo manj, ampak ⁴vedno nekako pozitivno.</p> <p>¹Bolj skušam biti umirjena. Drugače sem tip človeka, ki zelo hitro reagira, bolj glasno, nisem prav tih človek. Je</p>	<p>¹brez sprememb, ²razpoloženje, ³spremembe, ⁴izboljšanje</p> <p>¹umirjenost, ²izražanje</p>

	<p>tudi tako, da, ²ko dam nekaj ven iz sebe, je zame končano. Se ³ne obremenjujem več s tem, kaj je bilo. Pozabim. Če sem povedala, če je on povedal, je zame to ad acta. Ne kuham zamere v sebi. Trudim pa se, da ⁴take stvari ne povem več na hitro, ampak veliko bolj umirjeno naredim. Pa mogoče z nižjim glasom. Da prej ene dvakrat vdihnem in si rečem, da je lahko tudi tako. ⁵Sedaj se tudi na splošno sprašujem marsikaj, in se trudim čim manj komplicirati za stvari, ko se ne splača komplicirati. Ker nimaš nič od tega, če delaš problem iz tega. ⁶Sedaj iščem tiste trenutke, ki so pomembni. Čim manj se obremenjujem s takimi stvarmi, s katerimi se ni treba in raje ⁷izkoristim tisto, kar imam lepega.</p> <p>¹Po moje, da ne. Bi morala premisliti. Ampak, ni tako. Nič. Samo ²kdaž razmišljaš po delavnici ali kdaž pred delavnico, kaj bomo počeli. Edino to. ³Potem pa, ko sem bila na delavnici, samo tisto razmišljaš, kaj, kako, kaj bi še.</p>	<p>občutkov, ³neobremenjenost, ⁴reševanje sporov, ⁵samorefleksija, ⁶hierarhija občutkov, ⁷ne/pomembnost doživetij</p> <p>¹brez sprememb, ²razmišljanje o delavnicah, ³spodbujanje domišljije</p>
--	--	--

Tabela 4: *Oblikovanje kategorij*⁷

1.	Ustvarjalne dejavnosti v prostem času	<ul style="list-style-type: none"> • Likovne dejavnosti. • Brez ustvarjalnih dejavnosti, občasna pomoč pri njihovi izvedbi. • Pomanjkanje prostega časa, občasno šport.
2.	Pomen ustvarjalnih dejavnosti	<ul style="list-style-type: none"> • Dobrodelnost. • Dobro počutje. • Druženje in preživljanje prostega časa. • Lastna ustvarjalnost. • Sprostitev, predvsem psihična.
3.	Motivi za udeležbo v raziskavi	<ul style="list-style-type: none"> • Možnost sprostitve. • Povabilo k sodelovanju. • Spoznavanje sebe in svojih odzivov. • Želja izvesti več o likovni terapiji.
4.	Pričakovanja	<ul style="list-style-type: none"> • Boljše družabno življenje. • Nove informacije. • Presenečenje. • Sprememba počutja, sprostitve.
5.	Asociacije ob pripovednih besedilih	<ul style="list-style-type: none"> • Določena starost poslušalcev. • Doživljanje, občutki. • Premagovanje ovir ob zaključkih pripovedi. • Spomini na določeno pripovedno besedilo. • Vidik nezavednega.
6.	Odnos do pripovednih	<ul style="list-style-type: none"> • Čas pozornosti.

⁷ Vprašanja so razvrščena po vrsti na osnovi zaporedja v intervjujih.

	besedil v otroštvu	<ul style="list-style-type: none"> • Čustveno doživljanje. • Doživljanje pripovedi kot nekaj neresničnega. • Doživljanje pripovedi kot nekaj resničnega. • Poseben čas. • Pripisovanje velikega pomena. • Sproščanje domišljije.
7.	Odnos do pripovednih besedil v odraslosti	<ul style="list-style-type: none"> • Čustveno doživljanje. • Nespremenjen odnos. • Obujanje spominov. • Spremenjen odnos. • Vživljanje v dogajanje. • Zavračanje teoretičnih razlag (pomena) pripovednih besedil.
8.	Ustvarjanje s pripovednimi besedili	<ul style="list-style-type: none"> • Ne. • Organizacija šolske prireditve. • Ustvarjanje v predšolskem in šolskem obdobju.
9.	Uresničitev pričakovanj o delavnicah (med procesom)	<ul style="list-style-type: none"> • Brez pričakovanj. • Možnost drugačnega pogleda. • Možnost prehajanja iz realnega v nerealno (domišljija). • Možnost preizkušanja novega. • Vpliv na počutje. • Zanimivo dogajanje.
10.	Doživljanje ustvarjanja pripovednih besedil	<ul style="list-style-type: none"> • Priložnostno ustvarjanje. • Primerjanje načinov izražanja. • Spodbujanje ustvarjalnosti. • Spreminjanje stališč. • Vpliv na počutje, kot pomirjenost in sprostitvev.
11.	Doživljanje povezave med literarnim in likovnim ustvarjanjem (med procesom)	<ul style="list-style-type: none"> • Doživljanje skozi barvo in razpoloženje. • Izražanje vsebine z barvami. • Likovno ustvarjanje kot dopolnitev besednega ustvarjanja. • Ločeno doživljanje. • Ločeno ustvarjanje. • Možnost izbire. • Povezovanje misli in čustev. • Vizija, miselna upodobitev besedila. • Zanimiva povezava.
12.	Vtisi o delavnicah (med	<ul style="list-style-type: none"> • Čas za ustvarjanje.

	procesom)	<ul style="list-style-type: none"> • Spodbujanje domišljije. • Spremembe doživljanja. • Spremembe v načinu ustvarjanja. • Svoboda izražanja. • Vpliv na počutje. • Vpliv terapevta. • Vživljanje v drugačne okoliščine.
13.	Vtisi o delavnicah (ob zaključku)	<ul style="list-style-type: none"> • Nepozabno. • Podoživljanje otroštva. • Vpliv na izboljšanje počutja. • Zadovoljstvo. • Zanimivost.
14.	Uvajanje sprememb v vsakdanje življenje	<ul style="list-style-type: none"> • Brez vpliva. • Družabno življenje. • Spodbujanje k lastnemu ustvarjanju. • Spodbujanje k umirjanju. • Sprememba razpoloženja.
15.	Doživljanje povezave med literarnim in likovnim ustvarjanjem (ob zaključku)	<ul style="list-style-type: none"> • Ločeno doživljanje. • Nevajenost povezave. • Nov način ustvarjanja. • Možnost izbire v obeh načinih ustvarjanja. • Težave pri ustvarjanju. • Težka povezava. • Vključevanje čustev, doživljanja in razmišljanja. • Zanimiva povezava.
16.	Spremembe v odnosu do likovnega ustvarjanja	<ul style="list-style-type: none"> • Brez sprememb. • Drugačno doživljanje ustvarjanja. • Izkušnja drugačnih možnosti. • Moteč vpliv stereotipov. • Možnost izbire načina izražanja. • Nov pogled na ustvarjanje. • Ohranjanje prejšnjih prepričanj. • Povezovanje z drugimi preko slike. • Refleksija o lastnih sposobnostih, samokritičnost. • Užitek ob ustvarjanju.
17.	Spremembe v odnosu do pripovednih besedil	<ul style="list-style-type: none"> • Brez sprememb. • Kritičnost do sodobnih risank. • Nostalgичnost. • Povezovanje znanih likov v nova besedila. • Samokritičnost.

		<ul style="list-style-type: none"> • Več lastnega ustvarjanja.
18.	Pomen delavnic za osebni razvoj	<ul style="list-style-type: none"> • Brez sprememb. • Notranji dialog, samorefleksija. • Pomembnost doživetij. • Vpliv na razpoloženje.

Definiranje kategorij⁸:

1. Ustvarjalne dejavnosti v prostem času

Udeleženke v raziskavi različno izbirajo dejavnosti v prostem času. Večinoma je izbira pogojena s količino prostega časa in željami udeleženke. Ustvarjalne dejavnosti, predvsem likovno ustvarjanje, izbirajo kot pristočasno dejavnost zase ali kot omogočanje te dejavnosti drugim. Namesto ustvarjalnih dejavnosti izbirajo športne aktivnosti.

2. Pomen ustvarjalnih dejavnosti

Udeleženkam v raziskavi ustvarjalne dejavnosti pomenijo predvsem psihično sprostitev. Spodbujajo jih k lastni ustvarjalnosti: »Čutim neko potrebo po tem, da delam tako stvar,« in jim omogočajo dobro počutje. Nudijo tudi možnost dobrodelnosti ali prostovoljstva.

3. Motivi za udeležbo v raziskavi

Udeleženke se za sodelovanje v raziskavi odločijo predvsem zato, ker želijo spoznati področje delovanja likovne terapije. Prav tako jih zanimajo lastni odzivi in boljše poznavanje sebe. Vse udeleženke so se odzvale povabilu k sodelovanju.

4. Pričakovanja

S sodelovanjem v raziskavi udeleženke pričakujejo nove informacije. Pričakujejo, da se bo njihovo počutje spremenilo in da se bo s sodelovanjem v raziskavi izboljšalo njihovo družabno življenje. Predvsem pa pričakujejo, da jih bo proces likovne terapije presenetil.

⁸ Vprašanja so razvrščena po vrsti na osnovi zaporedja v intervjujih.

5. Asociacije ob pripovednih besedilih

Spomnijo se svojega doživljanja ob pripovednih besedilih: *»Včasih tudi najprej malo zastrašujočega, pa potem pomirjujočega.«* Pomislijo lahko na vidik nezavednega: *»Mogoče zatekanje, v kakšnih pravljičah neke svoje neizživete želje najdemo,«* ter na premagovanje ovir ob zaključkih pripovedi: *»Brez negativnih koncev, ker se vedno dobro končajo.«* Spominjajo se svojih najljubših pripovedi. Pripovedno besedilo povežejo z določeno populacijo poslušalcev, predvsem z otroki in časom, ki jim je bil namenjen.

6. Odnos do pripovednih besedil v otroštvu

Udeleženke v raziskavi so različno doživljale pripovedna besedila v otroštvu, od doživljanja dogajanja v besedilu kot resničnega: *»Včasih si verjel v to, da to res obstaja,«* do doživljanja dogajanja kot neresničnega: *»V bistvu nek preskok iz našega sveta v neko nerealnost.«* Pripisovale so jim velik pomen in jih tudi čustveno doživljale: *»Mi je bilo hudo, sem jokala z njim.«* Branje in poslušanje pripovednih besedil jim pomeni poseben čas in čas, ko jim je nekdo namenil svojo pozornost: *»To je bil tak čas, ko sem imela nekoga zraven sebe.«*

7. Odnos do pripovednih besedil v odraslosti

Udeleženke v raziskavi so svoj odnos do pripovednih besedil spremenile ali pa so ga ohranile enakega: *»Tiste pravljičice, ki sem jih kot majhna brala, jih sedaj še zmeraj isto dojamem.«* Še vedno čustveno doživljajo pripovedna besedila in ob njih obujajo spomine. V dogajanje se vživljajo. Do teoretičnih razlag pripovednih besedil imajo odklonilen odnos: *»Tukaj notri so neki seksualni dejavniki /.../ pa še zmeraj ne vidim tistega volka, ki bo ne vem kaj hudega naredil Rdeči kapici,«* zaradi vnašanja realnosti.

8. Ustvarjanje s pripovednimi besedili

Ob ustvarjanju s pripovednimi besedili imajo udeleženke različne izkušnje in potrebe. Te obsegajo organizacijo šolske prireditve, kjer je pripovedno besedilo glavna tema: *»V smislu nenavadnosti, drugačnosti in stvari, ki si jih želimo,«* ustvarjanje v otroštvu, kot nalogo v vrtcu in šoli ter odsotnost spomina na ustvarjanje s pripovednimi besedili.

9. Uresničitev pričakovanj o delavnicah (med procesom)

Udeleženke med potekom raziskave ugotavljajo, da imajo likovno terapevtske delavnice vpliv na njihovo počutje. S sodelovanjem v teh delavnicah imajo možnost preizkušanja novih tehnik ustvarjanja: *»Da se lahko preizkušam v stvareh, ki jih prej mogoče nisem poznala,«* in možnost drugačnega pogleda. Prav tako se jim zdi pomembno, da imajo možnost prehajanja iz realnega v nerealno, kar vpliva na njihovo domišljijo: *»Svoje zamisli in domišljijo lahko daš noter v to, kar delamo.«* Dogajanje med delavnicami se jim zdi zanimivo. Ena udeleženka pa nima posebnih pričakovanj.

10. Doživljanje ustvarjanja pripovednih besedil

Udeleženke doživljajo ustvarjanje pripovednih besedil kot priložnost za ustvarjanje: *»Kar drugače ne bi, samo tukaj, na delavnicah.«* Doživljajo jih kot spodbudo ustvarjalnosti: *»Najprej malo razmišljam, potem pa čisto padem noter,«* ali: *»Takrat si moram nekaj izmisliti, neke ideje iz sebe ven potegniti.«* Primerjajo ustvarjanje besedil in likovno ustvarjanje: *»Mi je fino zgodbe pisati. Likovno mi je pa malo težje,«* prepoznavajo spreminjanje stališč: *»Si preko risbe ali pogovora /.../ težave omilil ali jih zagledal v drugačni luči,«* in vplivanje na počutje: *»Pomembno je, da greš potem pomirjen domov.«*

11. Doživljanje povezave med literarnim in likovnim ustvarjanjem

Udeleženke ločeno doživljajo literarno in likovno ustvarjanje, prav tako se tudi ustvarjanja lotevajo ločeno. Pri ustvarjanju besedila si v mislih ustvarijo upodobitev besedila: *»Ko začnem pisati, imam pač eno sliko v sebi,«* medtem ko pri likovnem ustvarjanju vsebine lažje upodobijo z barvami: *»Meni so v tem primeru dominantne barve.«* Likovno ustvarjanje doživljajo kot dopolnitev pripovedi, zavedajo se možnosti izbire pri upodabljanju: *»Tukaj imaš res prosto pot.«* Povezava med literarnim in likovnim ustvarjanjem se jim zdi zanimiva.

12. Vtisi o delavnicah (med procesom)

Udeleženke že med procesom izpostavljajo, da si za delavnice vzamejo čas, ki jim pomeni čas za ustvarjanje in spodbujanje domišljije. Sprejemajo možnost uživanja v drugačne okoliščine in s tem možnosti vplivanja na počutje: *»Začnem malo o teh*

stvarah razmišljati /.../ se na ta način malo pozabavam, ker se drugače mogoče ne.« Zaznavajo spremembe v načinu ustvarjanja: *»Ker drugače jaz ne rišem. Razen, da kracam.«* Pomembno jim je, da doživijo svobodo v izražanju: *»Da nisi omejen,«* in: *»Ker ni za oceno, ker lahko uživam ob tem.«* Zaznavajo tudi vpliv terapevta: *»Mi je zanimivo, ker se poskušam tako ... pomirjeno delujete,«* kar jih spodbuja k umirjanju.

13. Vtisi o delavnicah (ob zaključku)

Udeleženke so ob zaključku procesa raziskave izrazile svoje mnenje o delavnicah kot dobre in zanimive ter nekaj, kar jim bo ostalo v spominu kot nepozabno. V času raziskave so obudile spomine na otroštvo in zaznale vpliv likovno terapevtskih delavnic na izboljšanje počutja: *»Ob zaključku je bilo sproščujoče, odrešujoče. Tudi če je bil slab dan, si se potem pomiril.«*

14. Uvajanje sprememb v vsakdanje življenje

Razen ene udeleženke, ki ne zaznava posebnega vpliva delavnic, so mnenja, da so jih delavnice spodbudile k lastnemu ustvarjanju: *»Sem spet doma začela malo risati,«* in k umirjanju: *»Se mi je zdelo, da sem bila še dva dni pod tem vtisom, bolj umirjena. /.../ da bi sama pri sebi začela delati na tem, da se bolj umirim.«* Zaznavajo tudi vpliv na spremembe razpoloženja in boljše družabno življenje: *»Tam se srečaš z drugimi ljudmi. Na drugačen način se družiš.«*

15. Doživljanje povezave med literarnim in likovnim ustvarjanjem (ob zaključku)

Udeleženke so mnenja, da je zanje to nov način ustvarjanja in da je povezava zanimiva. Povezave niso vajene: *»Zgodbo vežemo na besedo, sliko vežemo na risanje,«* ter ločeno doživljajo literarno in likovno ustvarjanje: *»Najprej zgodba in sploh ne razmišljaš o slikanju,«* in: *»Meni sta bila to bolj ločena segmenta, ki sta se potem povezala, v nadaljevanju.«* Zaznavajo tudi nekaj težav pri ustvarjanju: *»Od nekdaj imam v glavi, da mi to ne gre najbolj od rok.«* V ustvarjanje, tako literarno kot tudi likovno, vključujejo svoja čustva, doživljanja in razmišljanja: *»Risali smo neka občutja, pa smo eksperimentirali z barvami, s črtami. Mi je bilo zanimivo to, da nismo risali samih zgodb.«*

16. Spremembe v odnosu do likovnega ustvarjanja

Udeleženke se še vedno sprašujejo o svojih likovnih sposobnostih. Spremembe zaznavajo pri možnostih izbire načina izražanja: *»Nisi več tako obremenjen, kako boš narisal.«* Spoznavaajo, da se lahko povezujejo z drugimi udeleženkami tudi preko slike, kar jim omogoča izkušnjo drugačnih možnosti, nov pogled na ustvarjanje in drugačno doživljanje ustvarjanja. Spoznavaajo, da jim ustvarjanje nudi užitek, zavedajo se stereotipov in doživljajo njihov vpliv kot moteč *»Se mi zdi, da bi jim (otrokom, op.) morali večkrat dati to možnost, da rišejo nekaj ven iz sebe.«* Sprejemajo tudi možnost, da določena prejšnja prepričanja ostajajo in da takrat ne zaznavajo posebnih sprememb: *»Risala sem zmeraj rada, čeprav nisem likovno nadarjena.«*

17. Spremembe v odnosu do pripovednih besedil

Udeleženke ne zaznavajo posebnih sprememb v odnosu: *»Pravljice so mi bile že od nekdaj všeč.«* V procesu raziskave so obujale spomine na pripovedna besedila iz otroštva: *»Spomnila sem se /.../ ko sem bila majhna, katere pravljice sem brala.«* Pri ustvarjanju svojih besedil so povezovale znane like z novimi dogodivščinami: *»Sem te moje najljubše pravljice povezovala s temi,«* zaznavajo več lastnega ustvarjanja in večjo kritičnost do nastalega: *»Mogoče naša domišljija ni ravno taka. Niti nismo imele toliko časa, da bi ne vem kaj razvile,«* ter do sodobnih risank: *»Se mi zdi, da so bili včasih ti risani filmi nekako nadgradnja pravljice.«*

18. Pomen delavnic za osebni razvoj

Razpon sprememb, ki so jih udeleženke zaznale pri sebi, se giblje od ugotovitve, da ni posebnih sprememb: *»Več ali manj naprej živiš tako, kot živiš,«* do zaznavanja vpliva na razpoloženje: *»Domov sem šla boljše volje. Bolj vedra, bolj vesela,«* vzpostavljanju notranjega dialoga s seboj: *»Sedaj se tudi na splošno sprašujem marsikaj,«* ter poudarjanja večje pozornosti pri iskanju lepih in pomembnih stvari in dogodkov v življenju posameznika: *»Raje izkoristim tisto, kar imam lepega.«*

Končna teoretična formulacija:

Udeleženke v raziskavi izpostavljajo, da izbira sodelovanja v dejavnostih likovne terapije vpliva na njihovo počutje. To se ujema s trditvijo Malchiodijeve (1998), ki pravi, da osebe z likovno terapijo dosežejo večji občutek za dobro splošno počutje. Podobno ugotavlja Gorjup (2007), ko pravi, da likovno ustvarjanje osvobaja, pomirja in povečuje zaupanje vase. Tudi Liebmannova (2004) izpostavlja prednost likovne terapije, ki odraslim omogoča, da se v procesu likovne terapije igrajo in sprostijo. Za osebe, udeležene v raziskavi velja, da tudi v primeru, kadar ustvarjalne dejavnosti niso prednostna izbira prostočasnih dejavnosti, ob vključenosti v proces ustvarjanja doživijo izboljšanje počutja. Pričakovanja, s katerimi se udeleženke vključujejo v proces, poleg spoznavanja likovne terapije vključujejo tudi boljše poznavanje sebe in svojih odzivov, kar se navezuje na razmišljanja Malchiodijeve (2003), da je proces likovne terapije zasnovan na nebesedni komunikaciji, ki posamezniku omogoča izražanje čustev, misli in pogledov na svet. Ponuja mu tudi možnost raziskovanja problemov in možnost, da v svoje življenje vnaša spremembe. Pričakovanja udeleženk se navezujejo tudi na vpliv na družabno življenje. Pokazalo se je, da ima proces likovne terapije vpliv na njihovo počutje in domišljijo, ki jim omogoča tudi drugačne poglede na stvari.

Udeleženke v raziskavi imajo prijetne spomine na pripovedna besedila in jih povezujejo z otroštvom. To se navezuje na trditev Goljevščkove (1991), ki pravi, da se odrasli spominjajo poslušanja pripovedi, vendar jih ne berejo več. Udeleženke povezujejo pripovedna besedila z določeno populacijo in jim pripisujejo velik pomen, kar se ujema s prepričanju Bettelheima (2002), da pripovedna besedila prenašajo pomembna sporočila na različne ravni človekove duševnosti, ravno tako na čustveno doživljanje pripovedi, ki po Bettelheimovem mnenju pomagajo otroku razumeti njegova čustva, da se uglesi s svojimi strahovi in stiskami. Udeleženke ob srečanju s pripovednimi besedili v odraslosti ne zaznavajo razlik glede doživljanja, saj želijo ohraniti čustveno doživljanje. Imajo pa drugačen odnos do besedil, saj prevzemajo vlogo posredovalca pripovedi.

O povezavi med literarnim in likovnim ustvarjanjem so udeleženke mnenja, da je povezava zanimiva, vendar za njih povsem nova. Zipes (2004) spodbuja, da se pri pripovedovanju zgodb uporablja vse vrste umetnosti, saj se s tem posamezniku omogoči

prepletanje vseh sposobnosti in talentov. Udeleženke so se posameznega načina ustvarjanja lotevale ločeno, pri čemer so se srečevale s prejšnjimi prepričanji, da jim ustvarjanje ne gre od rok. To se navezuje na spoznanja Malchiodijeve (1998), da odrasli v procesu likovne terapije izpostavljajo boleče spomine nemoči, ko morajo nekaj narisati. Odrasle je strah neuspeha, kar je glavna ovira, da se ne prepuščajo ustvarjanju. Zato je pomembno, da se odraslemu omogoči nov način doživljanja umetnosti, odkrivanje novih možnosti izražanja in odkrivanje smisla igranja ter raziskovanja. Prav to je bilo udeleženkam v raziskavi zanimivo, saj so se prepustile izražanju občutkov in likovnemu raziskovanju.

Čeprav se udeleženke ob zaključku likovnoterapevtskega procesa še sprašujejo o svojih likovnih sposobnostih, zaznavajo spremembe pri izbiri načina izražanja. Doživljajo ga drugače, ugotavljajo, da jim ustvarjanje nudi užitek. Nadeaujeva (1993) izpostavlja, da je uporaba likovnih elementov povod za srečanje s čustvi in za izražanje posameznikove individualnosti. Z izražanjem svojih občutkov dobi posameznik večjo možnost spoznavanja samega sebe in s tem pravice do spoštovanja in samozavesti. Udeleženke spoznavajo, da je možna komunikacija z ostalimi udeleženkami tudi preko slike, kar je ena izmed prednosti likovne terapije, kot jo vidi Liebmannova (2004), saj pravi, da uporaba umetnosti zahteva aktivno udeležbo posameznika, ljudi v skupini pa spodbuja k sodelovanju, saj ustvarjajo hkrati, pri čemer vsak prispeva po svojih trenutnih zmoglostih. Udeleženke tak način ustvarjanja doživljajo kot izkušnjo drugačnih možnosti, odpira se jim nov pogled na ustvarjanje in ga tudi doživljajo drugače. To se navezuje na razmišljanja Malchiodijeve (2003), da je likovna terapija učinkovita pri delu z odraslimi, saj jih spodbuja, da pogledajo na problem drugače in jim poveča ustvarjalnost. To izkušnjo želijo udeleženke prenesti v vsakdanje življenje, kjer opažajo stereotipe in jih doživljajo kot moteče. Želijo jih spremeniti in proces likovne terapije jim je omogočil vpogled v možnosti uvajanja sprememb v svojem življenju. Zavedajo se tudi, da nekatera prejšnja prepričanja ostajajo, ob izkušnji terapevtskega procesa pa imajo možnost, da jih sprejmejo brez vrednotenja. Silverstonova (1997) poudarja, da na klienta usmerjena pomoč upošteva in spoštuje čas, ki ga posameznik potrebuje, da prepozna sporočilo in hkrati dopušča možnost, da ga nikoli ne bo prepoznal.

Udeleženke pri ustvarjanju svojih besedil povezujejo najljubše like v nove okoliščine in odnose in pri tem zaznavajo povečano ustvarjalnost pa tudi večjo kritičnost do lastnih besedil. Zipes (2004) poudarja, da je smisel pripovedovanja v tem, da posameznik pridobi samozavest, da je pomembno, kar želi povedati, saj s tem opredeli svoj pogled, prav tako pa mora pripovedovalec ohraniti skeptičnost in dvom ter se zavedati, da v besedilu, ki ga pripoveduje, morda ni nič modrosti ali morale.

Udeleženke so mnenja, da ima proces likovne terapije vpliv na njihovo ustvarjanje, saj jih spodbuja k prostočasnemu ustvarjanju. Ravno posameznikova ustvarjalna dejavnost po mnenju Brečkove (1998) vnaša in vzdržuje ravnotežje posameznikove predstave o sebi. Liebmannova (2004) je mnenja, da je ustvarjanje navdušujoče, prinaša zadovoljstvo in spodbuja v resnično zanimanje za umetnost tudi, ko posameznik zaključi proces likovne terapije. Prav tako osebe opažajo, da jih proces likovne terapije spodbuja k umirjanju in k iskanju lastnih aktivnosti, ki jim omogočajo umirjanje. Nadeaujeva (1993) pravi, da likovno ustvarjanje posamezniku omogoča iskanje notranjega miru, ki izhaja iz samospoznavanja, prav tako pa lahko posameznik odnese s seboj možnost nadaljnega ustvarjanja. Udeleženke zaznavajo tudi spremembe v razpoloženju in odkrivajo drugačne možnosti družabnega življenja. To se navezuje na razmišljanja Nastran Uletove (2000), da se posameznik pogosto določa, kakšne vrste oseba je, ravno skozi prepoznavanje razpoloženj in čustveno izražanje. Prav čustva močno vplivajo na uresničevanje socialnega življenja ljudi.

Poseben pomen udeleženke pripisujejo vzpostavljanju notranjega dialoga. Pomembno jim je tudi, da posvečajo več pozornosti iskanju lepih in pomembnih stvari in dogodkov v svojem življenju, kar se navezuje na razmišljanja Zipesa (2004), da pripovedovalec s tem, ko v besedilo vnese običajne stvari in jih preoblikuje v nekaj posebnega, prikaže spoštovanje in pozornost do majhnih stvari v življenju posameznika. Takšno preobrazbo si lahko ustvari tudi posameznik sam, sprejme in izpostavi stvari, dogodke in misli, ki ga osrečujejo. Tudi Nastran Uletova (2000) je mnenja, da mora posameznik ugotoviti, kaj počne in zakaj to počne, saj le tako ohranja svojo življenjsko pot in smisel.

Iz opisanega izhaja, da udeleženke, vključene v proces likovne terapije z metodo pripovedovanja in ustvarjanja zgodb, prepoznavajo spremembe na različnih področjih vsakdanjega življenja, predvsem pa izpostavijo sproščenost, umirjanje in pozornost za

lepo v svojem življenju. Te dejavnike prepoznavajo kot pomembne in jih želijo obdržati oziroma ohranjati njihovo učinkovanje. S tem prepoznavajo osnovne pogoje, s katerimi koristi likovne terapije ponovno vnašajo v svoje zasebno življenje. Pripravljene so na vnašanje sprememb v načinu življenja, ko bi jih življenjske razmere izzvale k temu.

Stališče, ki ga zagovarja pričujoča raziskava je, da je likovna terapija z metodo pripovedovanja in ustvarjanja zgodb primerna za delo z odraslimi. Možnosti nadaljnjega raziskovanja in nadgrajevanja metod dela so raznolike. Ponudili bi jo lahko organizacijam, ki se ukvarjajo s pomočjo odraslim osebam. Na področju psihiatrije (Meden Klavora 2008) je likovna terapija že sprejeta, lahko bi jo uvedli tudi v splošne bolnišnice in druge ustanove, kjer skrbijo za okrevanje in ponovno vključevanje odraslih oseb v družbo. V ustanovah, namenjenim starejšim osebam in osebam, ki potrebujejo stalno oskrbo, pa bi z izvajanjem likovne terapije omogočili ohranjanje določene stopnje dostojanstva in ustvarjalnosti tudi ob zaključku življenja.

Interpretacija dela v skupini

Prva delavnica je namenjena medsebojnemu spoznavanju. Udeleženke pri pripovedovanju izpostavijo lastnosti, ki jih zaznavajo kot pomembne. Opisi so kratki, saj se zaupanje šele vzpostavlja. Pri likovnem ustvarjanju je zaznati več sproščenosti, saj se vsaka udeleženka posveti svojemu izdelku. Medsebojno komunicirajo ob podajanju in izmenjavi likovnih materialov in pripomočkov za ustvarjanje. Pri pogovoru o izdelkih udeleženke prisluhnejo druga drugi in ob zaključku dodajo še nekaj misli, ki jih je spodbudilo ustvarjanje.

Na **drugi delavnici** je uporabljena metoda ustvarjanja pripoved v šestih slikah (Lahad 2000) kot pomoč pri osnovi za besedilo, ki je lahko izražena besedno ali slikovno. Udeleženke izberejo slikovno obliko in potek dogajanja ilustrirajo. Ob predstavitvi vsebine izdelkov pozorno prisluhnejo druga drugi. Skozi proces ustvarjanja si uzaveščajajo svoja prepričanja in jih dopolnjujejo z novimi spoznanji o svojih zmožnostih ustvarjanja.

Tretja delavnica je zasnovana kot izziv znanemu in ustaljenemu, kjer udeleženke lahko poiščejo nove možnosti in drugačne rešitve. Udeleženke razplet besedila *O šivilji in škarjicah* Dragotina Ketteja (Unuk 2002) preoblikujejo na svoj način in si zamislijo drugačne rešitve nastale situacije. Do svojih izdelkov so kritične, vendar si priznavajo tudi določeno mero ustvarjalnosti in s tem zadovoljstva ob nastalem besedilu. V likovnih izdelkih najdejo povezave s svojim trenutnim doživljanjem in z željami, kako bi bilo lahko drugače.

Na **četrth delavnici** udeleženke ustvarjajo besedilo z znanimi literarnimi osebami in imajo možnost, da jim spremenijo lastnosti. Vzdušje je že med naštevanjem oseb sproščeno in igrivo. Udeleženke svoje doživljanje upodobijo v likovnem izdelku, ob pogovoru pa predstavijo tudi svoja stališča in prepričanja.

Na **peti delavnici** se že odraža večja sproščenost pri ustvarjanju besedil, saj ta postajajo daljša in vsebujejo več zapletov. Udeleženke pripovedujejo bolj sproščeno, ob pogovoru izpostavijo trenutno doživljanje, težave in želje tega dne. Medsebojno se spodbujajo in iščejo pozitivne točke.

Šesta delavnica je ponovno uvajanje v terapijski proces, ki je bil zaradi dopustov in poletja začasno prekinjen. Pri udeleženkah je zaznati manjšo zadržanost in preverjanje situacije, vendar se brez težav lotijo ustvarjanja besedil. Ta so krajša, v pogovoru pa udeleženke izrazijo nekaj težav pri ustvarjanju, vendar tudi zadovoljstvo, da se proces nadaljuje.

Sedma delavnica ponuja večji izziv medsebojnemu sodelovanju, saj je udeleženkam predstavljen drugačen način ustvarjanja besedila. Skupno ustvarjanje besedila najprej poteka brez zapletov, sčasoma pa se pojavi tekmovalnost, kdo bo bolj otežil nadaljevanje pripovedi. Kljub temu je vzdušje sproščeno, osebe se posameznim domislicam nasmeji in uživajo ob nastajanju pripovedi. V pogovoru izrazijo veselje, pa tudi težave, ki so jih imele, ko se pripoved ni odvijala po njihovih predvidevanjih.

Osma delavnica prinaša enak izziv, ki se spremeni v skupno iskanje rešitev. Izhodišča pripovedovanja so enaka, vendar udeleženke kmalu niso zadovoljne z nastalim. Želijo končati pripoved. Vzdušje je zelo slabo. Ob pogovoru imajo različne možnosti, kako

nadaljevati, vendar jih ne sprejmejo. Šele možnost, da začnejo znova, od začetka, jim je zanimiva in se odločijo zanjo. Takrat napetost v skupini popusti in udeleženke z novimi zamislimi ustvarjajo besedilo. Kljub manjšim zapletom med pripovedovanjem se vzdušje v skupini ohrani. Ob zaključku pripovedovanja udeleženke izrazijo zadovoljstvo o nastalem besedilu. V likovnem delu in pogovoru udeleženke upodobijo svoje doživljanje in nezadovoljstvo ob prvem pripovedovanju in občutek rešitve v nadaljevanju procesa. Možnost spreminjanja nastalega se ponudi tudi med pogovorom, ko se eni udeleženki njen likovni izdelek ne zdi več dober. Pogovor o možnostih spreminjanja vpliva na vzdušje v skupini, saj se udeleženke sprostijo in sprejmejo možnost, da lahko vplivajo na spremembe v vsakdanjem življenju. Pomemben vidik, ki ga udeleženke doživijo, je možnost prenosa negativnih misli in občutkov na papir, kjer ostanejo, same pa doživijo olajšanje. Ob tem doživljajo povrnitev energije in pripravljenost na soočanje z novimi izzivi.

Deveta delavnica prinaša nov izziv medsebojnemu sodelovanju. Osnova za pripovedovanje je skupinska slika. Dinamiko nastajanja slike usmerjajo udeleženke same. Kmalu pobudo prevzame ena udeleženka, ki tempo menjave prostorov vedno bolj pospešuje. Drugi dve udeleženki občasno izrazita nestrinjanje zaradi prehitrega menjavanja, vendar še naprej sodelujeta. Udeleženka, ki je prevzela določanje tempa slikanja, prevzame tudi pobudo pri ustvarjanju zgodbe, drugi dve se ji enakovredno pridružita. Zaznati je usklajenost in igrivost med pripovedovanjem besedila. Tudi v pogovoru udeleženke izražajo zadovoljstvo ob nastalem besedilu, glede ustvarjanja skupinske slike pa imajo nekaj pripomb. Strinjajo se, da so pri dopolnjevanju slikovnega dela pozorne na zasnovo predhodnice, želijo nadgraditi izdelano in pazijo, da s svojim posegom ne bi izdelka pokvarile. V pogovoru to izpostavijo in izrazijo zadovoljstvo, da vse upoštevajo prispevek predhodnice.

Deseta delavnica se prične z dobrim počutjem udeleženk, ki se skozi pripovedovanje in ustvarjanje besedila še izboljšuje. Dinamika pripovedovanja je tekoča in polna duhovitih zamisli, ki se prepletajo skozi celotno pripoved. Zaključevanje pripovedi je soglasno in umirjeno. Udeleženke potrdijo, da se je počutje izboljšalo. V pogovoru izrazijo zadovoljstvo in se sproščeno pogovarjajo o svojem doživljanju. Primerjajo

metodi dela današnje in predhodne delavnice in izpostavijo tisto, kar jim je pri posameznem načinu ustvarjanja najbolj všeč.

Enajsto delavnico spremlja utrujenost, vendar udeleženke izrazijo pripravljenost za sodelovanje. Izhodišče pripovedovanja je začetek pripovedi *Najdražji zaklad* Lojzeta Zupanca (Unuk 2002). Pripovedovanje poteka tekoče in umirjeno, udeleženke ga zaključijo s srečnim koncem. Ob tem ugotovijo, da se jim je počutje izboljšalo. V pogovoru sledijo vprašanjem, ki zahtevajo globok vpogled vase. Vzdušje se spreminja, saj se udeleženke soočajo z lastnim vrednotenjem in spoznanji, kakšno vrednost pripisujejo same sebi. Pred zaključkom je potrebno pogovor usmerjati tako, da se vzdušje ponovno izboljša.

Dvanajsta delavnica je zadnja in morda to vpliva na razpoloženje v skupini. Udeleženke se veselijo ustvarjanja in so pri izdelavi skupinske slike zelo dejavne. Tempo menjavanja prostorov je hiter, ena udeleženka prevzame ustvarjanje risbe in povezovanje elementov, drugi dve dopolnjujeta risbo in vnašata barve. Pripovedovanje besedila poteka tekoče, zaključek je soglasen. V pogovoru udeleženke izpostavijo zadovoljstvo in povezanost, pomembno jim je, da se skupno ustvarjanje lepo zaključi.

Preverjanje sprememb v počutju udeleženk na likovnoterapevtskih delavnicah:

Ob začetku **devete delavnice** dve udeleženki izrazita slabše počutje, tretja pa dobro počutje. Ob zaključku delavnice prva udeleženka izrazi veliko izboljšanje počutja, druga izrazi delno izboljšanje počutja med risanjem, ob zaključku zaznava popuščanje koncentracije in poslabšanje počutja. Tretja izraža dobro počutje.

Ob začetku **desete delavnice** dve udeleženki izrazita srednje dobro počutje, tretja ga opredeli kot dobro. Po prvem delu (ustvarjanje pripovednega besedila) dve udeleženki izrazita izboljšanje počutja, ena udeleženka ni izrazila mnenja.

Ob začetku **enajste delavnice** ena udeleženka izrazi slabo počutje in ga poveže z žalostjo in tesnobo, dve izrazita srednje dobro počutje in dodata zaspanost. Med procesom ustvarjanja pripovednega besedila dve udeleženki izrazita izboljšanje počutja. Ob zaključku ugotavljajo, da poglobljeno razmišljanje o sebi močno vpliva na njihovo

počutje (poslabšanje), čeprav udeleženka, ki ga je v začetku opredelila kot žalostno in tesnobno, sedaj pravi, da je le manj veselo.

Primeri likovnih izdelkov

V procesu likovne terapije je pomembna posameznikova razlaga svojega izdelka.

Na **prvi delavnici** so udeleženke izdelovale mapo za kasnejše likovne izdelke. Za osnovo so uporabile valovito lepenko, nanjo pa izdelale motiv v tehniki kolaža. Barve so prilagajale izbranemu motivu. Izbiro motiva so povezovale s pripovedjo o sebi, predvsem z dejavnostmi v prostem času: »*Lahko sem tam, kjer hočem biti,*« pa tudi s svojim prepričanjem: »*So pridne delavke, kakor moramo mi biti delavni.*« Pri izdelavi motiva so udeleženke uporabile list barvnega papirja kot likovno ploskev ali kar mapo samo. Motiv se pri izdelkih razteza po celotni površini. Na enem izdelku (slika 1) motiv izstopi iz okvirja z enim elementom, pri drugem (slika 2) ima motiv večjo težo na levi strani. Tretji motiv (slika 3) se razteza po celotni površini mape.

Na **drugi delavnici** vsaka udeleženka ustvari dva likovna izdelka. Najprej je ustvarjanje pripovedi v šestih slikah (Lahad 2000: 98). Osebe so uporabile svinčnik in suhe barvice. Motive pripovedi so enakomerno razporejale po posameznih poljih (slika 4, 5, 6). V nadaljevanju so upodobile svoje doživljanje ob ustvarjanju. Izbrale so vodene barve in voščenke. En motiv (slika 7) se razvija iz središča podlage, obdaja ga belina papirja: »*Daje mi občutek svobode, neutesnjenosti in prostosti.*« Barve se med seboj prelivajo, vendar ostajajo čiste. Pri drugem izdelku (slika 8) so posamezne barve nanizane v diagonali od leve proti desni navzdol. Vsak barvni krog predstavlja določeno razmišljanje ali občutek: »*Zelen krog sem uporabila za začetek, ko sem z zanimanjem pričakovala, kaj bomo danes delali, zanimanje.*« Pri tretjem izdelku (slika 9) se motiv razprostira po celotni površini. Na levi strani se po vsej višini razteza en element in poudari težo leve strani motiva: »*Velika usta pomenijo mojega polžka, kako je vesel, da nese prijateljici darilo.*« Uporabljene so tople barve, le na zunanem robu se pojavlja modra, hladna barva.

Na **tretji delavnici** so udeleženske likovno prikazale svoje doživljanje ob ustvarjanju svojega nadaljevanja znanega slovenskega pripovednega besedila. Izbrale so vodene barve in voščenke. Pri enem izdelku (slika 10) je motiv postavljen na zgornji rob podlage in se razteza od leve proti desni v različnih barvnih ploskvah: *»Vznemirjenje in veselje ob tem, da bomo danes pisali in ne risali. Zato je veliko mojega lista praznega.«* Zaradi postavitve motiva na zgornji rob v nadaljevanju zmanjka prostora za širjenje motiva: *»Zmanjkalo mi je prostora, da bi šlo bolj na veliko.«* Naslednji motiv (slika 11) se razteza po vsej slikovni ploskvi v diagonali, ki se začneja v spodnjem desnem kotu in se širi navzgor, proti levemu kotu. Zaradi izbire voščenk prevladujejo črte kot obrisi ploskev, ki so na nekaterih mestih gosto zapolnjene in se spreminjajo v barvne ploskve: *»Pri meni je najprej moder kvadrat, ki pomeni, da najprej sploh začnem razmišljati, kaj bi začela risati, ker nimam tisti trenutek nobene ideje.«* Pri tretjem izdelku (slika 12) se motiv prelivajoče širi po vsej površini podlage in na nekaterih delih iz barvne ploskve izstopa silhueta predmeta, na primer okno in škarje: *»Rjava se prepleta z modrobelo in sivo s predelom, kamor je priletel ptiček in odletel. Škarjice so v modri, saj je to njeno delovno orodje, ki ga je verjetno rada uporabljala.«*

Četrta delavnica je po izbiri likovnega materiala podobna tretji, saj so udeleženske izbirale vodene barve in voščenke. Vsi trije likovni izdelki se razprostirajo po vsej slikovni ploskvi, vendar ohranjajo belino ob robovih motiva. Dogajanje je postavljeno v sredino slikovne ploskve in se širi navzven, razen pri tretjem izdelku, ki je zaprt z linijo v obliki štirikotnika z zaokroženimi vogali. Pri prvem izdelku (slika 13) so v središče postavljene barvne spirale, ki se medsebojno delno prekrivajo. Dodatno so povezane s prelivajočimi se barvnimi ploskvami, barvno usklajenimi s spiralami: *»Kroge in barve sem prelila, ker sem želela pokazati, da lahko človek in žival živita v sožitju.«* Na levo in desno stran glavnega motiva se pojavijo še po tri manjše spirale: *»To je še odprt prostor. Zunaj si lahko pridobivajo nove prijatelje /.../ če so srečni znotraj, znajo srečo deliti tudi ven.«* Drugi izdelek (slika 14) ima močan poudarek na sredini slikovne ploskve in se preko zelene ploskve in rumenih linij širi proti robovom podlage: *»Listki v vetru, tiste rdeče češnje, tudi sončni žarki, ki se prebijajo skozi.«* Na zgornji polovici slikovne ploskve se na levi in desni strani glavnega motiva pojavljajo elementi v kontrastni barvi: *»Zaradi tega, ker se tudi v našem življenju pojavlja nekaj takega, kar nas vsake toliko časa zagreni, ali pa nas malo stisne pri srcu.«* Tretji motiv (slika 15) je

okvirjen z neprekinjeno črto, ki se v notranjosti zmehta v linijo iz krajših črt. Te obkrožajo motiv, ki se širi iz levega zgornjega kota v desno stran in se zaključi s stilizirano človeško figuro. Večina elementov se nahaja na levi strani slikovne ploskve, gibanje poteka proti desnemu robu motiva. Barve znotraj dvojnega zelenega okvirja so tople: *»Vse je v rumenih, oranžnih barvah, kar predstavlja, da je cela zgodba pozitivna, zabavna, veliko ljudi je bilo med sabo povezanih.«*

Peta delavnica prinaša spremembe pri izbiri likovnih materialov, pojavi se združevanje različnih materialov na slikovni ploskvi. Pri prvem izdelku (slika 16) so za osnovni motiv uporabljene voščenke, ki poudarijo kroženje znotraj posameznega lika. Kot ozadje so uporabljene vodene barve, ki s prelivajočimi se ploskvami povezujejo motiv v celoto: *»Danes se mi je zdelo, da mora biti tudi ozadje polno /.../ tudi barve so žive, zaradi tega, ker sem si predstavljal igralca, kako potuje okrog, igra z dušo, s srcem, z veseljem.«* Dodana sta še dva lika z rumeno akrilno barvo, ki rahlo izstopata iz celote: *»Mogoče pa je vseeno vredno živeti.«* Pri drugem izdelku (slika 17) se elementi razprostirajo po vsej slikovni ploskvi, vendar ozadje ostaja belo. Motiv je na levi strani ostro zamejen z navpično linijo in odraža trenutno doživljanje: *»Sem na levi strani lista. Tam so rjava, modra in zelena barva, ki predstavljajo, kaj bom pisala.«* Na desni strani je zaključek mehkejši, uporabljena je rumena polkrožna oblika, ki ne sega do spodnjega roba slikovne ploskve: *»Čisto desno je veliko sonce, ki predstavlja velikana, ki je naredil dobro delo s čevljem v gozdu.«* Pri tretjem izdelku (slika 18) se motiv razvija iz središča slikovne ploskve v krožni obliki: *»Na sredini imam srček, to je lisica /.../ vendar je zaprta v gozdu /.../ Okrog nje je črna, ki ponazarja osamljenost. Vijolična in modra sta njena žalost.«* Na desni strani slikovne ploskve motiv prikazuje želje in hrepenenje: *»Oranžna črta ponazarja kuhalnico, v kateri vidi lisica možnost odhoda v svet.«* Leva stran predstavlja uresničitev želja, ki je upodobljena v toplih barvah: *»Oranžne spirale ponazarjajo letanje od prijatelja do prijatelja.«*

Na **šesti delavnici** so uporabljene vodene barve in rumena akrilna barva. Motivi se nahajajo v osrednjem delu slikovne ploskve in se širijo proti robovom. Na prvem izdelku (slika 19) prevladujejo tople barve, vendar jih diagonalno prekinjajo ploskve hladnih barv. Izbira barv se nanaša na občutke in razmišljanja: *»Zopet pridem nazaj v sivino, ko je bilo treba predstaviti pravljico /.../ Zelena, zadovoljstvo, po eni strani ima*

tudi to eno vrednost.« Drugi izdelek (slika 20) prikazuje elemente iz besedila, ki se razprostirajo po slikovni ploskvi od leve proti desni. Uporaba barv se navezuje na lastnosti posameznih elementov: *»Modro sem izbrala, čeprav je bolj temna, zato ker je bila tudi gospa modra.*« Pri tretjem izdelku (slika 21) prevladuje velika rumena ploskev v središču slikovne ploskve, za katero je uporabljena rumena akrilna barva: *»Narisala sem veliko limono, ker je je bilo za vse dovolj. Še zame mogoče malo.*« Obkroža jo pas prelivajočih se pretežno hladnih barv in tvori nekakšen okvir: *»Potem sem jo lepo zavila v nebo. Ker je tako rumena in živa, da ne bo ušla ven.*«

Na **sedmi delavnici** so udeleženke prvič besedilo ustvarjale skupaj. Pri prvem izdelku (slika 22) motiv prikazuje osebe iz besedila kot silhuete med prelivajočimi se barvnimi ploskvami, ki odražajo njihovo doživljanje: *»Barve so vesele – rumene, oranžne, svetlo modre, zelene, zato ker se imajo vsi lepo in se imajo radi.*« Uporabljene so vodene barve. Pri drugih dveh izdelkih se motiv navezuje na doživljanje ob ustvarjanju besedila in ima krožno obliko. Pri enem likovnem izdelku (slika 23) motiv izhaja iz zgornjega levega kota slikovne ploskve in se spiralno zaključuje v središču formata. Izbrane so vodene barve, rdeča vijuga pa povezuje motiv v celoto: *»Narisala sem rdečo črto /.../ Vijugala je malo sem in malo tja. S temi barvnimi vzorci sem narisala, kako smo, po mojem, kar malo tekmovali, katera bo bolj zapletla, da bo naslednici malo otežila nadaljevanje zgodbe.*« Pri drugem izdelku (slika 24) raste motiv iz sredine slikovne ploskve in se razteza vse do robov, kjer se na zgornjem in spodnjem robu prelije preko meja slikovne ploskve. Uporabljene so voščenke. Izbrane barvne ploskve predstavljajo različne občutke ob ustvarjanju besedila: *»Pri meni je na sredini rjava packa. Ko smo izvedele navodila, mi je bilo grozno /.../ Potem sta svetlo roza in rumena, ki se širita. To pomeni, da sem se vživela v zgodbo, ki smo jo lepo nadaljevali.*«

Na **osmi delavnici** so udeleženke ustvarile dve besedili in tako tudi po dva likovna izdelka. Prvi izdelki se navezujejo na ustvarjanje prvega besedila, s katerim udeleženke niso bile zadovoljne in so svoje doživljanje prenesle tudi na papir. Za ustvarjanje so izbrale vodene in akrilne barve. Pri prvem izdelku (slika 25) sta uporabljeni bela in črna barva, ki se ob nanašanju na slikovno ploskev pomešata in ustvarjata sivine: *»Malo sem se izločila iz te zgodbe.*« Pri drugem izdelku (slika 26) prevladujejo hladne barve v trikotnih ploskvah, ki od zgornjega levega kota postopoma padajo navzdol in ob tem

prehajajo v sivine in se zaključijo v čisto majhnih črnih trikotnikih v desnem spodnjem kotu: *»Zmeraj manj sem imela prostora, da bi karkoli ustvarjala. Kar nekako se je zapiralo. Prav utesnjeno sem se počutila.«* Pri tretjem izdelku (slika 27) je upodobitev doživljanja prvega besedila postavljeno ob levi rob slikovne ploskve in se širi v krivulji od zgoraj navzdol. Uporabljene so hladne barve, prevladuje zelena: *»Potem je spet zelena, grda in moreča, ko se je začelo vse zapletati.«* Upodobitev doživljanja drugega besedila se diagonalno razteza po desni polovici slikovne ploskve in vsebuje veliko toplih barv, ob začetku in zaključku tudi hladne barve. Motiv se širi od spodaj navzgor, začne se v svetlomodrem štirikotniku in se zaključi z zelenimi linijami. Barve odražajo doživljanje ob nastajanju drugega besedila: *»Na začetku mi rumena pomeni dogajanje, da se je zgodba res dobro razvijala. Da sta sogovornici sodelovali. /.../ Potem pa zopet pridejo zelene. To je proti koncu, ko je vsaka tiščala v svoj cilj. Jaz sem hotela zaključiti.«* Naslednji izdelek (slika 28) je tako kot prvi krožne oblike, le da se v njem prepletajo tople in hladne barve. V središču motiva je ploskev rumene barve, ki se pojavlja kot povezovalni člen skozi celoten motiv, kjer se izmenično pojavljajo topli in hladni pasovi posameznih barv. Motiv se zaključi s hladnimi barvami: *»Potem smo iskale svetel konec, da nismo bile tako depresivne kot prej.«* Pri zadnjem izdelku (slika 29) se motiv prepletajoče se širi po vsej slikovni ploskvi, vendar se njenim robovom le približa. Prevladuje rdeča barva, ki kot linija prikazuje gibanje. Dopolnjujejo jo ploskve toplih in hladnih barv: *»Žive barve, predvsem rdeča in oranžna, so moje počutje. Potem sem se počutila že kar malo nagajivo, ko sem videla, da bi ena na vsak način že rada nehala zgodbo, meni se pa še ni nehala. Še bi lahko nadaljevala, ker se mi je odprlo.«*

Deveta delavnica je zasnovana tako, da se začne z izdelovanjem skupinske slike (slika 30). Posamezni motivi so nanizani ob robovih slikovne ploskve in niso povezani med seboj: *»Če bi risale toliko časa, da bi zmanjkalo prostora, bi sliko čisto povezale. Toliko časa bi jo nadgrajevale, da bi iz vsakega motiva segale noter in iskale luknje, kako bi vse povezale.«* Uporabljeni so različni likovni materiali, pri nekaterih motivih je le eden, pri drugih se različni materiali mešajo med seboj. V nadaljevanju so udeleženke ustvarjale vsaka svoj likovni izdelek. Pri prvem izdelku (slika 31) sta na slikovni ploskvi dva elementa, ki se med seboj razlikujeta po obliki in barvi. Na levi strani slikovne ploskve se v zgornji polovici nahaja oblika v toplih tonih, ki predstavlja sonce s polomljenimi žarki: *»Ko smo začeli risati, sem zelo uživala /.../ Ker so me čisto zmeraj*

ustavili. Nisem uspela dokončati svojega dela, kar mi je šlo malo na živce.« Na desni strani slikovne ploskve je lik hladnih barv in ostrih, lomljenih črt in ploskev: »Pripovedovati zgodbo mi je bilo pa obupno.« Pri drugem izdelku (slika 32) je motiv postavljen simetrično, od velikih ploskev na robu slikovne ploskve proti manjšim ploskvam v središču formata. Tudi barve so nanizane od temnejših na robu proti svetlejšim v sredini. Prevladujejo tople barve, med njimi pa se nahajata dve ploskvi v hladnih barvah: »Na moji sliki barve niso take, kot sem pričakovala /.../ Morale so biti žive.« Pri tretjem izdelku (slika 33) se motiv razprostira po vsej slikovni ploskvi. Motiv je upodobljen s črto, le manjši elementi so zapolnjeni v barvne ploskve: »Tukaj so valovi, ker me spominja na to, da smo vstajale in sedale. Kot na morju smo malo valovile okoli mize.« Poudarek v motivu je ploskev rjave barve na sredini spodnje tretjine slikovne ploskve »Spodaj je /.../ skrinja z zakladom. /.../ Na koncu se je zgodilo tako, kot da bi skrinjo odprli.«

Na **deseti delavnici** je prvi izdelek (slika 34) upodobljen ilustrativno. Na spodnji polovici slikovne ploskve je upodobljen del pripovedi, ki je udeleženko najbolj pritegnil: »Vsi so veseli, vsi se zabavajo. Niso obremenjeni z materialnimi stvarmi, ampak so bolj poduhovljeni. Medsebojni odnosi so dobri. Pogovarjajo se /.../« Uporabljene so vodene barve, predvsem tople, ki jih dopolnjujeta še modra in zelena. Večino zgornje polovice slikovne ploskve zavzema podoba ptice, ki odraža željo udeleženke: »Tukaj sem narisala orla. On vse vidi. On vse ve.« Upodobljen je s toplo rjavo barvo v povezavi s hladno modro barvo ozadja. Pri drugem izdelku (slika 35) se motiv razprostira po vsej slikovni ploskvi, ki je razdeljena na več polj z različnimi motivi. Prevladujejo tople barvne ploskve, ki jih v celoto povezujejo rumene linije: »Iz začetka, ki se mi je zdel malo čuden, je nastajala vesela zgodba. /.../ Sonce pomeni, da se mi je zdela zgodba svetla, pa tudi naše razpoloženje je bilo tako. Zdelo se mi je, da mora čez vse to sijati sonce in njegovi žarki.« Pri tretjem izdelku (slika 36) prevladujejo barve, ki so nanizane v zaporedju ponavljajočih se oblik v hladnih in toplih barvah: »Modra je bila zato, ker se je zgodba začela /.../ ker je na začetku zmeraj strah /.../ od vijolične naprej so rdeča, rumena, oranžna /.../ da se je zgodba razvijala, da smo bile me živahne, glede na barve.« Motiv se razprostira predvsem po spodnji polovici slikovne ploskve in se na desni strani zelo približa robu formata, medtem ko na levi strani prevladujejo hladne barve, varno umaknjene od roba slikovne ploskve.

Zgornjemu robu formata se še najbolj približa ploskev modre barve, ki predstavlja zaključek pripovedi: *»Modra na koncu je zato, ker mi je modra najlepša barva.«*

Enajsta delavnica prinaša spremembo pri razmišljanju o likovnem ustvarjanju pri eni udeleženki, ostali dve udeleženki prav tako bolj sproščeno ustvarjata. Pri prvem izdelku (slika 37) se preko slikovne ploskve razvrščajo krožne oblike toplih in hladnih barv, vendar robov formata ne dosežejo. V ozadju motiva so svetli hladni odtenki modre in zelene barve, ki se postopoma prepletajo z vijoličnimi, rdečimi in rumenimi spiralami. V središču slikovne ploskve so krožne oblike postavljene gosto ena poleg druge, proti obrobju je prekrivanja manj: *»Narisala sem polno krogov. Najprej so bili ločeni, potem so se morali povezati.«* Pri drugem izdelku (slika 38) se motiv razširja do robov slikovne ploskve in se razliva čez rob, s poudarjenim gibanjem v poševnici, ki poteka iz levega spodnjega kota in se v rahlem loku širi navzgor, proti desnemu robu slikovne ploskve: *»Potem sem dobila preblisk, zakaj pa ne bi enkrat pobarvala cel list, kar tako, ne da bi razmišljala. S čopičem sem barvala tu in tam v barvah, kakor sem se počutila med pravljico.«* Vsebuje tako tople kot tudi hladne barve z močnimi rumenimi poudarki. Tretji izdelek (slika 39) ima motiv močno zasidran na spodnji rob slikovne ploskve in se z rdečo linijo polkrožno dviguje proti zgornjemu robu, kjer se sreča z manjšimi okroglimi zelenimi ploskvami. Polkrožna oblika je zapolnjena še z modro linijo ter oranžno rumeno ploskvijo: *»Rdeča spominja na zgodbo, prvi del, ker je bila zanimiva, potem pa je vmes modra, ker je bilo konec pravljice in smo morali razmišljati, kako bi nadaljevale. /.../ Potem je zelo veliko oranžne in rumene, ki spominjata na zlato, ki je v zgodbi na koncu, ko se je zgodilo nekaj dobrega. /.../ Z zelenimi pikami sem imela v mislih dinarček, ki je ves iz zlata.«*

Dvanajsta delavnica predstavlja zaključevanje likovnoterapevtskega procesa in udeleženke so izbrale skupinsko likovno ustvarjanje kot spodbudo za besedno ustvarjanje. Uporabile so različne likovne materiale. Posamezni motivi (slika 40) so nanizani ob robovih slikovne ploskve in se med seboj povezujejo: *»Poskusila sem povezati še od muce pa do kape, pa še balone in sonce.«* Uporabljene so hladne in tople barve, črna ima vlogo risbe. V nadaljevanju so osebe ustvarile še posamezne izdelke. Pri prvem izdelku (slika 41) se motiv razteza po vsej slikovni ploskvi. Prevladujejo barvne ploskve krožne oblike, ki se med seboj stikajo ali delno prekrivajo. Preko njih se

razširja mreža ostrih in lomljenih linij, ki potekajo vse do robov slikovne ploskve: *»Zato sem potem naredila zelene črte, ker za te povezave ni pomembno, kam vodijo, ampak to, da obstajajo.«* Pri drugem izdelku (slika 42) je osrednji motiv postavljen v središče slikovne ploskve in je sestavljen iz manjših šestkotnih ploskev toplih in hladnih barv. Okoli njega se širi vijugasta črta: *»V mislih imam želvo. V bistvu naj bi to predstavljalo tudi mozaik /.../ Barve so pisane, ker je bilo vse prijetno /.../ Zelena okrog tega je pot.«* Tretji izdelek (slika 43) ima v motivu štiri oblike, ki so razporejene poševno od zgornjega levega kota in se postopoma spuščajo proti desnemu spodnjemu kotu, kjer se skoraj dotaknejo robov slikovne ploskve. Vsaka od štirih oblik je zapolnjena v barvno ploskev. Obliki na levi strani formata sta v toplo-hladnem kontrastu, medtem ko sta obliki na desni strani v sorodnih barvah: *»Narisala sem balone, ker so bili že tam tako drugačni. Še preden smo začele delati, je bilo že spet vse v zraku.«*

SKLEPNE UGOTOVITVE IN DISKUSIJA

Odgovor na prvo raziskovalno vprašanje

Ali proces likovne terapije v povezavi z metodo pripovedovanja in ustvarjanja zgodb vpliva na spremembe počutja odraslih, kot so sproščenost in naklonjenost do ustvarjanja?

Spremembe počutja odraslih, pogojene z vplivom procesa likovne terapije v povezavi z metodo pripovedovanja in ustvarjanja zgodb, so razvidne iz analize intervjujev. Udeleženke še pred pričetkom likovnoterapevtskega procesa pričakujejo, da se bo s sodelovanjem v raziskavi njihovo počutje spremenilo in izboljšalo njihovo družabno življenje. Med samim procesom že zaznavajo vpliv na svoje počutje. Ob zaključku likovnoterapevtskega procesa potrjujejo vpliv na izboljšanje počutja v smislu sproščenosti, prav tako doživljajo delavnice kot zanimive in nepozabne. Spoznava tudi, da jim ustvarjanje nudi užitek. Ob zaključku procesa udeleženke potrdijo vpliv delavnic na pozitivne spremembe razpoloženja.

Ob sprotnem preverjanju počutja udeleženk v procesu posameznih delavnic je razvidno, da udeleženke najmočnejši vpliv na počutje zaznavajo ob pripovedovanju in ustvarjanju pripovednih besedil, medtem ko pogovor v zadnjem delu procesa lahko vpliva na spremembe počutja zaradi poglobljenega razmišljanja o sebi. Udeleženke kljub temu zaznavajo izboljšanje v primerjavi s počutjem pred delavnico.

V likovnih izdelkih se spremembe odražajo v izbiri likovnega materiala in umeščenosti podobe v slikovno ploskev. Na začetku procesa udeleženke izbirajo predvsem suhe barvice in voščenke ter postopoma prehajajo preko vodenih barv in kombiniranja različnih likovnih materialov do uporabe akrilnih barv. Pri umeščanju podobe v

slikovno ploskev je na začetku procesa zaznati nekaj težav s precenitvijo prostora, ki ga imajo na razpolago. Skozi proces se stanje izboljšuje, udeleženke bolj enakomerno razporejajo motiv po slikovni ploskvi. Proti koncu likovnoterapevtskega procesa udeleženke razširijo upodobitev motiva do robov slikovne ploskve. Iz tega lahko povzamemo, da se udeleženke dobro počutijo med ustvarjanjem in so sproščene pri izbiri materiala, motiva in v odnosu do slikovne ploskve.

Odgovor na drugo raziskovalno vprašanje

Ali proces likovne terapije v povezavi z metodo pripovedovanja in ustvarjanja zgodb spodbuja odrasle k spreminjanju stališč in pogledov na svoje likovno ustvarjanje?

Vpliv procesa likovne terapije v povezavi z metodo pripovedovanja in ustvarjanja zgodb na spreminjanje stališč o lastnem likovnem ustvarjanju odraslih je razviden iz analize intervjujev, kjer udeleženke ugotavljajo, da jim sodelovanje v delavnicah omogoča preizkušanje novih tehnik ustvarjanja in možnost drugačnega pogleda. Spoznavajo tudi, da jim je povezava med besednim in likovnim ustvarjanjem zanimiva in jim predstavlja nov način ustvarjanja. Še vedno si zastavljajo vprašanja o svojih likovnih sposobnostih, a hkrati opažajo spremembe pri izbiri načina izražanja in možnostih, ki jim jih ponujajo. Udeleženke spoznavajo, da jim likovno ustvarjanje in likovni izdelki omogočajo drugačno povezovanje z drugimi osebami. Ob likovnem ustvarjanju doživljajo izkušnjo drugačnih možnosti in zaznavajo nov pogled na ustvarjanje, ki ga posledično tudi drugače doživljajo. Zavedajo se prejšnjih prepričanj in dopuščajo možnost, da določena prepričanja ostajajo nespremenjena.

Ob začetku procesa likovne terapije se udeleženke zavedajo svojih prepričanj o lastnem ustvarjanju. Skozi proces se še oklepajo svojih prepričanj, čeprav dopuščajo možnost sprememb. Med procesom likovne terapije udeleženke v pogovoru izražajo veselje in dobro počutje ob izbiranju barv za slikanje. Barve povezujejo s počutjem in prepričanji,

kot so: rumena barva – sonce – energija – dobra volja. Likovno ustvarjanje doživljajo kot popotovanje v drugačen svet, v katerem lahko izražajo svojo domišljijo. Na osmi delavnici udeleženke izkusijo terapevtsko učinkovanje likovnega ustvarjanja, ko imajo možnost prenosa negativnih občutij na papir. V pogovoru izpostavijo olajšanje, ki ga občutijo, ko prenesejo čustvo jeze iz sebe preko barv in potez na papir.

Vpliv likovne terapije je zaznati tudi pri izbiri likovnih materialov. Na začetku procesa udeleženke izbirajo predvsem suhe in obvladljive likovne materiale, kot so suhe barvice in voščenke. Postopoma prehajajo k uporabi vodenih barv in v zadnjem delu procesa likovne terapije uporabijo akrilne barve oziroma kombinirajo različne materiale med seboj. Tudi pri postavitvi motiva v slikovno ploskev je zaznati spremembe. V začetku procesa se osnovni motiv pojavlja v središču formata in ga obdaja belina ali pa se stisne ob zgornji rob slikovne ploskve, v nadaljevanju pa se motiv vedno bolj razprostira po vsej slikovni ploskvi, dokler ne doseže robov ali se celo prelije preko njih. Med likovnimi izdelki najbolj izstopa *Preblisk* (slika 38), kjer udeleženka izpostavi spontano odločitev, da spremeni svoj pristop k ustvarjanju. Prepusti se navdihu in s čopičem nanaša barve po vsej slikovni ploskvi.

Odgovor na tretje raziskovalno vprašanje

Ali sodelovanje v procesu likovne terapije spodbuja odrasle k samostojnemu likovnemu in besednemu ustvarjanju v prostem času?

Pred začetkom procesa likovne terapije udeleženke izbirajo različne pristočasne dejavnosti, med njimi tudi likovno ustvarjanje. Ustvarjalne dejavnosti kot so likovne jim pomenijo predvsem psihično sprostitev in spodbudo k lastni ustvarjalnosti. V likovno in besedno ustvarjanje v procesu likovne terapije vključujejo svoja čustva, razmišljanja in doživljanja. Pri ustvarjanju svojih pripovedi povezujejo literarne osebe, ki jih poznajo iz otroštva, v nove okoliščine in odnose. Ob ustvarjanju zaznavajo povečano lastno

ustvarjalnost in večjo mero kritičnosti do nastalih besedil. Ob zaključku procesa likovne terapije udeleženke izražajo mnenje, da jih je sodelovanje v procesu likovne terapije spodbudilo k lastnemu ustvarjanju v prostem času, k vzpostavljanju notranjega dialoga in k zaznavanju večje pozornosti pri iskanju lepih in pomembnih stvari in dogodkov v svojem življenju.

Izstopa spoznanje udeleženke, da se pri svojem delu ne obremenjuje več, kako in kaj bo risala. Prav tako spodbuja otroke, naj se ustvarjanja veselijo in se ne obremenjujejo s končnim videzom izdelka.

Med procesom likovne terapije so udeleženke izrazile zadovoljstvo, da ponovno ustvarjajo. Udeleženka, ki je že ustvarjala v svojem prostem času, je še posebej vesela, saj jo je ustvarjanje v procesu likovne terapije spomnilo, da že dolgo ni samostojno ustvarjala. Zaznala je močno željo po ponovnem samostojnem ustvarjanju, ki se je še posebej izrazito pokazalo na zadnjem srečanju. Tam je prevzela pobudo pri nastajanju skupinske slike, v pogovoru pa izrazila željo po novih zamislih, ki jih je iskala v delu ostalih oseb.

Iz povedanega lahko povzamemo, da sodelovanje v procesu likovne terapije spodbuja odrasle k samostojnemu ustvarjanju, predvsem likovnemu, oziroma jih spodbuja k ustvarjalnejšemu poklicnemu delu in vsakdanjemu življenju.

Z raziskavo o vplivu likovnoterapevtskih delavnic z metodo pripovedovanja in ustvarjanja zgodb na počutje odraslih oseb lahko ugotovimo, da ustvarjalne dejavnosti besednega in likovnega izražanja omogočajo odraslim, da se sprostijo že med samim ustvarjanjem in da ta občutek ohranijo tudi po izteku dejavnosti. S tem, ko se posameznik dobro počuti, vpliva tudi na svojo identiteto, predvsem na doživljanje sebe in svoje vloge v družbi.

Z uporabo metode pripovedovanja in ustvarjanja zgodb omogočimo posamezniku, da ob ustvarjalnosti razvija in krepi pozitivni pogled nase in svoje sposobnosti. Z likovnim izražanjem se omogoči posamezniku vpogled v njegova doživljanja, občutke in čustva. S pogovorom ob nastalih izdelkih se mu omogoči, da se poglobi v doživljanje na delavnicah in razišče svoje občutke in likovne izdelke. Z dognanji posameznik lahko

preoblikuje svoj pogled nase in na svet okoli sebe, predvsem pa se počuti bolje in je bolj sproščen.

Rezultati te raziskave motivirajo terapevte v nadaljnji razvoj izbranih metod dela. Raziskava je bila opravljena na majhnem številu oseb, vendar učinkuje na izboljšanje počutja posameznika in bi jo lahko ponudili širšemu krogu odraslih oseb, predvsem osebam, ki se soočajo z boleznijo. V Sloveniji se pomoč z umetnostjo postopoma uveljavlja, zato predstavlja velik izziv oblikovanje metod in njihovo vključevanje v vsakdanje življenje odraslih oseb. Cilj je omogočiti odraslim ustvarjalnejše soočanje s težavami in obremenitvami vsakdanjega življenja, ob njihovem pozitivnem reševanju pa omogočiti posamezniku boljše počutje in sprostitev.

Zaključek

Specialistično delo *Pripovedovanje in ustvarjanje zgodb v likovni terapiji z odraslimi* je sestavljeno iz teoretičnega in empiričnega dela. V prvem teoretičnem delu je definicija odraslosti, ki opredeljuje obdobje odraslosti človeka kot obdobje, v katerem si posameznik zastavlja cilje na različnih področjih življenja. V tem obdobju življenja se posameznik lahko srečuje z različnimi življenjskimi prelomnicami, vezanimi na opravljanje življenjskih nalog. Glede na cilje in njihovo doseganje si odrasli ustvari predstav o sebi. Predstavljeno je pojmovanje identitete, ko oblikovanje identitete poteka preko predstav posameznika do sebe in do drugih. Pomembno je, kakšen odnos vzpostavi posameznik s svojim okoljem in kako mu uspeva ohranjati kontinuiteto kljub vsem spremembam v življenjskem okolju. Za posameznika je pomembno, da prepozna in izraža svoja čustva in občutke ter razpoloženje. S tem si določa, kakšne vrste oseba je. Raznovrstnost pripovedi o sebi posamezniku omogoča ohranjanje tistih vidikov, ki jih prepozna kot pomembne v danem trenutku življenja.

V drugem teoretičnem delu je opredelitev pripovednih besedil in njihovo poimenovanje v specialističnem delu. Prepoznavanje lastnih stališč in njihovo zagovarjanje posamezniku omogoča metoda pripovedovanja in ustvarjanja zgodb. Predstavljeni so različni koncepti ustvarjanja pripovedi, ki spodbujajo ustvarjalnost posameznika. Z ustvarjanjem pripovedi posameznik posega v dejavnosti svojega okolja, vpliva na razmišljanje in preoblikovanje pogledov nase in svoje okolje ter raziskuje načine reševanja težav. Predstavljeno je tudi psihoanalitsko proučevanje pripovednih besedil, kjer je izpostavljeno prenašanje pomembnih sporočil, v katerih posameznik lahko prepozna možnosti za reševanje svojih težav.

V tretjem teoretičnem delu je pomen likovne terapije kot procesa, v katerem ima posameznik dostop do misli in občutkov, ki jih lahko izrazi na nebesedni način skozi podobe, barve in oblike. V sliki najde svoj pomen in raziskuje pomembna dejstva. Likovno ustvarjanje posamezniku vliva zaupanje vase, mu omogoča osvobajanje in drugačen pogled na težave, s tem pa tudi pomirjenost in sprostitvev. Pri delu z odraslimi je likovna terapija uveljavljena na različnih področjih, predvsem na področju psihiatrije in drugih okoljih za zdravljenje, na področju rehabilitacije in socialnem področju. Predstavljeni so nekateri likovni terapevti in njihovi prispevki na področju likovne terapije z odraslimi. V Sloveniji se dejavnosti likovne terapije postopoma uvajajo na različna področja dela z odraslimi. Predstavljeni so prispevki domačih likovnih terapevtov s področja dela z odraslimi.

Na osnovi teoretičnega gradiva je v empiričnem delu predstavljen načrt za likovnoterapevtsko obravnavo. Namen raziskave je proučiti vpliv likovne terapije na spremembe počutja odraslih, njihovo spreminjanje stališč in pogledov na likovno ustvarjanje ter spodbuditi odrasle k samostojnemu ustvarjanju v prostem času. Potek raziskave je oblikovan s pomočjo kvalitativnega raziskovanja, pri katerem je bila uporabljena deskriptivna metoda pedagoškega raziskovanja. Uporabljeni merski pripomočki so nestandardizirani delno strukturirani intervju, skupinski pogovor in likovna analiza izdelkov. Gradivo je obdelano in analizirano besedno, zbrani podatki so na voljo v besedni in slikovni obliki. V raziskavo so vključene tri odrasle ženske med 25. in 42. letom, njihova udeležba je prostovoljna. Raziskava je načrtovana kot krajša oblika terapije in obsega 12 likovnoterapevtskih delavnic in tri intervjuje z

udeleženkami. Likovnoterapevtske delavnice imajo svojo strukturo, ki se prilagaja izbranim metodam dela. Posamezno srečanje traja 90 minut in se izvaja enkrat tedensko.

Rezultati raziskave kažejo, da udeleženke zaznavajo spremembe že med procesom in ob zaključku likovnoterapevtskega procesa potrdijo vpliv na izboljšanje počutja in spremembe razpoloženja. Glede spodbujanja k spreminjanju stališč potrdijo možnost drugačnega pogleda na ustvarjanje. Zavedajo se predhodnih prepričanj in si zastavljajo vprašanja o svojih likovnih sposobnostih. Ustvarjalne dejavnosti jim pomenijo psihično sprostitev in spodbudo k lastni ustvarjalnosti. Prepoznavajo, da jih ustvarjanje v procesu likovne terapije spodbuja k iskanju lepih in pomembnih stvari in dogodkov v svojem življenju. Rezultati raziskave kažejo, da je proces likovne terapije z metodo pripovedovanja in ustvarjanja zgodb primeren za uporabo pri delu z odraslimi. Vpliva na izboljšanje počutja in na spoprijemanje z različnimi življenjskimi situacijami.

Raziskava *Pripovedovanje in ustvarjanje zgodb v likovni terapiji z odraslimi* je izvedena na majhnem vzorcu. Za podkrepitev in preverjanje pridobljenih rezultatov je v prihodnje potrebno na novem vzorcu uporabiti metodo pripovedovanja in ustvarjanja zgodb v likovni terapiji, novi rezultati pa bi dodatno podprli rezultate, dobljene v pričujoči raziskavi.

VIRI IN LITERATURA

- Bešter Turk, Marja ... (et al.), 2006: *Na pragu besedila 1. Učbenik za slovenski jezik v 1. letniku gimnazij, strokovnih in tehniških šol.* Ljubljana: Rokus.
- Bettelheim, Bruno, 2002: *Rabe čudežnega. O pomenu pravljic.* Ljubljana: Studia humanitatis.
- Brečko, Daniela, 1998: *Kako se odrasli spreminjamo? Socialna komunikacija in osebni razvoj.* Radovljica: Didakta.
- Brizendine, Louann, 2007: *Ženski možgani.* Ljubljana: Modrijan.
- Case, Caroline in Dalley, Tessa, 1992: *The handbook of art therapy.* London, New York: Tavistock/Routledge.
- Estes, Clarissa Pinkola, 2003: *Ženske, ki tečejo z volkovi. Miti in zgodbe o arhetipu Divje ženske.* Nova Gorica: Založba Eno.
- Furlan, Maja, 2007: Bibliosvetovanje. *Educa* 15/5/6. 75-81.
- Germ, Tine, 2006: *Podoba in pomen v likovni umetnosti. Osnove ikonografije.* Maribor: Založba Pivec.
- Goljevšek, Alenka, 1991: *Pravljice, kaj ste?* Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Gorjup, Tomaž, 1999: *Likovne zakonitosti in aktivnosti delovne terapije.* Ljubljana: DZS.
- Gorjup, Tomaž, 2007: *Razmisleki o slikarstvu.* Ljubljana: Debora.
- Honzak, Mojca, 2001: *Dober dan, književnost. Priročnik za učence osnovnih šol.* Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Ivanović, Nada, 2009: *Seminarsko gradivo.* Neobjavljeno. (Ljubljana: 8. 5. 2009)

Jennings, Sue, 1999: *Introduction to Developmental Playtherapy. Playing and Health.* London, Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.

Kariž, Barbara, 2006: Likovnoterapevtska dejavnost v Psihiatrični kliniki v Ljubljani. Caf, Bojana in Slunjski, Miran (ur.): *Umetnostna terapija – kakšna terapija: zbornik prispevkov.* Maribor: Slovensko združenje umetnostnih terapevtov.

Kariž, Barbara, 2008: Individualne likovnoterapevtske metode dela s psihiatričnimi bolniki. Caf, Bojana in Cajnko, Borut (ur.): *Oblike in metode dela v umetnostni terapiji: zbornik prispevkov.* Maribor: Slovensko združenje umetnostnih terapevtov.

Kobal, Darja, 2000: *Temeljni vidiki samopodobe.* Ljubljana: Pedagoški inštitut.

Kobe, Marjana, 1987: *Pogledi na mladinsko književnost.* Ljubljana: Mladinska knjiga.

Lahad, Mooli, 2000: *Creative Supervision. The Use of Expressive Arts Methods in Supervision and Self-Supervision.* London in Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.

Liebmann, Marian, 2004: *Art Therapy for Groups. A handbook of themes, games and exercises.* Hove, New York: Brunner-Routledge.

Lücke, Susanne, 2008: Umetnostna in likovna terapija v procesu zdravljenja travme. Reddemann, Luise: *Zdravilna moč domišljije. O obravnavi posledic travm s pomočjo miselnih predstav.* Ljubljana: Temza.

Malchiodi, Cathy A. 1998: *The Art Therapy Sourcebook.* Los Angeles: Lowell House.

Malchiodi, Cathy A. (ur.), 2000: *Medical Art Therapy with Adults.* London, Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.

Malchiodi, Cathy A. (ur.), 2003: *Handbook of Art Therapy.* New York, London: Guilford Press.

McGraw, Mary K. 2000: Studio – Based Art Therapy for Medically Ill and Physically Disabled Persons. Malchiodi, Cathy A. (ur.), 2000: *Medical Art Therapy with Adults.* London, Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.

Meden Klavora, Vlasta, 2008: *Ko duša nima kam*. Preddvor: Narava.

Mesec, Blaž, 1998: *Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.

Nadeau, Roberta, 1993: Using the visual art to expand personal creativity. Warren, Bernie (ur.): *Using the creative arts in therapy. A practical introduction*. London, New York: Routledge.

Nastran Ule, Mirjana, 1993: *Psihologija vsakdanjega življenja*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Nastran Ule, Mirjana, 2000: *Sodobne identitete. V vrtincu diskurzov*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Neill, Cheryl, 1993: Storymaking and storytelling. Waving the fabric that creates our lives. Warren, Bernie (ur.): *Using the creative arts in therapy. A practical introduction*. London, New York: Routledge.

Pearson, Mark in Wilson, Helen, 2009: *Using Expressive Arts to Work with Mind, Body and Emotions. Theory and Practice*. London, Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.

Perme, Ajda, 2010: Psihopatologija v likovni terapiji. Meden Klavora, Vlasta in Pišljari, Marko (ur.): *Ustvarjalnost in duševne motnje*. Idrija: Psihiatrična bolnišnica.

Reddemann, Luise, 2008: *Zdravilna moč domišljije. O obravnavi posledic travm s pomočjo miselnih predstav*. Ljubljana: Temza.

Rodari, Gianni, 1979: *Pravljice za igro*. Ljubljana: Dopsna delavska univerza Univerzum.

Rodari, Gianni, 1996: *Srečanje z domišljijo*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Russell, Peter, 1993: *Knjiga o možganih*. Ljubljana: DZS.

Rotar, Braco, 1972: *Likovna govorica*. Ljubljana, Maribor: Državna založba Slovenije in Založba Obzorja

Rotar, Janez, 1978: *K umevanju pripovedništva*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Sagadin, Janez, 1995: Nestandardizirani intervju. *Sodobna pedagogika*. 46/7/8. 311-312.

Sagadin, Janez, 1995: Nestandardizirani intervju. *Sodobna pedagogika*. 46/ 9/10. 425-435.

Silverstone, Liesl, 1997: *Art Therapy. The Person-Centred Way. Art and Development of the Person*. London: Jessica Kingsley Publishers.

Slovar slovenskega knjižnega jezika: <<http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html>>. (Dostop 21. 2. 2012.)

Slunjski, Miran, 2008: Skupinska likovnoterapevtska obravnava osebe z akutno psihotično motnjo. Caf, Bojana in Cajnko, Borut (ur.): *Oblike in metode dela v umetnostni terapiji. Zbornik prispevkov*. Maribor: Slovensko združenje umetnostnih terapevtov.

Spaniol, Susan, 2003: *Art Therapy with Adults with Severe Mental Illness*. Malchiodi, Cathy A. (ur.): *Handbook of Art Therapy*. New York, London: Guilford Press.

Trstenjak, Anton, 2010: *Po sledih človeka*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Unuk, Jana (ur.), 2002: *Slovenske pravljice*. Ljubljana: Nova revija.

Vogelnic, Mojca, 1996: *Likovnost v skupini in umetnostna terapija. Priročnik za ustvarjalno dožemanje in uporabljanje oblik in barv za vsakogar*. Koper: Vita.

Vogrinc, Janez, 2007: Tehnike zbiranja podatkov v akcijskem raziskovanju. Krek, Janez (ur.), *Učitelj v vlogi raziskovalca. Akcijsko raziskovanje na področju medpredmetnega povezovanja in vzgojne zasnove v javni šoli*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

Vogrinc, Janez, 2008: *Kvalitativno raziskovanje na pedagoškem področju*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

Wald, Judith, 2000: *The Role of ArtTherapy in Post – Stroke Rehabilitation*. Malchiodi, Cathy A. (ur.), 2000: *Medical Art Therapy with Adults*. London, Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.

Waller, Diane, 1999: *Group interactive art therapy. Its use in training and treatment*. London, New York: Routledge.

Wilson, Marie, 2003: *Art Therapy in Addiction Treatment: Creativity and Shame Reduction*. Malchiodi, Cathy A. (ur.): *Handbook of Art Therapy*. New York, London: Guilford Press.

Zabukovec, Vlasta, 2010: *Kako nam lahko biblioterapija obogati življenje*. Burkeljca, Sabina (ur.): *Čudežnost besed: bibliopreventiva*. Domžale: Občina.

Zajc, Dejana, 2009: *Delovna terapija in metode likovne terapije pri obravnavi nevrološkega bolnika na Inštitutu Republike Slovenije za rehabilitacijo*. *Rehabilitacija*. 8/1, 30-35.

Zajc, Lucija, 2010: *Ela Peroci: pisateljičin mladinski opus skozi prizmo biblioterapevtske katarze*. Burkeljca, Sabina (ur.): *Čudežnost besed: bibliopreventiva*. Domžale: Občina.

Zipes, Jack, 1995: *Creative Storytelling. Building Community, Changing lives*. New York, London: Routledge.

Zipes, Jack, 2004: *Speaking Out. Storytelling and Creative Drama for Children*. New York, London: Routledge.

Žagar, France, 2002: *Od pripovedi do eseja in govora. Priročnik za profesorje slovenščine, mentorje, starše in vedoželjne učence za delo v zadnjem triletju osnovne šole ali v začetnih razredih srednje šole*. Ljubljana: Vija.

PRILOGI PRIPOVEDNIH BESEDIL

Dragotin Kette: *O šivilji in škarjicah*

Živela je v starih časih na nekem gradu mlada in zelo prijazna deklica Bogdanka. Bila je šivilja in je služila grajski gospe.

Nekega dne je ravno šivala v svoji tihi sobici, ki je imela okence na vrt. Sama je bila, zato jo je začel napadati dolgčas, dasi je imela dela čez glavo. No, ko je tako vbadala in vlekla, merila in rezala, ji je prišlo v glavo polno čudnih misli in želja.

»Kaj, ko bi imela take škarjice, da bi se jim samo reklo:

*Škarjice hrustalke,
po rumeni mizi bežite,
jopico mi urežite!*

Pa bi me ubogale. Če bi jim pa dejala:

*Škarjice hrustalke,
zdaj se pa ustavite,
zdaj pa v kot se spravite!*

Pa bi se takoj ustavile, to bi bilo lepo,« je dejala sama pri sebi, pa vendar tako, da jo je lahko slišal tudi kdo drug.

Kakor je to izgovorila, je priletela na vejo pred okencem drobna ptička in zapela:

*»Oj Bogdanka,
kar si prosila,
to si dobila!«*

Ko je deklica to slišala, se je tako ustrašila, da se je zbodla v prstek. Medtem pa, ko si ga je obvezovala s platencem in belo nitjo, je čudna ptičica odletela. To je bilo Bogdanki žal, ko je ni več videla! Kako rada bi še enkrat slišala tiste besede od drobne ptice. Toda ptičice ni bilo od nikoder več.

»Čakaj,« si je mislila deklica, »hočem pa vendarle poskusiti, kar je dejala ptičica!«

In hitro je zaščeбетala:

*»Škarjice hrustalke,
po rumeni mizi bežite,
jopico mi urežite!«*

In glej ga spačka! Škarjice hrustalke so se dvignile in jele rezati belo platno na mizi. Obračale so se hitro kakor kača in rezale tako natančno, da se deklica ni mogla načuditi. In ko je bilo urezano vse platno na mizi, so skočile dol na skrinjo, da bi tudi tam pričele svoje delo. Toda deklica jim je brž zaklicala:

*»Škarjice hrustalke,
zdaj se pa ustavite,
zdaj pa v kot se spravite!«*

In precej so bile pri miru in so ležale lepo v kotu in niti ganile se niso.

»To pa to!« si je mislila Bogdanka vsa srečna in vesela. Kaj bi ne bila! Zdaj ni bilo treba polovico toliko delati kot poprej. Ona je samo šivala, rezale pa so škarjice same. Tudi grajska gospa je bila odslej dosti bolj zadovoljna z njo in kar načuditi se ni mogla, kako more Bogdanka obleko tako lepo natančno in vendar tako hitro narediti. Pride torej nekega dne k nji in ji reče:

»Kako je to, ljuba moja Bogdanka, da zdaj vse tako natančno urežeš in tako hitro sešiješ, saj si prej potrebovala dosti več časa?«

»Seveda sem ga,« ji je odgovorila deklica nedolžno, »saj prej pa tudi nisem imela takih škarjic.«
»Kakšnih škarjic?« jo vpraša sedaj gospa radovedno.

In Bogdanka ji pove vse po pravici, kako je prosila za take škarjice, ki bi same rezale, in kako jih je dobila. Nato hoče gospa videti škarjice, kako režejo. Ko jih je pa enkrat videla, jih hoče dobiti na vsak način od deklice. In ko jih ne more ne s huda ne zlepa izprositi in Bogdanka nobenega denarja noče sprejeti zanje, tedaj jo gospa spodi z gradu, škarjice pa ji vzame.

Vsa žalostna in potrta je šla deklica z gradu in objokovala svojo nesrečo. Pot jo je peljala skozi temen gozd. Ko tako hodi in hodi med visokim drevjem, zasliši nad seboj znano petje. Ozre se kvišku in koga zagleda? Na drobnih vejicah nad deklico se je zibala tista ptičica, ki se ji je bila nekdaj na oknu prikazala, otresla je z glavico in potem tiho zapela:

*»Oj Bogdanka,
kar si izgubila,
boš nazaj dobila!«*

In kakor je to zapela, je že ni bilo več na drevesu. Deklica pa je šla nekoliko potolažena dalje po gozdu.

Medtem pa je šla grajska gospa vsa vesela v svojo sobo, kjer je imela nakopičenih vse polno lepih oblek pa tudi blaga zanje. Hitro vzame škarjice iz žepa in jih postavi na mizo ter vzklikne:

*»Škarjice hrustalke,
po rumeni mizi bežite,
jopico mi zrežite!«*

Škarjice pa so jo takoj ubogale in začele rezati jopico. Ker je namreč gospa rekla »zrežite« namesto »urežite«, so škarjice rezale vse blago in obleko na drobne kosce. To se je gospa prestrašila! Hitro je začela misliti, kaj naj reče, da bi jih ustavila, toda zaman. Ni in ni se mogla tega domisliti. Škarjice pa so le škrtale in rezale.

»Joj, joj!« je javkala gospa, »kaj bo z mojo obleko!« in hitela je k škarjicam in jim poskušala iztrgati obleko, toda škarjice se nikakor niso dale odtrgati in so le dalje škrtale in rezale. Gospa je kar besnela in jih lovila po mizi, toda škarjice so se malo menile za njen strah in njeno jezo. »Škrt, škrt,« so delale in zrezale skoraj vso obleko, kar je bilo v sobi. Ko pa ni bilo več obleke, so se spravile kar na dragoceni plašč, v katerega je bila ogrnjena gospa, in jele sedaj rezati še tega. Zdaj je bila šele gospa v strahu, kaj bo. Kakor brezumna je tekala po gradu in otesala hudobne škarjice, toda te se še zmenile niso za otesanje in so kar dalje in dalje rezale, da so leteli drobni koščki od dragocenega plašča. Tu se spomni gospa v največji sili, da ve deklica za tiste besede, s katerimi se dajo škarjice ustaviti.

Hitro, hitro se tedaj spusti za njo v gozd, da bi jo čim prej dohitela in se rešila nesrečnih škarjic. Ko je tako tekla več kakor pol ure, zagleda slednjič ubogo deklico, ki tiho in žalostno koraka po slabem gozdnem potu.

»Reši me, reši me, deklica, teh svojih škarjic, da mi ne porežejo še te obleke, ki jo imam na sebi. Bogato te poplačam!« je jela vpiti za njo. Deklica se skoraj ni mogla zdržati smeha, ko je videla svojo nekdanjo gospo vso obupano in razcapano, vendar je hitro vzkliknila:

*»Škarjice hrustalke,
zdaj se brž ustavite
in v moj žep se spravite!«*

In res! Škarjice so se takoj ustavile in v naslednjem trenutku jih je že imela presrečna deklica v svojem žepu.

Gospa je bila v hudi zadregi in se od sramote ni vedela kam dejati. Vendar pa se je hotela pokazati hvaležno in je ponudila deklici mošnjo cekinov in jo vabila, naj se zopet vrne. Toda deklica ni hotela niti sprejeti denarja niti se ni hotela več vrniti k lakomni gospe, ampak se je lepo napotila na svoj dom, kjer si je s šivanko in čudotvornimi škarjicami toliko zaslužila, da je bila kmalu najbolj premožna deklica v vsej okolici. Pa je ostala vedno skromna in ponižna ter je storila ljudem veliko dobrega, saj je imela s čim.

Lojze Zupanc: *Najdražji zaklad*

Gorogranci pripovedujejo, da je pod Menino planino podzemsko jama, ki se odpre samo enkrat vsakih sto let, in še to le na kresni večer. Odpre pa se samo tistemu, ki se je tudi sam rodil na kresni večer. Vhod v jama zapira velika skala. Kdor hoče noter, mora z vrbovo vejico udariti po skali.

V jami je skrit zlat in srebrn zaklad. Baje je v njej toliko srebra in zlata, da je svetlo kot ob sončnem dnevu.

Blizu Gornjega Grada je nekoč v revni bajti na samoti živela uboga bajtarica, ki ni imela drugega kakor dete.

In ker se je ta ženska rodila na kresni večer, je nekega kresnega večera vzela v naročje svojega otroka ter odšla iskat srečo. V grmu ob Dreti je odlomila vrbovo vejico in udarila po skali, ki zapira vhod v jama z zakladom in glej: jama se je odprla, uboga bajtarica pa je ostrmela in skoraj oslepela od bleščave zlata in srebra. Stopila je v jama, odložila otroka na skalo ter pričela v predpasnik grabiti zlato in srebro, ki ga je bilo tamkaj več kot kamenja na cesti. Ko je imela predpasnik že poln, je zaslišala skrivnostni glas:

»Zdaj pa brž od tod, ker se bo jama zdaj spet zaprla, zaprla za sto let!«

Srečna žena je pohitela iz jame – in že se je velika skala premaknila ter zaprla vhod v jama.

Šele zunaj se je žena spomnila, da je otroka pozabila v jami. Zajokala je in pričela z vrbovo vejico tolči po skali – a vse zaman; skala se ni premaknila.

Uboga mati je jokala in jokala pred zaprto jama, dokler se je ni usmilila vila iz Menine planine. Prišla je k ženi in ji rekla:

»Čez leto dni ob istem času pridi spet na ta kraj! Jama se odpre le vsakih sto let enkrat, a tebi se bo odprla, če jo boš zalivala s solzami. V jami boš našla svojega otroka, a samo tedaj, če boš vrnila vse zlato in srebro, ki si ga to noč nagrahila v predpasnik.«

Vila je izginila, bajtarica pa je odšla domov in dan in noč jokala za izgubljenim otrokom. Toliko solz je potočila v dolgem letu, da bi z njimi lahko umila vso pečino.

K letu je na kresni večer spet odšla k pečini. Zajokala je tako presunljivo, da se je še kamen usmilil. Skala se je odmaknila in mati je planila v jama, stresla iz predpasnika srebro in zlato, domov pa odnesla speče dete.

Radostno je pohitela v svojo revno bajto, saj je na rokah nosila najdražji zaklad.